C Crispus

SALLUSTIUS.

Apud Fulvium Ursinum in nomismate ereo.

Martial:

Hic erit, ut perhibent doctorum
corda virorum,
Primus Romana Crispus
in historia.

Amstelodæ
Apud Iudocum

cIↃ IↃC ×

Frankfurt
1625

L. FLORI

Bellum

Catilinarium.

CATILINAM *luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulere, senatum confodere, consules trucidare, distringere incendiis urbem, diripere ærarium, totam denique rempublicam funditus tollere, & quidquid nec Annibal videretur optasse. Quibus id nefas sociis aggressus est? Ipse patricius. Sed hoc minus est, Curii Porcii, Sullæ, Cethegi, Autronii, Varguntei, atque Longini, quæ familiæ! quæ senatus insignia! Lentulus quoque tunc maxime prætorios omnes immanissimi facinoris satellites habuit. Additum est pignus conjurationis, sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibêre: summum nefas, nisi amplius esset, propter quod biberunt. Actum erat de pulcherrimo imperio, nisi illa conjuratio in Ciceronem & Antonium consules incidisset, quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit. Tanti sceleris indicium per Fulviam emersit, vilissimum scortum, sed parricidii innocens. Tum consul habito senatu in præsentem parricidam, in præsentem reum Cicero peroravit: sed non amplius profectum,*

quam ut hostis evaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur. Et ille quidem ad præparatum a Manlio in Etruria exercitum proficiscitur, signa illaturus urbi. Lentulus destinatum familiæ suæ Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad præstitutum a Catilina diem urbe tota viros, faces, tela disponit: nec civili conspiratione contentus, legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma solicitatis. Et isset ultra Alpes furor, nisi altera proditione Vulturtii, prætoris literæ generentur. Statim Ciceronis imperio infecta est barbaris manus. Palam prætor in senatu convincitur. De supplicio agentibus, Cæsar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro scelere censebat. Quam sententiam secutis omnibus, in carcere parricidæ strangulantur. Quamvis parte conjurationis oppressa, tamen ab incepto Catilina non destitit, sed infestis ab Etruria signis patriam petens, obvio Antonii exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit. Nemo hostium bello superfuit: quem quisque in pugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est, pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.

C. SAL-

C. SALLVSTII
CRISPI
CATILINA
SEV
BELLVM CATILINARIVM.

OMNES homines, qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris animalibus, ſumma ope niti decet; ne vitam ſilentio tranſeant, veluti pecora; quæ Natura prona, atque ventri obedientia finxit. ſed noſtra omnis vis in animo, & corpore ſita eſt. animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. alterum nobis cum dîs, alterum cum belluis commune eſt. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipſa, qua fruimur, brevis eſt, memoriam noſtri quam maxume longam efficere. nam divitiarum & formæ gloria fluxa atque fragilis eſt; virtus clara, æternaque habetur. Sed di[illegible] magnum inter mortalis certamen fuit, vi ne co[illegible] poris, an virtute animi, res militaris magis pro[illegible] deret. nam & prius quam incipias, conſulto, & [illegible] conſulueris, mature facto opus eſt. ita utrumo[illegible] per ſe indigens, alterum alterius auxilio veget. [illegible] gitur initio reges (nam in terris nomen imperii [illegible] primum fuit) diverſi, pars ingenium, alii corp[illegible] exercebant. etiam tum vita hominum ſine cupiditate agitabatur: ſua cuique ſatis placebant. poſtea vero quam in Aſia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii, & Athenienſes, cœpere urbes, atque nationes ſubigere; lubidinem dominandi, cauſſam belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo, atque negotiis compertum eſt, in bello plurimum ingenium poſſe. Quod ſi regum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æquabilius, atque conſtantius ſeſe res humanæ haberent;

neque aliud alio ferri, neque mutari, ac miſceri omnia cerneres. nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum eſt. Verum ubi pro labore deſidia, pro continentia & æquitate lubido atque ſuperbia invaſere; fortuna ſimul cum moribus immutatur. ita imperium ſemper ad optumum quemque ab minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parẽt. Sed multi mortales, dediti ventri, atq; ſomno, indocti, incultique, vitam ſicut peregrinantes tranſiere. quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorũ ego vitam mortemq; juxta æſtumo: quoniam de utraque ſiletur. Verũ enimvero is demum mihi vivere, & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famã quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter oſtendit. pulchrum eſt bene facere reip. etiam bene dicere haud abſurdum eſt. vel pace, vel bello clarũ fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorũ ſcripſere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametſi haudquaquã par gloria ſequatur ſcriptorem, & auctorem rerũ, tamẽ in primis arduum videtur, res geſtas ſcribere: primum, quod facta dictis exæquanda ſunt; dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia, & invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atq; gloria bonorum memores; quæ ſibi quiſque facilia factu putat, æquo animo accipit; ſupra, veluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti pleriq; ſtudio ad rempub. latus ſum: ibiq, mihi multa advorſa fuere. nam pro pudore, pro abſtinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigebant. quæ tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarũ artiũ; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atq; invidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miſeriis, atq; periculis requievit, & mihi reliquã ætatẽ a rep. procul habendam decrevi, nõ fuit conſilium, ſocordia atq; deſidia bonum otium cõterere: neque vero agrum colendo, aut venando, ſervilibus officiis intentum ætatem agere; ſed, a quo incepto, ſtudioq; me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus ſtatui res geſtas populi R. ſtrictim, ut quæque memoria digna videbantur, perſcribere: eo magis,

quod

quod mihi a ſpe, meru, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam veriſſume potero, paucis abſolvam. nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi novitate. de cujus hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initiũ narrandi faciã. 2.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, ſed ingenio malo, pravoque. huic ab adoleſcentia bella inteſtina, cædes, rapinæ, diſcordia civilis, grata fuere: ibique juventutem ſuam exercuit. corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, ſupra quam cuiquam credibile eſt. animus audax, ſubdolus, varius, cujuſlibet rei ſimulator ac diſſimulator, alieni appetens, ſui profuſus; ardens in cupiditatibus. ſatis eloquentiæ, ſapientiæ parum. vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. hunc, poſt dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaſerat reip. capiundæ: neque, id quibus modis aſſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. agitabatur magis magiſque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas ſupra memoravi. incitabant præterea corrupti civitatis mores: quos peſſuma, ac diverſa inter ſe mala, luxuria, atque avaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta majorum domi militiæque, quo modo remp. habuerint, quantamque reliquerint, & ut paullatim immutata ex pulcherruma peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, diſſerere.

VRBEM Romam, ſicuti ego accepi, condidere conditique habuere initio Trojani; qui, Æneа duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, imperio, liberum, atque ſolutum. hi poſtquam una mœnia convenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. ſed, poſtquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera ſatiſque polleus videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta eſt. igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe. nam ceteri metu perculſi a periculis aberant. at Romani, domi, militiæque intenti, feſtinare, parare, alius aliũ hortari; hoſtibus

obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. post, ubi pericula virtute propulerant, sociis, atque amicis auxilia portabāt; magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant. hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperiū, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis magisque extollere; ingeniumque in promtu habere. nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantū brevi creverit. tanta cupido gloriæ incesserat. Iam primum juventus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisque in decoris armis, & militaribus equis, quam in scortis atque conviviis, lubidinem habebat. igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. quisque hostem ferire; murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parva manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obscuratque. Athenienſium res gestæ, sicuti ego existumo, satis amplæ, magnificæque fuere, verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur: sed, quia provenere ibi magna scriptorū ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur. ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. numquam

ea co-

ea copia fuit: quia prudentiſſimus quiſque negotioſus maxume erat. ingenium nemo ſine corpore exercebat. optumus quiſque facere, quam dicere, ſua ab aliis benefacta laudari, quam ipſe aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma avaritia erat. jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. jurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant. in ſuppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, ſeque, remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod in bello ſæpius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnaverāt, quique tardius revocati prælio exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant: in pace vero, beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant, accepta injuria, ignoſcere, quam perſequi, malebant. Sed, ubi labore, atque juſtitia reſp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi ſubacti; Carthago, æmula imperii Romani ab ſtirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna ſævire ac miſcere omnia cœpit. qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miſeriæque fuere. igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit. ea quaſi materies omnium malorum fuere. namque avaritia fidem, probitatem, ceteraſque artes bonas ſubvertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias inimicitiaſque non ex re, ſed ex commodo æſtimare; magiſque vultum, quam ingenium, bonum habere. hæc primo paullatim creſcere, interdum vindicari. poſt, ubi contagio, quaſi peſtilentia invaſit; civitas immutata, imperium ex juſtiſſimo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æque ſibi exoptant. ſed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes deſunt, dolis, ar-

que fallaciis contendit. avaritia pecuniæ ſtudium habet: quam nemo ſapiens concupivit. ea quaſi venenis malis imbuta corpus animumq; virilem effeminat; ſemper infinita, inſatiabilis eſt; neque copia neq; inopia minuitur. Sed, poſtquam L. Sulla, armis recepta rep. bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neq; modeſtiam victores habere; fœda, crudeliaque in civis facinora facere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Aſia duxerat, quo ſibi fidum faceret, contra morē majorum luxurioſe, nimiſq; liberaliter habuerat. loca amœna, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant. ibi primum inſuevit exercitus populi R. amare, potare, ſigna, tabulas pictas, vaſa cælata mirari, ea privatim ac publice rapere, delubra ſpoliare, ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundæ res ſapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Poſtquam divitię honori eſſe cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit: igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum ſuperbia invaſere. rapere, conſumere; ſua parvi pendere, aliena cupere: pudorem, pudicitiam, diviua atque humana promiſcua, nihil penſi, neque moderati habere. Operæ pretium eſt, cum domos atq; villas cognoveris in urbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri majores, religioſiſſumi mortales, fecere. verum illi delubra deorum pietate, domos ſuos gloria decorabant, neq; victis quidquam præter injuriæ licentiam eripiebant. at hi contra, ignaviſſumi homines, per ſummū ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quæ fortiſſumi viri victores hoſtibus reliquerunt; proinde quaſi injuriam facere, id demum eſſet imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ niſi his qui videre, nemini credibilia ſunt: a privatis compluribus ſubverſos montes, maria conſtrata eſſe? quibus mihi ludibrio videntur fuiſſe divitiæ. quippe, quas honeſte habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido ſtupri, gulæ, ceterique cultus non minor inceſſerat. viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: veſcendi cauſſa terra, marique

omnia exquirere: dormire prius quam somni cupido esset: non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu ante capere. hæc juventutem, ubi familiares opes defecerāt, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atq; sumtui deditus erat.

In tanta, tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atq; facinorosorum circum se, tamquam stipatorū, catervas habebat. nam, quicunq; impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quiq; alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc quos manus atque lingua perjurio, & sanguine civili alebat: postremo omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proxumi, familiaresque erant. quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiā ejus inciderat: quotidiano usu, atque illecebris, facile par similisque ceteris efficiebatur. sed maxume adolescentium familiaritates appetebat. eorum animi molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam ut cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere: aliis canes atque equos mercari: postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex aliis re[illegible]bus magis, quam quod cuiquam id compertum [illegible]rer, hæc fama valebat. Iamprimum adolescens [illegible]tilina multa nefanda stupra fecerat, cum vir[illegible] nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujusce[illegible] contra jus, fasque. postremo, captus amore Aur[illegible] Orestillæ, cujus præter formam nihil unquam [illegible]nus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, time[illegible] privignum adultum ætate: pro certo creditur, n[illegible] cato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentē excitā vexabat. igitur colos ei exsanguis, fœdi oculi; citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuq;

vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quã, ut ſupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis teſtes, ſignatoreſque falſos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. poſt, ubi eorum famam, atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. ſi cauſſa peccandi in præſens minus ſuppetebat: nihil ominus inſontes, ſicuti ſontes, circumvenire, jugulare. ſcilicet, ne per otium torpeſcerent manus; aut animus, gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, ſociiſq; confiſus Catilina, ſimul, quod æs alienũ per omnis terras ingens erat: &, quod plerique Sullani milites, largius ſuo uſi, rapinarũ & victorię veteris memores, civile bellum exoptabãt; opprimundæ reip. conſiliũ cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompejus in extremis terris bellũ gerebat: ipſi conſulatũ petundi magna ſpes: ſenatus nihil ſane intentus: tutæ, trãquillæq; res omnes. ſed ea prorſus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Kal. Jun. L. Cæſare & C. Figulo coſſ. primo ſingulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes ſuas, imparatam remp. magna præmia conjurationis docere. ubi ſatis explorata ſunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma neceſſitudo, & plurimum audaciæ inerat. eo convenere ſenatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Varguntejus, Q. Annius, M. Porcius Læca, I. Beſtia, Q. Curius: præterea, ex equeſtri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis, & municipiis, domi nobiles. erãt præterea cõplures paulo occultius conſilii hujuſce participes, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. ceterum juventus pleraq;, ſed maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellũ, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent M. Licinium Craſſum nõ ignarũ ejus conſilii fuiſſe: quia Cn. Põpejus, inviſus ipſi, magnũ exercitum ductabat; cujuſvis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi conjuratio valuiſſet, facile apud illos principem ſe fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina. de qua, quam veriſſume potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coſſ. P. Autronius, & P. Sulla, deſignati

signati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatū; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cū hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kal. Ian. L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in Nonas Feb. consilium cædis transtulerunt. jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessumum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniā quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum Cn. Pompejo cognoverat. neque tamen senatus provinciam invitus dederat. quippe fœdum hominem a rep. procul abesse volebat: simul quia boni complures præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeji formidolosa erat. sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeji veteres, fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæpe multa antea perpessos. nos eam rem in medio linquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

Ni virtus, fidesque vestra satis spectata mihi foret: nequiquam opportuna res cecidisset: spes magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem, sed, quia multis, & magnis tempestati-

peſtatibus vos cognovi fortes, fidoſq; mihi; eo animus auſus eſt maximum, atq; pulcherrimum facinus incipere; ſimul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaque eſſe intellexi. nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes jam antea diverſi audiſtis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum conſidero, quæ conditio vitæ futura ſit, niſi noſmet ipſos vindicamus in libertatem. nam, poſtquam reſp. in paucorū potentium jus, atq; ditionē conceſſit, ſemper illis reges, tetrarchæ vectigales eſſe: populi, nationes ſtipendia pendere; ceteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles, atq; ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxii, quibus, ſi reſp. valeret, formidini eſſemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos ſunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulſas, judicia, egeſtatem. quæ quouſq; tandem patiemini fortiſſimi viri? nōne emori per virtutem præſtat, quam vitam miſeram, atq; inhoneſtam, ubi alienæ ſuperbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero, pro deūm atq; hominum fidem, victoria in manu nobis eſt: viget ætas: animus valet. contra illis, annis, atque divitiis, omnia conſenuerunt. tantummodo incepto opus eſt: cetera res expediet. etenim quis mortaliū, cui virile ingenium eſt, tolerare poteſt, illis divitias ſuperare, quas profundant in exſtruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad neceſſaria deeſſe? illos bīnas, aut amplius domus continuare; nobis larem familiarem nuſquam ullum eſſe? cum tabulas, ſigna, toreumata emunt, nova diruunt, alia ædificant: poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen ſumma lubidine divitias ſuas vincere nequeunt. at nobis eſt domi inopia, foris æs alienū; mala res, ſpes multo aſperior. deniq; quid reliqui habemus, prēter miſeram animā? Quin igitur expergiſcimini? en illa, illa, quam ſæpe optaſtis, libertas: præterea divitiæ, decus, gloria in oculis ſita ſunt. fortuna ea omnia victoribus præmia poſuit. res, tempus, pericula, egeſtas, belli ſpolia magnifica, magis, quam oratio mea, vos hortentur. vel imperatore, vel milite me uteimini. neq; animus neque corpus a vobis aberit. hæc ipſa, ut ſpero vobiſcum una conſul agam: niſi forte me animus fallit, & vos ſervire magis, quā imperare, parati eſtis.

Poſt

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis quieta movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubiq; opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionē locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtuliſſe, inde, cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. non nulli ficta & hæc, & multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credeb atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. n bis ea res pro magnitudine parum comperta e Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haun obscuro loco, flagitiis atq; facinoribus coopertus quem censores senatu probri gratia moverant. hui homini non minor vanitas inerat, quam audacia. neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat, repente glorians, maria, montesque polliceri, minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia,

Fulvia, insolentiæ Curii causſa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione quæ, quomodo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia post fuere. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares conjurationis concussserat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur, sed in dies plura agitare: arma per Italiam locis opportunis parare: pecuniam, sua, aut amicorum fide sumptam mutuam, Fæsulas ad Mallium quendã portare: qui postea princeps fuit belli faciundi: ea tempestate plurimos cujusque generis homines adsciviſſe sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant: per eas se Catilina credebat posse servitia urbana solicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere. sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta: psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres: lubidine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. sed ea sæpe ante hac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atq; inopia præceps abierat. verũ ingeniũ ejus haud absurdum; posse versus facere: jocum movere: sermone uti vel modesto, vel molli vel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusq; lepos inerat. His rebus cõparatis, Catilina nihilo minus in proxumũ annũ consulatũ petebat: sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. neq; interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neq; illi tamen ad cavendũ dolus, aut astutiæ deerant. namq; a principio cõsulatus sui, multa per

Fulviam

Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cesserе; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentaverat, aspera fœdaque evenerant. Igitur C. Mallium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, præterea alium alio quem ubique opportunum sibi fore credebat. interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios jubere: hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare, neque insomniis, neque labore fatigari. postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum questus. docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna qui initium belli facerent, seque ad exercitum profectisci cupere, si prius Ciceronem oppressissет: eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introirent ad Ciceronem, & de improvisio domi suæ imparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. ita illi janua prohibiti, tantũ facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atq; luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permo-

19

tus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Mallii quãtus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respubl. detrimenti caperet. ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios, atque civis: domi, militiæque imperium, atque judicium summum habere. aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI. Cal Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia servile bellum moveri. igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. hi utrique ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. sed prætores Q. Pompejus Rufus Capuam, Qu. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de conjuratione, quæ contra rempfacta erat, præmium, servo libertatem & H S C. libero impunitatẽ ejus rei, & H S C C. itemq; decrevere, uti familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese, manus supplices ad cælum tendere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; superbia, atque deliciis omissis, sibi, patriæque diffidere. At Catilinæ

tilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. postremo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit. tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem reipub. quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existumarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atq; majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita republ. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. ad hoc, maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes: hostem, atque parricidam vocare. tum ille furibundus, Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina exstinguam. Dein se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius quam legiones scriberentur, multa ante capere quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Malliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceteriisque, quorum cognoverat promtam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consulis maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: se propediem cum magno exercitu urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit, cum mandatis hujuscemodi. DEOS, hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum, plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit more majorum lege uti, neque amisso patrimonio corpus liberum habere: tanta sævitia feneratorum, atque prætoris fuit, sæpe majores vestrum miseriti

plebis. R. decretis ſuis inopiæ ejus opitulati ſunt: ac noviſſume, memoria noſtra, propter magnitudinē æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære ſolutum eſt. ſæpe ipſa plebes, aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum armata, à patribus ſeceſſit. at nos non imperium, neque divitias petimus: quarum rerum cauſſa, bella, atque certamina omnia inter mortalis ſunt; ſed libertatem, quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te, atque ſenatum obteſtamur, conſulatis miſeris civibus; legis præſidium, quod iniquitas prætoris eripuit, reſtituatis; neve nobis eam neceſſitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo maxume ulti ſanguinem noſtrum, pereamus. Ad hæc Q. Marcius reſpondit: ſi quid ab ſenatu petere vellent, ab armis diſcedant; Romam ſupplices proficiſcantur: ea miſericordia atque manſuetudine ſenatum, populumque Romanum ſemper fuiſſe, ut nemo unquam ab eo fruſtra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere pleriſque conſulibus, præterea optumo cuique litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiverit, fortunæ cedere, Maſſiliam in exſilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed uti reſp. quieta foret; neve ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diverſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitavit; quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA Q. CATVLO S.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defenſionem in cōſilio uovo non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decrevi: quæ medius fidius licet vera mecum recognoſcas. Injuriis, contumeliiſque concitatus, quod, fructu laboris induſtrięque meæ privatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſſam pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſolvere poſſem;

cum & aliis nominibus liberalitas Aureliæ Oreſtillæ, ſuis, filiæque copiis perſolveret : ſed, quod non dignos homines honore honeſtatos videbam ; meque falſa ſuſpicione alienatum eſſe ſentiebam; hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquæ dignitatis conſervandæ ſum ſecutus. Plura cum ſcribere vellem, nunciatum eſt mihi vim parari. nunc Oreſtillam tibi commendo, tuæque fidei trado. eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. haveto. Sed ipſe, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea ſolicitatam armis exornat, cum faſcibus, atque aliis imperii inſignibus in caſtra ad Mallium contendit. Hæc ubi Romæ comperta ſunt ; ſenatus Catilinam, & Mallium hoſtes judicat; ceteræ multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret ſine fraude ab armis diſcedere, præter rerum capitalium condemnatis. præterea, decernit, uti conſules delectum habeant ; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet ; Cicero urbi præſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R. multo maxume miſerabile viſum eſt : cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent ; fuere tamen cives, qui ſeque, remque publicam obſtinatis animis perditum irent. namq; duobus ſenati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationē p[illegible] fecerat, neque ex caſtris Catilinæ quiſquam ob[illegible] nium diſceſſerat. tanta vis morbi, atque uti tab[illegible] pleroſque civium animos invaſerat. neque ſolū [illegible] lis aliena mens erat, qui conſcii conjurationis fa[illegible] rant, ſed omnino cuncta plebes, novarū rerum ſ[illegible] dio, Catilinæ incepta probabat. id adeo more ſu[illegible] videbatur facere. nam ſemper in civitate, quibus o[illegible] pes nullę ſunt, bonis invident, malos extollunt: vetera odere, nova exoptant, odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent ; turba, atque ſeditionibus ſine cura aluntur ; quoniam egeſtas facile habetur ſine dammo. Sed urbana plebes ea vero præceps ierat multis de cauſſis. primum omnium, qui ubiq; probro, atque petulantia maxume præſtabant ; item alii, per dedecora, patrimoniis amiſſis; poſtremo ōnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis

militibus alios ſenatores videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoria talia ſperabat. præterea juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. eos atque alios omnis malum publicum alebat. quo minus mirandum eſt, homines egentis, malis moribus, maxuma ſpe, reip. juxta ac ſibi conſuluiſſe. præterea quorum victoria Sullæ parentes proſcripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli eventum exſpectabant. ad hoc quicunque aliarum, atque ſenatus, partium erant, conturbari remp. quam minus valere ipſi malebant. id adeo malum multos poſt annos in civitatem reverterat. nam poſtquam Cn. Pompejo, & M. Craſſo C O S S. tribunitia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quibus ætas, animuſque ferox erat, cœpere, ſenatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari, potentesque fieri. contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, ſenatus ſub ſpecie, pro ſua magnitudine. namque uti paucis verum abſolvam, per illa tempora quicunque rempub. agitavere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti jura populi defenderent, pars, quo ſenatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabant: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. ſed poſtquam Cn. Pompejus ad bellum maritumum atque Mithridaticum miſſus eſt; plebis opes imminutæ; paucorum potentia crevit. hi magiſtratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu ætatem agere, ceteroſque judiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. ſed ubi primum dubiis rebus novandis ſpes oblata eſt; vetus certamen animos eorum arrexit. quod ſi primo prœlio Catilina ſuperior, aut æqua manu diſceſſiſſet; profecto magna clades, atq; calamitas remp. oppreſſiſſet: neque illis qui victoriam adepti forent diutius ea uti licuiſſet; quin defeſſis & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatẽ extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt. in

his erat Fulvius, ſenatoris filius : quem retractum ex itinere parens necari juſſit. Iſdem temporibus Romæ Lentulus, ſicuti Catilina præceperat, quoſcunque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſolicitabat; neque ſolum cives, ſed cujuscunque modi genus hominum, quod modo uſui bello foret. Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat: eosque ſi poſſit impellat ad ſocietatem belli; exiſtumans publice, privatimque ære alieno oppreſſos, pręterea quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile ad tale conſilium adduci poſſe. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, pleriſq; principibus civitatum notus erat, atq; eos noverat. itaque ſine mora, ubi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu civitatis, & quaſi dolens ejus caſum, requirere cœpit, quē exitum tantis malis ſperarēt. poſtquam illos videt queri de avaritia magiſtratuum, accuſare ſenatum, quod in eo auxilii nihil eſſet; miſeriis ſuis remedium mortem exſpectare: At ego inquit, vobis, ſi modo viri eſſe vultis, rationem oſtendam, qua tanta mala iſta effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges in ſpem maximam adducti. Vmbrenum orare, uti ſui miſereretur: nihil tam aſperum, neque tam difficile eſſe, quod non cupidiſſume facturi eſſent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinq erat, neque aliena conſilii propter Sempronia nam tum Brutus ab Roma aberat. præterea Genium acceſſit; quo major auctoritas ſermoni eſſet. eo præſente conjurationem aperit: nomi ſocios, pręterea multos cujuſque generis innoxi quo legatis animus amplior eſſet: dein eos, polli tos operam ſuam, domum dimittit. Sed Allobrog diu in incertum habuere, quidnam conſilii cape rent. in altera parte erat æs alienum, ſtudium belli, magna merces in ſpe victorię: at in altera majores opes, tuta conſilia, pro incerta ſpe certa præmia. hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam conſilio cognito, legatis præcepit, uti ſtudium conjurationis vehementer ſimulent: ceteros adeant, bene polliceantur, detque operam, uti eos quam maxume

manifestos habeant. Isdē fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Brutio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorū, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quā periculi effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis caussa cognita, in vincula conjecerat; item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceteroscque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maxumum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Volturtium quendam Crotoniensem mittit; uti Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data atq; accepta

fide,

fide, ſocietatem confirmarent. ipſe Volturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra ſcriptum eſt: QVI ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites, in quanta calamitate ſis, & memineris, te virum eſſe: conſideres, quid tuæ rationes poſtulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infumis. Ad hoc, mandata urbis dat: cum ab ſenatu hoſtis judicatus ſit, quo conſilio ſervitia repudiet: in urbe parata eſſe, quæ juſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, uti in ponte Mulvio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus mittebantur: cetera, uti facto opus ſit, ita agant. Homines militares, ſine tumultu præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontẽ obſidunt. poſtquam ad id loci legati cum Volturtio venere; ſimul utrimq; clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe à multitudine defendit: dein, ubi à legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinum obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios conſuli declarantur. at illum ingens cura atqu[illegible] lætitia ſimul occupavere. conjuratione patefact[illegible] civitatem periculis ereptam eſſe: porro autem a[illegible] xius erat, in maxumo ſcelere tantis civibus depr[illegible] henſis, quid facto opus eſſet; pœnam illorum ſi[illegible] oneri, impunitatem perdundæ reip. fore. igitu[illegible] confirmato animo, vocari ad ſeſe jubet Lentulum Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Cepa rium Tarracinenſem; qui in Apuliam ad concitanda ſervitia proficiſci parabat. ceteri ſine mora veniunt. Ceparius, paulo ante domo egreſſus, cognito indicio, ex urbe profugerat. conſul Lentulum, quod prætor erat, ipſe manu tenens in ſenatũ perducit; reliquos cum cuſtodibus in ædem Concordiæ venire jubet. eo ſenatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis Volturtiũ cum legatis introducit; Flaccum prętorem ſcrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Volturtius interrogatus de itinere, de litteris, poſtremo

quid, aut qua de cauſſa, conſilii habuiſſet, primo fingere alia omnia, diſſimulare de conjuratione; poſt ubi fide publica dicere juſſus eſt, omnia, uti geſta erant aperit; ſe paucis ante diebus à Gabinio, & Cepario ſocium aſcitum: nihil amplius ſcire, quam legatos: tantummodo audire ſolitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varguntejum, multos præterea in ea conjuratione eſſe. eadem Galli fatentur: at Lentulum diſſimulantem coarguunt, præter litteras, ſermonibus, quos ille habere ſolitus erat, ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam antea; ſe tertium eſſe, cui fatum foret urbis potiri: præterea, ab incenſo Capitolio illum eſſe vigeſimum annum, quem ſæpe ex prodigiis haruſpices reſpondiſſent bello civili cruentum fore. Igitur perlectis litteris, cum prius omnes ſigna ſua cognoviſſent, ſenatus decernit uti abdicato magiſtratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis cuſtodiis habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri qui tum ædilis erat, Cethegus Qu. Cornificio, Statilius C. Cæſari, Gabinius M. Craſſo, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio ſenatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinæ conſilia exſecrare, Ciceronem ad cælum tollere; veluti ex ſervitute erepta gaudium atque lætitiam agitabat. namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum, ac ſibi maxume calamitoſum putabat; quippe cui omnes copiæ in uſu quotidiano, & cultu corporis erant. Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad ſenatum adductus erat: quem ad Catilinam proficiſcentem ex itinere retractum ajebant. is cum ſe diceret de conjuratione indicaturum, ſi fides publica data eſſet, juſſus a conſule, quæ ſciret edicere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorũ, de itinere hoſtium, ſenatum edocet: præterea, ſe miſſum à M. Craſſo, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehenſi terrerent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Craſſum nominavit, hominẽ nobilem,

maxumis

maxumis divitiis, ſumma potentia: alii rem incredibilem rati: pars, tametſi verum exiſtumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur, plerique Craſſo ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falſum eſſe: deque ea re poſtulant uti referatur. itaque Cicerone conſulente, frequens ſenatus decernit, Tarquinii indicium falſum videri, eumque in vinculis retinendum: neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cujus conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore, qui exiſtumarent, indicium illud à P. Autronio machinatum, quo facilius, appellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alii Tarquinium à Cicerone inimiſſum ajebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio remp. conturbaret. ipſum Craſſum ego poſtea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam. Sed iſdem temporibus Qu. Catulus, & C. Piſo neque gratia neque precibus, neque precio Ciceronem impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæſar falſo nominaretur. nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant. Piſo oppugnatus in judicio pecuniarum repetundarum, propter cujuſdam Trāſpadani ſupplicium injuſtum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incenſus; quod extrema ætate, maxumis honoribus uſus, ab adoleſcentulo Cæſare victus diſceſſerat. res autem opportuna videbatur, quod is, privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. ſed ubi conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi ſingillatim circumeundo, atque emendiendo, quæ ſe ex Volturtio, aut Allobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; uſque adeo, ut non nulli equites R. qui præſidii cauſſa cum telis erant circum Concordiæ, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi mobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in remp. clarius eſſet, egredienti ex ſenatu Cæſari gladio minitarentur. Dum hæc in ſenatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diverſis itineribus, opifices, atque ſervitia in vicis ad eum eripiendum

piendum ſolicitabant: partim exquirebant duces multitudinem, qui precio rempub. vexare ſoliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque liberos ſuos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti, grege facto, cum telis ad ſeſe irrumperent. Conſul, ubi ea parari cognovit, diſpoſitis præſidiis, uti res atque tempus monebat, convocato ſenatu refert, quid de his fieri placeat, qui in cuſtodiam traditi erant. ſed eos paulo ante frequens ſenatus judicaverat contra remp. feciſſe. tum D. Iunius Silanus, primus ſententiam rogatus, quod eo tempore conſul deſignatus erat, de his qui in cuſtodiis tenebantur, & præterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum decreverat: isque poſtea, permotus oratione C. Cæſaris, pedibus in ſententiam Ti. Neronis iturum ſe dixerat; quod de ea re, præſidiis abditis, referundum cenſuerat. Sed Cæſar, ubi ad eum ventum eſt, rogatus ſententiam à conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt. OMNIS homines P. C. qui de rebus dubiis conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia vacuos eſſe decet. haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt; neque quiſquam omnium lubidini ſimul & uſui paruit. ubi intenderis ingenium, valet. ſi ludido poſſidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut miſericordia impulſi, male conſuluerunt: ſed ea malo dicere, quæ majores noſtri contra lubidinem animi ſui, recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſe geſſimus, Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creverat, infida, atque advorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodiis conſultum eſt, majores noſtri, ne quis divitiarum magis, quam injuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere. item bellis Punicis omnibus, cum ſæpe Carthaginienſes & in pace, & per inducias multa nefanda facinora feciſſent, nunquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quod ſe dignum foret, quam quod in illos jure fieri poſſet, quærebant. Hoc item vobis providendum eſt P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & ceterorum ſcelus, quam veſtra dignitas: neu magis iræ veſtræ quam famæ, conſulatis. nam ſi digna pœna pro factis eorum reperitur, novum

cónſilium approbo: ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſuperat; iis utendum cenſeo, quæ legibus comparata ſunt. Plerique eorum, qui antè me ſententias dixerunt, compoſitè, atque magnificè caſum reip. miſerati ſunt: quæ belli ſævitia eſſet, quæ victis acciderent, enumeravere, rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuiſſent: fana, atque domos exſpoliari; cædem, incendia fieri; poſtremo armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. ſed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit; an uti vos infeſtos conjurationi faceret? ſcilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet. non ita eſt: neque cuiquam mortalium injuriæ ſuæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. ſed alia aliis licentia eſt, P. C. qui demiſſi in obſcuro vitam agunt, ſi quid iracundia deliquere, pauci ſciunt; fama, atque fortuna eorum pares ſunt: qui, magno imperio præditi, in excelſo ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. ita in maxuma fortuna minuma licentia eſt. neque ſtudere, neque odiſſe, ſed minume iraſci decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio ſuperbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego ſic exiſtumo, P. C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, eſſe. ſed plerique mortales poſtrema meminere; & in hominibus impiis, ſceleris eorum obliti, de pœna diſſerunt, ſi ea paullo ſævior fuerit. D. Silvanum, virum fortem atque ſtrenuũ, certe ſcio, quæ dixerit, ſtudio reip. dixiſſe: neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamque modeſtiam viri colo novi. verum ſententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena à rep. noſtra videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria te ſubegit, Silane, conſulem deſignatum, genus pœnę novum decernere. de timore, ſupervacaneum eſt diſſerere, cum præſenti diligentiâ clariſſimi viri conſulis, tanta præſidia ſint in armis. de pœna poſſum equidem dicere id quod res habet; in luctu atque miſeriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſolvere; ultra neque curæ, neque gaudio locum eſſe. Sed per deos immortalis, quamobrem in ſententiam non addidiſti,

uti prius verberibus in eos animadverteretur? an quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent. an quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin, quia levius est: qui convenit in minore negotio legem observare, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cujus lubido gentibus moderatur. illis merito accidet, quidquid evenerit: ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ingnaros, aut minus bonos pervenit; novũ illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuêre, qui rempub. tractarent. hi primo cœpère pessumum quéque & omnibus invisum indemnatum necare. ea populus lætari, & merito dicere fieri. post, ubi paullatim licentia crevit; juxta bonos & malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. ita civitas servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla, cum Damasippum, & alios hujusmodi, qui malo reip. creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? homines scelestos & factiosos, qui seditionibus remp. exagitaverant, merito necatos ajebant. sed ea res magnæ initium cladis fuit. namque uti quisque domum aut villam, postremo aut vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulo post ipsi trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit, quàm Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. sed in magna civitate multa & varia ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. ubi hoc exemplo, per senatus decretum, consul gladium eduxerit; quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri P. C. neque consilii, neque audaciæ unquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus instituta aliena, si modo proba erant, imitarentur, arma atque tela militaria ab

Samni-

Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur. imitari quam invidere bonis malebant. sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam respub. adolevit, & multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt. quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam P. C. quo minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto. profecto virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minume: sed ita conseo; publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo, alius alii varie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit. LONGE mihi alia mens est P. C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias non nullorum mecum ipse reputo. illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere. res autem monet, cavere illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. nam cetera maleficia tum persequare, ut facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores. capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed per deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam remp. fecistis, si ista cujuscunque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatib. vestris ociũ præbere vultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis. libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortalis

talis ea cauſſa advorſos habeo, qui mihi, atque animo meo nullius unquam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. ſed ea tametſi vos parvi pendebatis; tamen reſp. firma erat: opulentia neglegentiam tolerabat. nunc vero non id agitur, bonis ne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populiR. ſit; ſed, hæc cujuſcunque modi videntur, noſtra, an nobiſcum una, hoſtium futura ſint. Hîc mihi quisquam manſuetudinem, & miſericordiam nominat? Iam pridem equidem nos vera rerum vocabula amiſimus. quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo reſp. in extremo ſita eſt. ſint ſane, quoniam ita ſe mores habent, liberales ex ſociorum fortunis: ſint miſericordes in furibus ærarii: ne illi ſanguinem noſtrum largiantur; &, dum paucis ſceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, & compoſite C. Cæſar paulo ante in hoc ordine de vita, & morte diſſeruit, credo falſa exiſtumans ea, quæ de inferis memorantur, diverſo itinere malos à bonis loca tætra, inculta, fœda, atque formidoloſa habere. itaque cenſuit, pecunias eorum publicandas, ipſos per municipia in cuſtodiis habendos; videlicet, ne, ſi Romæ ſint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. quaſi vero mali, atq; ſceleſti tantummodo in urbe, & non per totã Italiam ſint; aut non ibi plus poſſit audacia, ubi ad defendendum opes minores ſunt. quare vanum equidem hoc conſilium eſt, ſi periculum ex illis metuit. ſin in tanto omnium metu ſolus non timet; eo magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo; ceterisq; ſtatuetis; pro certo habetote, vos ſimul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis decernere. quanto vos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. ſi paullulum modo vos languere viderint; jam omnes feroces aderunt. Nolite exiſtumare, majores noſtros armis remp. ex pãrva magnam feciſſe. ſi ita res eſſet; multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe ſociorum, atq; civium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quam illis, eſt. ſed alia fuere, quę illos magnos fecere; quę nobis nulla ſunt; domi induſtria, foris juſtum imperiũ; animus in conſulendo liber, neque delicto, neque

neque lubidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis. eo fit, ut impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hoc omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere. Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cũctamini etiam nunc, & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? miseremini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. immo vero maxime; sed inertia & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc remp. in maximis sæpe periculis servavere. non votis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. ubi socordiæ, atque ignaviæ tradideris, nequiquam deos implores. irati, infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit. atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. postremo, P. C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis: sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest. quo magis properandum est. Quare ita ego censeo: cum nefario

20

consilio sceleratorum civium resp. in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda, atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum. Postquam Caro assedit; consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cælum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romani, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam toleratse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquá luxu, atque desidia civitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atq; magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. sed, memoria mea, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusq; naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium; in altero malis pernicies. illius facilitas, hujus constantia laudabatur. poltremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum esset;

set: sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. at Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxume severitatis erat. non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optumum factu ratus, noctem, quæ instabat, ante capere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad lævam, circiter XII. pedes humi depressus. eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed inculta, tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus facies. in eum locum postquam demissus Lentulus; vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregêre. ita ille patricius, ex gente clarissuma Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitum vitæ invenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. DVM ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio legiones numero hominum impleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modo ad urbem, modo Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus cōjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, caussam civium cum

ſervis fugitivis communicaſſe. Sed, poſtquam in caſtra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceteriſque, quos ſupra memoravi, ſupplicium ſumptum: plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut novarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis aſperos magnis itineribus in agrum Piſtorienſem abducit, eo conſilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtumans, quæ ſupra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, caſtra propere movit, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit; qua illi deſcenſus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius longe aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam ſequeretur. Sed Catilina, poſtquam videt montibus, atque copiis hoſtium ſeſe clauſum, in urbe res adverſas, neque fugæ, neque præſidii ullam ſpem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quamprimum confligere. itaque concione advocata, hujuſcemodi orationem habuit. COMPERTVM ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere: neque ex ignavo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cujuſque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequiquam hortere. timor animi auribus officit. ſed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; ſimul uti cauſſam conſilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipſi, nobiſque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præſidia opperior, in Galliam proficiſci nequiverim. nunc vero, quo in loco res noſtræ ſint, juxta mecum omnes intelligitis. exercitus hoſtium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet: quocunque ire placet, ferro iter aperiundum eſt. Quapropter vos moneo, uti forti, atque parato animo ſitis; &, cum prœlium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris veſtris

ſtris portare. ſi vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, arque coloniæ patebunt. ſin metu ceſſerimus, eadem illa advorſa fient; neque locus, neque amicus quiſquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis neceſſitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis ſupervacaneum eſt pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores priſtinæ virtutis. Licuit vobis cum ſumma turpitudine in exſilio ætatem agere. potuiſtis non nulli Romæ, amiſſis bonis, alienas opes exſpectare. quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc ſequi decreviſtis. ſi hæc relinquere vultis, audacia opus eſt. nemo, niſi victor, pace bellum mutavit. nam, in fuga ſalutem ſperare, cum arma, quîs corpus tegitur, ab hoſtibus avertere; ea vero dementia eſt. ſemper in prœlio iis maximum eſt periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos conſidero, milites; & cum facta veſtra æſtimo: magna me ſpes victoriæ tenet. animus, ætas, virtus veſtra me hortantur; præterea neceſſitudo, quæ etiam timidos fortis facit. nam, multitudo hoſtium ne circumvenire queat, prohibent anguſtiæ loci. quod ſi virtuti veſtræ fortuna inviderit: cavete, ne inulti animam amittatis; neu capti potius, ſicuti pecora, trucidemini, quam virorũ more pugnantes, cruentam atq; luctuoſam victoriam hoſtibus relinquatis. Hæc ubi dixit; paullulum commoratus, ſigna canere jubet: atque inſtructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro loco, atq; copiis inſtruit. nam uti planities erat inter ſiniſtros montis, & ab dextera rupes aſpera, octo cohortes in fronte conſtituit; reliqua ſigna in ſubſidiis artius collocat. ab his centuriones omnis & evocatos, præterea ex gregariis militibus optume quemq; armatum in primã aciem ſubducit. C. Mallium in dextra, Fæſulanum quendam in ſiniſtra parte curare jubet: ipſe cum libertis, & calonibus propter Aquilam adſiſtit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adeſſe nequibat, M. Petrejo legato exercitum permittit. ille cohortes ve-

teranas, quas tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte, poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat. ipſe equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint ſe contra latrones inermes pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis ſuis certare. homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, pleroſque ipſos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. ſed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petrejus tuba ſignum dat, cohortes paullatim incedere jubet. idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eo ventum eſt; unde a ferentariis prœlium committi poſſet; maxumo clamore, infeſtis ſignis occurrunt: pila omittunt; gladiis res geritur. veterani, priſtinæ virtutis memores, comminus acriter inſtare, illi haud timidi reſiſtunt: maxuma vi certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſauciis accerſere: omnia providere: multum ipſe pugnare, ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petrejus, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hoſtis inducit; eoſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Mallius, & Fæſulanus in primis pugnantes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prœlio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. nam fere, quem quiſque vivus pugnando locum teperat, eum amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors prætoria diſjecerat, paullo diverſi, alii alibi ſtantes, omnes tamen adverſis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a ſuis inter hoſtium cadavera repertus eſt, paullulum etiam ſpirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Poſtremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quiſquam civis ingenuus captus eſt. ita cun-

cti ſuæ, hoſtiumque vitæ juxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. nam ſtrenuiſſumus quiſque, aut occiderat in prœlio, aut graviter vulneratus diſceſſerat. multi autem, qui e caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, volventes hoſtilia cadavera, amicum alii, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Iugurthini Epitome
Ex L. Flori Hiſtoriarum lib. III.

HAEC ad Orientem . ſed non ad Meridionalem plagam eadē quies. Quis ſperaret poſt Carthaginē aliquod in Africa bellum? Atqui non leviter ſe Numidia concuſſit; & fuit in Iugurtha, quod poſt Annibalē timeretur. Quippe rex callidiſſimus Pop. Romanū armis inclutum & invictū opibus agreſſus eſt, & citra ſpē omniū fortuna ceſſit ut rex fraude prȩcipuus, fraude caperetur. Hic avo Maſſiniſſa & Micipſa patre per adoptionē, cum interficere fratres ſtatuiſſet, agitatus regni cupiditate, nec illos magis quā Senatum populumq; Romanū, quorum in fide & clientela regnū erat, metueret: primum ſcelus mādat inſidiis, potituſque Hiempſalis capite, cum ſe in Atherbalem convertiſſet, isque Romā profugiſſet, miſſa per legatos pecunia traxit in ſententiam ſuam & Senatū. Et hæc fuit de nobis ejus prima victoria. Miſſos deinde qui regnum interillū Atherbalemq; dividerent, ſimiliter aggreſſus, cum in Scauro ipſos Rom. imperii mores expugnaſſet, inchoatum nefas perfecit audacius. Sed diu non latent ſcelera. Cor-

ruptæ

ruptæ nefas legationis erupit, placuitque bello perſequi parricidã. Primus in Numidiam Calpurnius Beſtia conſul immittitur. Sed rex præmonitus fortius adverſus Romanos aurum eſſe quam ferrũ, pacem emit. Cujus flagitii reus cum interveniẽte publica fide a Senatu accerſiretur, pari audacia & venit, & cõpetitorẽ imperii Maſiniſſę nepotem Maſſivã, immiſſo percuſſore cõfecit. Hęc altera cõtra regẽ cauſſa bellandi fuit. Igitur ſequẽs ultio mandatur Albino. Sed hujus quoque (proh dedecus!) ita corrupit exercitum, ut voluntaria noſtrorũ fuga vinceret Numida caſtrisque potiretur: addito etiam turpi fœdere in precium ſalutis. quẽ, quod prius emerat, dimiſit exercitũ. Eodem tempore in ultionem non imperii Romani, quã pudoris Metellus aſſurgit, qui callidiſſime hoſtem nunc precibus, nunc minis, ſimulata quaſi vera fuga eludentẽ artibus ſuis aggreſſus eſt. Agrorum atque vicorum populatione non contentus, in ipſa Numidiæ capita impetum fecit, & Zamam quidẽ fruſtra diu voluit. Ceterũ Thalam, gravẽ armis theſauroque regis, diripuit. Tunc urbibus exutũ regem, etiam finium ſuorum regnique fu-

gitivum per Mauros atque Gætuliã ſequebatur. Poſtremo Marius auctis admodum copiis, cum pro obſcuritate generis ſui capite cenſos ſacramento adegiſſet, jã fuſum & ſaucium regem adortus, non facilius tamen vicit, quam ſi integrum & recentem. Hic & urbẽ Herculi conditam Capſam in media Africa ſitam anguibus areniſque vallatam mira quadã felicitate ſuperavit, & ſaxeo inditam monti Muluchã urbem per Ligurẽ aditu arduo inacceſſoque penetravit. mox non ipſũ modo, ſed Bocchũ Mauritaniæ regem jure ſanguinis vindicantem, apud opidum Cirtham graviter cecîdit. qui, ubi diffiſus rebus ſuis, alienæ cladis acceſſio nẽ fieret, timet; precium fœderis atq; amicitię regem facit. Sic fraudulentiſſimus regum fraude ſoceri ſui in inſidias deductus eſt, & Sullę in manũ traditus. tandemq; opertũ catenis Iugurthã in triumpho Pop. Rom. adſpexit: ſed ille quoque, quamvis victus & vinctus vidit urbem, quam venalẽ & quandoque perituram, ſi habuiſſet emptorẽ fruſtra cecinerat. Tamen ut venalis fuiſſet habuit emptorẽ, & cum ille non evaſerit, certum erit eam non eſſe peritura.

C. SALLVSTII CRISPI IVGURTHA, SEV BELLVM IVGVRTHINVM.

FAlso queritur de natura ſua genus humanum; quod imbecilla, atque ævi brevis, ſorte potius, quam virtute, regatur. nam contra reputando, neque majus aliud, neque præſtabilius invenias; magiſque naturæ induſtriam hominum, quam vim, aut tempus deeſſe. ſed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus eſt: qui, ubi ad gloriam virtutis via graſſatur, abunde pollens, potenſque, & clarus eſt, neque fortuna eget; quippe quę probitatem, induſtriam, aliaſque artis bonas neque dare, neque eripere cuiquam poteſt. ſin, captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis peſſum datus eſt, perniciosa lubidine paullisper uſus; ubi per ſocordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accuſatur: ſuam quique culpam actores ad negotia transferunt. quod ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio alie-
na, ac nihil profutura, multum etiam periculo petunt: neque regerentur magis, quam regerent ſus; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mo-
talibus, gloria æterni fierent. nam uti genus hominum compoſitum ex corpore, & anima eſt: ita re-
cunctæ, ſtudiaque omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuſcemodi brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, ſicuti anima immortalia ſunt. poſtremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, finis eſt; omniaque orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipſe habetur. quo magis pravitas eorũ admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum, atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo

neque

neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, inciltu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt; cum præſertim tam multæ, variæque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas; tamen importunum eſt: cum præſertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hoſtilia portendant. fruſtra autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt: niſi forte quem inhoneſta & perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari. Cæterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: cujus de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtumet memet ſtudium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a repub. ætatem agere, tanto, tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem, & conviviis gratiam quærere. qui ſi reputaverint, & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſum; & quales viri idem aſſequi nequiverint; & poſtea, quæ genera hominum in ſenatum pervenerint: profecto exiſtumabũt, me magis merito, quã ignavia, judicium animi mei mutaviſſe; majuſq; cõmodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis. reip. venturum. nam ſæpe audivi, Q Maxumũ, P. Scipionẽ præterea, civitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere: cum majorũ imagines intuerentur, vehementiſſime ſibi animum ad virtutes accendi. ſcilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neq; prius ſedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam adæquaverit. At contra, quis eſt omnium his moribus, quin divitiis, & ſumptibus, nõ probitate, neque induſtria, cum majoribus ſuis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quã bonis artibus, ad imperia &

ria & honores nituntur. proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me civitatis morum piget, tædetque. nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est. quæ contentio divina & humana cuncta permiscuit; eoque vecordiæ processit; ut studiis civilibus bellum, atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius quam hujuscemodi rei initiũ expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxume attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cujus in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus R. quascumque urbis, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Masinissæ bona, atque honesta nobis permansit: sed imperii, vitæque ejus finis idem fuit. dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale, & Gulussa fratribus mortuis absumptis. is Atherbalem, & Hiempsalem ex se genuit; Iugurthamque filium Mastanabalis fratri quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos domi habuit. Qui, ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare; &, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire; plurimum facere, & minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Iugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta ætate sua, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit,

telligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo ſuo volvebat. terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas ſuæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros ſpe prædæ tranſvorſos agit: ad hoc, ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa: ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, ſtatuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipſa, cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret; ſperans vel oſtentando virtutem, vel hoſtium ſævitia facile eum occaſurum, præfecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat. ſed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. nam Iugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hoſtium cognovit; multo labore, multaque cura, præterea modeſtiſſume parendo, & ſæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut noſtris vehementer carus, Numantinis maximo terrori eſſet. ac ſane, quod difficillumum inprimis eſt, & prælio ſtrenuus erat, & bonus conſilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque ſolet. Igitur Imperator omnis fere res aſperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magiſque eum in dies amplecti. quippe, cujus neque conſilium, neque inceptum ullum fruſtra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii ſollertia: quibus rebus ſibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Ea tempeſtate in exercitu noſtro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honeſtoque potiores erant, factioſi, domi potentes, apud ſocios clari magis quam honeſti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, ſi Micipſa rex occidiſſet, fore uti ſolus imperio Numidiæ potiretur: in ipſo maxumam virtutem, Romæ omnia venalia eſſe. Sed poſtquam, Numantia delera, P. Scipio dimittere auxilia, & ipſe revorti domum de-

crevit:

crevit: donatum, atque laudatum magnifice pro coucione Iugurtham in prætorium adduxit: ibique ſecreto monuit, uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri inſueſceret: periculoſe a paucis emi, quod multorum eſſet: ſi permanere vellet in ſuis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: ſin properantius pergeret, pecuniam, & ipſum præcipitem caſurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipſæ redderet, dimiſit. earum ſententia hæc erat. IVGVRTHÆ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi certe ſcio gaudio eſſe. nobis ob merita ſua carus eſt: ut ibidem S. P. Q. R. ſit, ſumma ope nitemur. Tibi quidem pro noſtra amicitia gratulor. en habes virum dignũ te, atq; avo ſuo Maſiniſſa. Igitur rex, ubi ea quę fama acceperat ex litteris imperatoris ita eſſe cognovit, tũ virtute, tum gratia viri permotus, flexit animũ ſuum; & Iugurtham beneficiis vincere aggreſſus eſt; ſtatimque eum adoptavit, & teſtamento pariter cum filiis heredem inſtituit. Sed ipſe paucos poſt annos, morbo, atque ætate confectus, cum ſibi finem vitæ de ſe intelligeret coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempſale filiis, dicitur hujuſcemodi verba cum Iugurtha habuiſſe. PARVVM ego te Iugurtha, amiſſo patre, ſine ſpe, ſine opibus, in meum regnum accepi, exiſtumans non minus m tibi, quam ſi genuiſſem, ob beneficia carum fo neque ea res falſum me habuit. nam ut alia magn & egregia tua omittam, noviſſume rediens N mantia, meque regnumque meum gloria honorav ſti; tuaque virtute nobis Romanos ex amicis am ciſſimos feciſti: in Hiſpania nomen familiæ reno vatum eſt: poſtremo, quod difficillumum inter mortalis eſt, gloria invidiam viciſti. Nunc quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obteſtorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres ſunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quam ſanguine conjunctos retinere. non exercitus, neque theſauri, præſidia regni ſunt, verum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio, & fide pariuntur. quis autem amicior, quam frater fratri; aut quem alienum fidum invenies, ſi tuis hoſtis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, ſi boni eritis:

eritis: ſi mali, imbecillum. nam concordia res parvæ creſcunt, diſcordia maximæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, quia ætate, & ſapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere, decet. nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiã ſi accipit injuriam, tamen, quia plus poteſt; facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempſal, colite, obſervate talem hunc virum: imitamini virtutem; & enitimini, ne ego meliores liberos ſumpſiſſe videar, quam genuiſſe. Ad ea Iugurtha, tametſi regem ficta locutum intelligebat, & ipſe longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne reſpondit. Micipſa paucis poſt diebus moritur. Poſtquam illi more regio juſta magnifice fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter ſe de negotiis cunctis deſceptarent. Sed Hiempſal, qui minumus ex illis erat, natura ferox, etiam ante, ignobilitatem Iugurthę, quia materno genere impar erat, deſpiciens, dextera Atherbalem adſedit: ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram tranſductus eſt. Ibi cum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Iugurtha inter alias res jacit, oportere quinquennii conſulta, & decreta omnia reſcindi: nam per ea tempora confectum annis Micipſã parum animo valuiſſe. Tum idem Hiempſal placere ſibi reſpondit: nam ipſum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum perveniſſe. quod verbum in pectus Iugurthę altius, quam quiſquam ratus, deſcendit. itaque ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: ſtatuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, ab regulis quẽ ſupra memoravi, propter diſſenſionem placuerat dividi theſauros, finiſque imperii ſingulis conſtitui. itaque ad utramque rem tempus decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte ejus utebatur domo, qui proxumus lictor Iugurthæ, carus, acceptusque ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitque, uti tamquam ſuam domum viſens eat: portarum claves adulterinas

paret

paret: nam veræ ad Hiempſalem referebantur: ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna *ventu*rum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. qui poſtquam in ædes irrupere; diverſi regem quærere: dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutari loca abdita: clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cum interim Hiempſal reperitur, occultãs ſe tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput ejus, uti juſſi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omniſque, qui ſub Micipſæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis diſcedunt Numidæ: plures Atherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas poteſt copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio ſuo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. At Atherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de cæde fratris, & fortunis ſuis; tamen freţus multitudine militum, parabat armis contendere. ſed ubi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Iugurtha, pãtratis conſiliis, poſtquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum R. neque advorſus iram ejus uſquam, niſi in avaritia nobilitatis, & pecunia ſua, ſpem habere: itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: quîs præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleãt: dein novos acquirant: poſtremo, quemcunque poſſint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, & ex præcepto regis hoſpitibus, aliiſque, quorum ea tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera miſere: tanta commutatio inceſſit, uti ex maxuma invidia in gratiam & favorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars ſpe, alii præmio inducti, ſingulos ex ſenatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum conſuleretur. igitur, ubi legati ſatis confidunt, die conſtituto ſenatus utriſque datur. tum Atherbalẽ hoc modo locutum accepimus. P. C. Micipſa Pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tãtummodo procurationem exiſtumarem meam: ceterum jus, & imperium

21

perium penes vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maxumo usui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem; Iugurtha homo omnium quos terra sustinet, sceleratissumus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea quam ob majorum meorum benificia posse me à vobis auxilium petere; ac maxume deberi mihi benificia à populo R. quibus non egerem; secundū ea si desideranda erāt uti debitis uterer. sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neq; mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus quod mihi miserrumū est, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissę frustra à vobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil caussæ haberem, præter miseram fortunam; quod ante rex genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis populi R. prohibere injuriam; neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere. verum ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus R. dedit: inde pater, & avus meus una vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra benificia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! huccine Micipsa pater, benificia tua evasere, ut quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuæ exstinctor sit? nunquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur. hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. postquam illa pestis ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus; quippe, quis hostis nullus erat,

nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem Iugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus sceleris sui praedam fecit: post ubi me isdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutius quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, P. C. uti praedicantem audiveram patrem meum; qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxume tutos esse. quod in familia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per ocium tuti simus in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham benificiis suis ratus est nobis conjunctum fore. alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis praesidia omnia extincta sunt: pater uti necesse erat, naturae concessit: fratri quem minume decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum moerore, & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia quae aut amisi aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperii, vis & injurias omnes, curae esse decet. nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egēs, quos accedam, aut quos appellem? nationes ne an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sunt? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne foedera nova acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. virtute ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia secunda & obedientia sunt: quo facilius

ſociorum injurias curare licet. tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthæ, parum cognita, trauſvorſos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incoguita cauſſa, ſtatuatis: fingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. quod utinam illum, cujus impio facinore in has miſerias projectus ſum, eadem hæc ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox atque præclarus eſt, omnibus malis excruciatus impietatis in parẽtem noſtrum, fratis mei necis, mearumque miſeriarum gravis pœnas reddat. Iamjam frater animo meo cariſſume, quamquam tibi immaturo, & unde minume decuit, vita erepta eſt, tamen lætandum magis, quam dolendum puto caſum tuum. non enim regnum, ſed fugam, exſilium, egeſtatem, & has omnis, quæ me premunt, ærumnas cum anima ſimul amiſiſti. at ego infelix in tãta mala præcipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne injurias perſequar, ipſe auxilii egens, an regno conſulam, cujus vitæ, neciſque poteſtas ex opibus alienis pendet. utinam, emori, fortunis meis honeſtus exitus eſſet: ne vivere contemptus viderer, ſi defeſſus malis injuriæ conceſſiſſem. Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet ſine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes veſtros, per majeſtatem populi R. ſubvenite miſero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod veſtrum eſt, per ſcelus, & ſanguinem familiæ noſtræ tabeſcere. Poſtquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quam cauſſa freti, paucis reſpondent: Hiempſalem, ob ſævitiam ſuam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod injuriam facere nequiſſet: Iugurtham ab ſenatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiæ coguitus eſſet: neu verba inimici ante facta ſua ponerent. deinde utrique curia egrediuntur. ſenatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Atherbalis dicta contemnere: Iugurthæ virtutem laudibus extollere: gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere, & flagitio, ſua quaſi pro

gloria

gloria, nitebantur. at contra pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius erat, ſubveniundum Atherbali, & Hiempſalis mortem ſevere vindicandã cenſebant. ſed ex omnibus maxume Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, avidus potentię, honoris, divitiarum; ceterum virtia ſua calliде occultans: is poſtquam videt regis largitionem famoſam, impudentemque, veritus, quod in tali re ſolet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a conſueta lubidine continuit. vicit tamen in ſenatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipſa obtinuerat, inter Iugurtham, & Atherbalem dividerent. cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in ſenatu potens, quia conſul, C. Graccho & M. Fulvio interfectis, acerrume vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen curatiſſume recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti fama, fide, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem via aggreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diviſione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro viriſque opulentior, Iugurthæ traditur: illam alteram, ſpecie, quam uſu, potiorem, quæ portuoſior, & ædificiis magnifice exornata erat, Atherbal poſſedit. Res poſtulare videtur Africæ ſitum paucis exponere, & eas gentis, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. ſed quæ loca, & nationes ob calorem aut aſperitatem, item ſolitudines minus frequentata ſunt, de iis haud facile compertum narraverim: cetera quam pauciſſimis abſolvam.

In diviſione orbis terræ plerique in parte tertia Africam poſuere: pauci, tantummodo Aſiam, & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. ea finis habet ab occidente, fretum noſtri maris, & Oceani: ab ortu ſolis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. mare ſævum, importuoſum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cælo, terraque pænuria aquarum: genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſolvit, niſi qui ferro, aut a beſtiis interiere. nam morbus haud ſæpe quemquam ſuperat. ad hoc, malefici ge-

neris plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique poſtea acceſſerint, aut quo mõdo inter ſe permixti ſint; quamquam ab ea fama, quæ pleroſque obtinet, diverſum eſt; tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt; utrique rem ſeſe habere cultores ejus terræ putant; quam paucisſimis dicã. ceterũ fides ejus rei penes auctores erit. Africã initio habuere Gętuli, & Libyes, aſperi, inculti-que; quis cibus erat caro ferina, atq; humi pabulũ, uti pecoribus. hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujuſquam regebãtur: vagi, palantes, quas nox coëgerat, ſedes habebant. Sed poſtquam in Hiſpania Hercules, ſicuti Afri putant, interiit: exercitus ejus compoſitus ex gentibus variis, amiſſo duce, ac paſſim multis ſibi quisque imperium petentibus, brevi dilabitur. ex eo numero Medi, Perſæ, & Armenii, navibus in Africam tranſvecti, proximos noſtro mari locos occupavere. ſed Perſæ intra Oceanum magis: hique alveos navium inverſos pro tuguriis habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hiſpanis emundi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Gætulos ſecum miſcuere: & quia ſæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, ſemet ipſi Numidas appellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agreſtium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quaſi navium carinę ſunt. Medis autem, & Armeniis acceſſere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli ſub ſole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. nam freto diviſi ab Hiſpania mutare res inter ſe inſtituerant. nomen eorũ paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro medis appellantes. Sed res Perſarum brevi adolevit: ac poſtea domo Numidæ, propter multitudinem, à parentibus digreſſi, poſſedere ea loca, quæ proxima Carthaginẽ Numidia appellatur. deinde utriq; alteris freti finitimos armis, aut metu ſub imperium ſuum coëgere; nomen gloriamq; ſibi addidere; magis hi, qui ad noſtrum mare proceſſerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicoſi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis poſſeſſa eſt: victi omnes in gentem nomenq; imperantium conceſſere. Poſtea Phœnices,

alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine ſolicitata plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrimetũ, Leptim, aliasque urbis in ora maritima condidere: eæque brevi multum auctæ, pars originibus ſuis præſidio, aliæ decori fuere. nam de Carthagine ſilere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, ſecundo mari prima Cyrene eſt, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenonarę: quem locum Ægyptum verſus finem imperii habuere Carthaginienſes: poſt aliæ Punicæ urbes. cetera loca uſque ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hiſpaniam Mauri ſunt. ſuper Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios inculti-us vagos agitare. poſt eos Æthiopas eſſe: dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginienſium, quos noviſſume habuerant, populus R. per magiſtratus adminiſtrabat: Gætulorũ magna pars, & Numidæ ad flumen uſque Mulucha ſub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen cætera ignarus populi R. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & ejus incolis, ad neceſſitudinem rei ſatis dictum. Poſtquam diviſo regno legati Africa deceſſere; & Iugurtha contra timorem animi præmia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum ſuis, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia eſſe; ſimul & illorum pollicitationibus accenſus, quos paulloante muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. ipſe acer, bellicoſus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur eximproviſo finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque hoſtiliter loca cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum ſuſi convertit, exiſtumans dolore permotum Atherbalẽ injurias ſuas manu vindicaturum, eamque rem belli cauſſam fore. at ille quod neque ſe parem armis exiſtumabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de injuriis queſtum miſit: qui tamen

contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum ſumere: quia tentatum antea ſecus ceſſerat. neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaſerat. itaque non, uti antea, cum prædatoria manu, ſed maguo exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. ceterum, qua pergebat, urbis, agros vaſtare, prædas agere; ſuis animum, hoſtibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eo proceſſum, uti regnum aut relinquendum eſſet, aut armis retinendum, neceſſario copias parat, & Iugurthæ obvius procedit. interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriuſque conſedit exercitus: & quia diei extremum erat, prœlium non inceptum; ſed ubi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium invadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo togatorum fuiſſet, quæ Numidas inſequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit: vineis, turribuſque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxume feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale miſſos audiverat. Sed poſtquam ſenatus de bello eorum accepit, tres adoleſcentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant. S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & cenſere eos ab armis diſcedere: ita ſeque, illiſque dignum eſſe. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficiſci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione reſpondit: ſibi neque majus quidquam, neq; carius auctoritate ſenatus eſſe: ab adoleſcentia ſua ita ſe enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe: ob eaſdem artis a Micipſa, non pænuria liberorum, in regnum adoptatum eſſe: ceterum, quo plura bene, atque ſtrenue feciſſet, eo animum ſuum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ ſuæ inſidiatum: quod ubi comperiſſet, ſceleri obviam iſſe: populum R. neque recte, neque pro bono factu-

rum

rum, si ab jure gentium sese prohibuerit : postremo, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expuguare potest: vallo, atq; fossa moenia circumdat : turris exstruit, easque præsidiis firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus moenium præmia modo, modo formidinem ostentare : suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intellegit omnis fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, pænuria rerum necessariũ bellum trahi non posse; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxume impigros delegit : eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones nocte ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: litteræ Atherbalis in senatu recitatæ; quarum sententia hæc fuit. NON mea culpa sæpe ad vos oratum mitto P. C. sed vis Iugurthæ subigit : quem tanta lubido me extinguendi invasit, ut neq; vos, neque deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. itaque quintum jam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor : neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur : ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea : etiam antea pertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamẽ i lego illum, supra quam ego sum, petere, neq; s amicitiam vestram, & regnum meum sperare, gravius existumet, nemini occultum est. nam tio occidit Hiempsalem fratrem meum : dein trio regno me expulit. quæ sane fuerint nostræ juriæ, nihil ad vos. verum nunc regnum vestr armis tenet : me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet : legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliqnum, nisi vis vestra, quo moveri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthæ scelerĩ ostentui essem : non jam mortem, neque arrumnas, tam-

tummodo inimici imperium,& cruciatus corporis deprecor. regno Numidiæ, quod veſtrum eſt, uti libet,conſulite: me ex manibus impiis eripite, per majeſtatem imperii, per amicitiæ fidem ; ſi ulla apud vos memoria remanet avi mei Maſiniſſæ. His litteris recitatis,, fuere qui exercitum in Africam mittendum cenſerent , & quamprimum Atherbali ſubveniundum:de Iugurtha interim uti conſuleretur, quoniam legatis non paruiſſet. ſed ab isdem illis regis fautoribus ſumma ope eniſum , ne tale decretum fieret . ita bonum publicum, uti in plerisque negotiis ſolet , privata gratia devictum. legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplius honoribus uſi : in quîs fuit M. Scaurus, de quo ſupra memoravimus, conſularis,& tum ſenatus princeps. hi quod in invidia res erat, ſimul & à Numidis obſecrati, triduo navim aſcendere; dein brevi Vticam adpulſi , litteras ad Iugurtham mittunt, quam ociſſume ad provinciam accedat; ſe ad eum ab ſenatu miſſos. Ille ubi accepit homines claros,quorum auctoritatem Romę pollere audierat, contra inceptum ſuum veniſſe: primo commotus metu, atque lubidine, diverſus agitabatur. timebat iram ſenatus, ni paruiſſet legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum ſcelus rapiebat. vicit tamen in avido ingenio pravum conſilium. Igitur, exercitu circumdato ſumma vi Cirtâ irrumpere nititur,maxume ſperans,diducta manu hoſtium aut vi, aut dolis ſeſe caſum victoriæ inventurum. quod ubi ſecus procedit, neque quod intenderat , efficere poteſt , uti prius , quam legatos conveniret, Atherbalis potiretur ; ne amplius morando,Scaurum, quem plurimum metuebat,incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. ac tametſi ſenatus verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non deſiſteret:multa tamen oratione conſumpta , legati fruſtra diſceſſere. Ea poſtquam Cirtæ audita ſunt , Italici, quorum virtute mœnia defenſabantur, conſiſi, deditione facta,propter magnitudinem populi R. inviolatos ſeſe fore, Atherbali ſuadent,uti ſeque,& oppidum Iugurthæ tradat : tantum ab eo vitam paciſcatur: de ceteris ſenatui curæ fore. at ille, tametſi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur; tamen quia penes eoſdẽ,ſi advorſaretur , cogendi poteſtas erat, ita, uti cenſuerant Italici deditionem fecit.

igitur

igitur Iugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiſcue, uti quisque armatis obvius fuerut, interfecit. quod poſtquam Romæ cognitum eſt, & res in ſenatu agitari cœpta: illi idem miniſtri regis interpellando, ac ſæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. ac ni C. Memmius, tribunus pl. deſignatus, vir acer, & infeſtus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuiſſet id agi, uti per paucos factioſos Iugurthæ ſcelus condonaretur: profecto omnis invidia, prolatandis conſulationibus, dilapſa foret. tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi ſenatus delicti conſcientia populum timet: lege Sẽpronia provinciæ futuris conſulibus Numidia, atquæ Italia decretæ: conſules declarati P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit: dein exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur: ſtipendiũ, aliaque, quæ bello uſui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra ſpem nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia venire, in animo hæſerat; filium, & cum eo duos familiaris ad ſenatum legatos mittit; iiſque uti illis, quos Hiempſale interfecto miſerat, præcipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur. qui poſtquam Romam adventabant; ſenatus à Beſtia co[illegible] fultus eſt, placeretne legatos Iugurthę recipi me[illegible] nibus: iique decrevere, ni regnum, ipſumque [illegible] ditum veniſſent, uti in diebus proxumis decẽ I[illegible] lia decederent. conſul Numidis ex ſenatus decre[illegible] nunciare jubet: illi infectis rebus ita domũ reve[illegible] ſunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat[illegible] bi homines nobiles, factioſos, quorum auctoritat[illegible] quæ deliquiſſet, munita fore ſperabat: in quîs fuit Scaurus, cujus de natura, & habitu ſupra memoravimus. nam in conſule noſtro multæ bonæque artes animi, & corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, ſatis providens, belli haud ignarus, firmiſſimus contra pericula, & inſidias. Sed legionis per Italiam Rhegiũ, atque inde Siciliam; porro ex Sicilia in Africã tranſvectæ. Igitur Calpurnius, initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingreſſus eſt; multosque mortalis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique quod adminiſtrabat, aſperitatem oſtendere cœpit:

animus

animus æger avaritia facile conversus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus : qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem impugnaverat; tamen, magnitudine pecuniæ, a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum : postea vero quam participem negotii Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam : cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit : ac pauca præsenti consilio locutus de invidia facti sui, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. sed, uti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoquo modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnis locos, & conventus de facto consulis agitari : apud plebem gravis invidia : patres soliciti erant : probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, a vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent : multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere. ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit. MVLTA me dehor-

dehortantur a vobis, Quirites, ni ſtudium reip. omnia ſuperet; opes factionis, veſtra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris eſt. nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quam ludibrio fueritis ſuperbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint veſtri defenſores; uti vobis animus ab ignavia, atque ſocordia corruptus ſit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exſurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus decet terrori eſſe. ſed quamquam hæc talia ſunt: tamen, obviam ire factionis potentiæ, amicus ſubigit. certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita eſt, experiar: verum id fruſtra, an ob rem faciam, in veſtra manu ſitum eſt, Quirites. Neque ego vos hortor, quod ſæpe majores noſtri fecere, uti contra injurias armati eatis. nihil vi, nihil ſeceſſione opus eſt: neceſſe eſt, ſuomet ipſi more præcipites eant. Occiſo Ti. Gracho, quem regnum parare ajebant, in plebem Romanam quæſtiones graves habitæ ſunt. poſt C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ordinis veſtri multi mortales in carcere necati ſunt. utriuſque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed ſane fuerit regni paratio, plebi ſua reſtituere; quidquid ſine ſanguine civium ulciſci nequitur, jure factum ſit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & ſummam gloriam, & maximas divitias eſſe: tamen hæc talia facinora impune ſuſcepta parum habuere: itaque poſtremo leges, majeſtas veſtra, divina, & humana omnia hoſtibus traditi ſunt. neque eos, qui ea fecere, pudet, aut poenitet: ſed incedunt per ora veſtra magnifice, ſacerdotia, & conſulatus, pars triumphos ſuos oſtentantes: perinde quaſi ea honori, non prædæ, habeant. ſervi ære parati injuſta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in imperio nati, æquo animo ſervitutem toleratis? At qui ſunt hi, qui remp. occupavere? homines ſceleratiſſimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentiſſimi, iidemque ſuperbiſſimi, quibus fides, decus, pietas, poſtremo honeſta, atque inhoneſta omnia quæſtui ſunt. Pars eorum, occidiſſe tribunos pl. alii quæſtiones injuſtas, plerique cædem in vos feciſſe, pro munimento habent. ita, quam quiſque peſſume fecit, tã

maxu-

maxume tutus est ; metum a scelere suo ad ignaviam vestrã transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. quod si vos tantam libertatis curam haberetis, quã illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque resp: ficuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Majores vestri parandi juris, & majestatis constituendę gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse? Dicet aliquis, quid igitur? censes vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp.? non manu, neque vi; quod magis, vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus, indicio ipsius Ingurthę. qui si deditícius est; profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Ingurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in remp. damna, atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, legis, jura, judicia, bella, atque paces; postremo divina, & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam servitutem quidẽ quis vestrum audebat recusare? Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo impune injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illis, quantum importunitatis habẽt, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, & vobis æterna solicitudo remanebit, cũ intellegetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. potestne in tam divorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos,

ne

ne tantum ſcelus impunitum dimittatis. non peculatus ærarii factus eſt: neque per vim ſociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquam gravia ſunt, tamen conſuetudine jam pro nihilo habentur. hoſti acerrumo prodita ſenatus auctoritas, proditũ imperium veſtrum: domi, militiæque reſp. venalis fuit. quæ niſi quæſita erunt, niſi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, niſi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? nam impune quælibet facere, id eſt regem eſſe. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitis civis veſtros perperam, quam recte, feciſſe; ſed ne, ignoſcendo malis, bonos perditum eatis: ad hoc, in rep. multo præſtat, beneficii, quam maleficii, immemorem eſſe. bonus tantummodo ſegnior fit, ubi neglegas: at malus improbior. ad hoc, ſi injuriæ non ſint, haud ſæpe auxilii egeas. Hæc, atque alia hujuſcemodi ſæpe dicendo, C. Memmius populo R. perſuadet, uti L. Caſſius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque, interpoſita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arceſſebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti ab Beſtia exercitui præerant, ſecuti morem imperatoris ſui, plurima, & flagitioſiſſima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantos Iugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. tanta vis avaritiæ in animos eorum, velut tabes, invaſerat. At Caſſius prætor, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculſa omni nobilitate ad Iugurtham proficiſcitur: eique timido, & ex conſcientia diffidenti rebus ſuis, perſuadet, quoniam ſe populo R. dedidiſſet, ne vim, quam miſericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem ſuam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat: talis ea tempeſtate fama de Caſſio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miſerabili, Romam venit. Ac tametſi in ipſo magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut ſcelere cuncta ea geſſerat, quæ ſupra memoravimus, C. Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cujus impudentia contra jus, & injurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius advocata concione; quamquam regi infeſta plebes erat,

erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni ſocios ſceleris aperiret, more majorum de hoſte ſupplicium ſumi; dignitati magis, quam iræ conſulens, ſedare motus, & animos eorum mollire; poſtremo confirmare, fidem publicam per ſeſe inviolatam fore. poſt, ubi ſilentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora ejus memorat; ſcelera in patrem, fratreſque oſtendit: quibus juvantibus, quibuſque miniſtris ea egerit, quamquam intelligat populus R. tamen velle manifeſta magis ex illo habere: ſi verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam ſpem illi ſitam: ſin reticeat, non ſociis ſaluti fore, ſed ſe ſuaſque ſpes corruptorum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha reſpondere juſſus eſt, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere jubet: ac, tametſi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, vultu, ſæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione diſcedit: Iugurthæ Beſtiæque, & ceteris, quos illa quæſtio exagitabat, animi augeſcunt. Erat ea tempeſtate Romæ Numida quidam, nomine Maſſiva, Guluſſæ filius, Maſiniſſæ nepos: qui, quia in diſſenſione regum, Iugurthæ advorſus fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, qui proximo anno poſt Beſtiam cum Qu. Minucio Rufo conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſæ ſit, Iugurtham ob ſcelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab ſenatu petat. Avidus conſul belli gerundi, moveri, quam ſeneſcere, omnia malebat. ipſi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ poſtquã Maſſiva agitare cœpit: neque Iugurthæ in amicis ſatis præſidii eſt; quod eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor animi impediebat: Bomilcari proximo, ac maxume fido ſibi, imperat, pretio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſivæ paret, ac maxime occulte: ſin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines talis negotii artifices, itinera, egreſſuſque ejus, poſtremo loca, atque tempora cuncta explorat: dein, ubi res poſtulabat, inſidias

tendit

tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animadvortit, super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis quam vadibus consulens, clã in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus à senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe tacitus eo respiciens, postremo dixisse, Vrbem venalem, & mature perituram, si emptorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ caussas facere polliceri deditionem, ac deinde metum simulare, instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabant: Albinus, Aulo fratre in castris prætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem prætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus hieme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant.

22

quod quamquam, & ſævitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obſideri poterat: (nam circum murum ſitum in prærupti montis extremo planicies limoſa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut ſimulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus, ob theſauros, oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto uſui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, ſubdolus ejus augere amentiam: miſſitare ſupplicantes legatos: ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca, & tramites, exercitum ductare. denique Aulum ſpe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur; ita delicta occultiora fuere. interea per homines callidos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, ſigno dato, locum uti deſererent. quæ poſtquam ex ſententia inſtruxit; intempeſta nocte de improviſo multitudine Numidarum Auli caſtra circumvenit. milites Romani perculſi tumultu inſolito, arma capere alii: alii ſe abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hoſtium: cælum nocte, atque nubibus obſcuratum: periculum anceps: poſtremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. ſed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, tranſiere ad regem: & centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. noſtri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. nox, atque præda caſtrorum, hoſtis, quo minus victoria uterentur, remorata ſunt. dein Iugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametſi ipſum cum exercitu fame, ferroque clauſum tenet, tamen ſe memorem rerum humanarum, ſi ſecum fœdus faceret, incolumis omnis ſub jugum miſſurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ gravia quamquam, & flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu mutabant, ſicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed, ubi ea Romæ comperta ſunt; merus atque mœror civitatem invaſere: pars dolere pro

gloria

gloria imperii : pars insolita rerum bellicarum timere libertati : Aulo omnes infesti, ac maxume qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsiverit, Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de fœdere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere : ab sociis & nomine Latino auxiliæ accersere; denique omnibus modis festinare : senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. consul impeditus à tribunis pl.ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit; quamquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agendum. Interea Romæ Mamilius Limeranus Tr.pl. rogationē ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi fatentur, occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta lubido in partibus erat. Igitur, cereris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lętitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiā tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. sed, quæstione exercita aspere, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis

Romæ ortus eſt, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & ſenatus R. placide modeſteque inter ſe remp. tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hoſtilis in bonis artibus civitatem retinebat. ſed ubi formido illa mentibus deceſſit, ilicet ea, quæ ſecundæ res amant, laſcivia, atq; ſuperbia inceſſere. ita quod in advorſis rebus optaverant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiuſque fuit. namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partis abſtracta ſunt. reſp. quæ media fuerat, dilacerata. æterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis ſoluta, atque in multitudinem diſperſa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domique agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magiſtratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia, atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quiſque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. ita cum potentia avaritia ſine modo modeſtiaque invadere, polluere, & vaſtare omnia: nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa præcipitavit. nam ubi primum ex nobilitate reperti ſunt, qui veram gloriam injuſtæ potentiæ anteponerent: moveri civitas, & diſſenſio civilis, quaſi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam poſtquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum ſcelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculſa, modo per ſocios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos ſpes ſocietatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: & primo Tiberium, dein paucos poſt annos eadem ingredientem Cajum, Tribun. pl. alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. & ſane Gracchis cupidine victoriæ haud ſatis animus moderatus fuit. ſed bono vinci ſatius eſt, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitatis ex lubidine ſua uſa, mortalis multos ferro aut fuga exſtinxit: plusque in reliquum ſibi timoris, quam potentiæ, addidit: quæ

res

res plerumque magnas civitates peſſum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulciſci volunt. Sed de ſtudiis partium, & omnibus civitatis moribus ſi ſingillatim, aut pro magnitudine parem differere: tempus, quam res, maturius deferet. quamobrem ad inceptum redeo. Poſt Auli foedus, exercitusque noſtri fugam foedam, Metellus, & Silanus conſules deſignati, provincias inter ſe partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quanquam adverſo populi partibus, fama tamen æquabili, & inviolata. is ubi primum magiſtratum ingreſſus eſt, alia omnia ſibi cum collega ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit. igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere, præſidia undique accerſere, arma, tela, equos, & cetera inſtrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, uſui eſſe ſolent. Ceterum ad ea patranda ſenatus auctoritate, ſocii, nomenque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, poſtremo omnis civitas ſummo ſtudio adnitebatur. itaque, ex ſententia omnibus rebus paratis, compoſitisque, in Numidiam proficiſcitur, magna ſpe civium, cum propter artis bonas, tum maxume quod advorſum divitias invictum animum gerebat: & avaritia magiſtratuum ante id tempus in Numidia noſtræ opes contuſæ, hoſtiumque auctæ erant. ſed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconſule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu promtior, prædator ex ſociis, & ipſe præda hoſtium, ſine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori novo plus ex malis moribus ſolicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut bonæ ſpei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam & æſtivorum tempus comitiorum mora imminuerat: &, exſpectatione eventus, civium animos intentos putabat: non prius bellum attingere, quam majorum diſciplina milites laborare coegiſſet. nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculſus, poſtquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æſtivorum in imperio fuit, plerumque milites in ſtativis caſtris habebat; niſi cum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. ſed neque more militari vigiliæ ducebantur: uti cuique lubebat, ab

signis aberat. lixæ permisti cum militibus diu, noctuque vagabantur: & palantes, agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advecticio, & aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcunque dici, aut fingi queunt ignaviæ, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ambitionem, sævitiamque moderatum: namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: præterea transversis itineribus quotidie castra movere: juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: uti cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit. Interea Iugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Roma factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxume vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare,

tare, poſtremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, ſed pariter ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidiis locum tentare. itaque ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum & ſagittariorum delecta manu apud primos erat: in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfectis cohortium diſpertiverat: ut cum his permixti velites, quocunque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ erat, ut abſens an præſens, pacem an bellum gerens perniciosior eſſet, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; ubi & incolere, & mercari conſueverant Italici generis multi mortales. huc conſul, ſimul tentandi gratia, &, ſi paterentur opportunitates loci, præſidium impoſuit: præterea imperavit frumentum & alia quæ bello uſui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatuum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Iugurtha interpenſius modo legatos ſupplices mittere, pacem orare: præter ſuam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. quos item, uti priores, conſul lectos ad proditionem domum mittebat: regi petenti, quam poſtulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promiſſa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis compoſuit, ac ſuis ſe artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum aſperrumum erat, urbs maxuma alienata, ager hoſtibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum neceſſitudine, ſtatuit armis certare. igitur, explorato hoſtium itinere, in ſpem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maxumas poteſt, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in diviſione poſſederat, flumen oriens à meridie nomine Muthul: à quo aberat mons ferme millia paſſuum xx. tractu pari, vaſtus ab natura, & huma-

no cultu : ſed ex eo medio quaſi collis oriebatur in immenſum pertinens, veſtitus oleaſtro , ac myrretis, aliiſque generibus arborum , quæ humi arido, atque arenoſo gignuntur. media autem planicies deſerta, pænuria aquæ, præter fluminis propinqua loca. ea conſita arbuſtis , pecore atque cultoribus frequentabatur. igitur in eo colle, quem tranſvorſo itinere porrectum docuimus , Iugurtha extenuata ſuorum acie conſedit : elephantis, & parti copiarum pedeſtrium Bomilcarem præfecit ; eumque edocet, quæ ageret : ipſe propior montem cum omni equitatu , & peditibus delectis ſuos collocat: dein ſingulas turmas , & manipulos circuiens monet, atque obteſtatur , uti memores priſtinæ virtutis, & victoriæ, ſeſe, regnumque ſuum ab Romanorum avaritia defendant : cum his certamen fore, quos antea victos ſub jugum miſerint: ducem illis, non animum mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia ſuis proviſa: locum ſuperiorē, uti prudentes cum imperitis , ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conſererent : proinde parati, intentique eſſent, ſigno dato, Romanos invadere : illum diem aut omnis labores , & victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. ad hoc viritim , uti quemque ob militare facinus pecunia , aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui, & eum ipſum aliis oſtentare ; poſtremo , pro cujuſque ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare : cum interim Metellus, ignarus hoſtium , monte degrediens cum exercitu conſpicatur. primo dubius , quidnam inſolita facies oſtenderet: (nam inter virgulta equi , Numidæque conſederant , neque plane occultati humilitate arborum , & tamen incerti quidnam eſſet, cum natura loci, tum dolo ipſi, atque ſigna militaria, obſcurati) dein, brevi cognitis inſidiis , paulliſper agmen conſtitit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere , quod proxumum hoſtis erat , triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit : inter manipulos funditores, & ſagittarios diſpertit : equitatum omnem in cornibus locat ; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem , ſicuti inſtruxerat , tranſvorſis principiis in planum deducit. Sed , ubi Numidas quietos , neque colle degredi animadvertit , veritus ex anni tempore, & inopia aquæ , ne ſiti conficeretur exerci-

exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet: existumans hostes crebro impetu, & transvorsis prœliis iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. dein ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cædere: pars à sinistra, ac dextera tentare: infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modo eminus saucia-bantur, neque contra feriundi aut conserendi manum copia erat. ante jam docti ab Iugurtha equites, ubicunque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume divorsi. ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam capi fuerant; eo vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; nostros asperitas, & inso-lentia loci retinebat. ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis. dispersi a suis, pars cedere, alii insequi: neque signa neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quattuor advorsum pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque castra esse, neque illis

munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare prœlium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; & jam die vesper erat, advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hostibus ignara, tuta sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestriũ præfectum ab Iugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Iugurthæ prœlio clamorem augeri, veritus ne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. & primo rati humum aridam vento agitari: post ubi æquabilem manere, & sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. dein, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumvenire vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & prœlio fessi, lassique erant; tamen quod Metellus amplius

opinione

opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. igitur pro metu gaudium exortum. milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum fert. quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet. advorsę res etiam bonos detrectant. Metellus in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prœliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur ad cetera quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum pauciſne esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis quam belli cultorem. id ea gratia eveniebat, quod præter equites regios nemo omnium Numida ex fuga regem sequitur: quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur. ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non prœliis neque acie sed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine præsidio capit incenditque: puberes interfici jubet, alia omnia militum præda esse. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum & alia quæ usui forent, affatim præbita: ubicunque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prœlium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cujus spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; &

qui

qui ſua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur: nocturnis, & aviis itineribus ignoratis, Romanos palantis repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex caſtris ſubvenirentur, ſicuti juſſi erant, in proxumos collis diſcedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut ſeque, & exercitum more majorum gereret; in adverſo loco victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Iugurtham, magnificum ex Auli ſocordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. itaque ſenatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus ſupplicia decernere: civitas trepida antea, ſolicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis feſtinare: cavere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe poſt gloriam invidiam ſequi. ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque poſt inſidias Iugurthæ effuſo exercitu prædari. ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant: exercitus partem ipſe, reliquos Marius ducebat. ſed igne magis, quam præda, ager vaſtabatur. duobus locis haud longe inter ſe caſtra faciebant. ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius creſceret, divorſi agebant. Eo tempore Iugurtha per collis ſequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum, & aquarum fontis, quorum pænuria erat, corrumpere: modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere; poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in collis regredi: rurſus aliis, poſt aliis minitari: neque prœlium facere, neque otium pati, tantummodo hoſtem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare; ratus id, quod negotium poſcebat, Iugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quę parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos horta-

hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmiſſimum erat. præterea pollicetur, in tempore ſemet cum exercitu affore. ita compoſitis rebus in loca quam maxume occulta diſcedit; ac paullo poſt cognoſcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum. quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. eo cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna voce Siccenſes hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris caſum dare: ſi id fecerint, poſtea ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu ætatem acturos. ac ni Marius ſigna inferre, atque evadere oppido properaviſſet, profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium, fidem mutaviſſent. tanta mobilitate ſeſe Numidæ gerunt. ſed milites Iugurthini paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam majore vi hoſtes urgent, paucis amiſſis profugi diſcedunt. Marius ad Zamam pervenit. id oppidum in campo ſitum, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quiſque curaret. dein, ſigno dato, undique ſimul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret; infenſi, intentique ſine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quiſque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: evadere alii, alii ſuccedere, ac murũ modo ſuffodere, modo ſcalis aggredi; cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos ſaxa volvere, ſudes, pila, præterea pice & ſulphure tela ardentia mittere. ſed ne illos quidem, qui procul manſerant, timor animi ſatis muniverat. nam pleroſque jacula, tormentis, aut manu emiſſa, vulnerabant: parique periculo, ſed fama impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam ſic certatur, Iugurtha ex improviſo caſtra hoſtium cum magna manu invadit: remiſſis, qui in præſidio erant, & omnia magis, quam prœlium, exſpectantibus, portam irrumpit. at noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſque pro moribus conſulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occiſi, ceterum ex

omni

omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum capere paullo, quam alii, editiorem: neque inde maxuma vi depelli quiverunt. sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, & eos maxuma vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, conversо equo, animadvortit fugam ad se vorsum fieri. quæ res indicat populares esse. igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam, perque reinp. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat. ille brevi mandata efficit. Ac Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas, & proxuma loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum, atq; uti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros invadit. qui in primo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prœlio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostis pæne victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterq; oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. clamor permixtus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrimque volare. sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti

prœlium

prœlium equeſtre proſpectabant. eos, uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadverteres : ac ſicuti audiri à ſuis , aut cerni poſſent, monere alii, alii hortari, aut manu ſignificari, aut niti corporibus : huc & illuc , quaſi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt (nam is in ea parte curabat) conſulto lenius agere , ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu regis prœlium viſere. ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna vi murum aggreditur : & jam ſcalis egreſſi milites propè ſumma ceperant , cum oppidani concurrunt, lapides, igné, alia prẽterea tela ingerunt. noſtri primo reſiſtere : dein ubi unæ atque alteræ ſcalæ comminutæ: qui ſuperſteterant afflicti ſunt: ceteri quo quiſque modo potuere , pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. deinde utrimque prœlium nox diremit. Metellus poſtquam videt fruſtra inceptum ; neque oppidum capi, neque Iugurtham , niſi ex inſidiis , aut ſuo loco pugnam facere; & jam æſtatem exactam eſſe ; ab Zama diſcedit ; & in iis urbibus , quæ ab ſe defecerant , ſatiſque munitæ loco , aut mœnibus erant, præſidia imponit, ceterum exercitum in provinciam , quæ proxuma eſt Numidiæ , hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit ; ſed quoniam armis bellum parum procedebat , inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis , de Maſſivæ nece , judicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat , multis pollicitationibus aggreditur : ac primo efficit , uti ad ſe colloquendi gratia occultus veniat : dein fide data ſi Iugurtham vivũ, aut necatum ſibi tradidiſſet, fore, ut illi ſenatus impunitatẽ, & ſua omnia cõcederet, facile Numidę perſuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne ſi pax cũ Romanis fieret, ipſe per cõditiones ad ſupplicium traderetur. is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham animum, ac miſerantem fortunas ſuas accedit: monet atque lacrumans obteſtatur, uti aliquando ſibi, liberisque , & genti Numidarum optume merenti , provideat : omnibus prœliis ſeſe victos , agrum vaſtatum , multos mortalis captos, occiſos, regni opes cõminutas eſſe:

ſatis

satis sæpe jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveat, ne illo cunctante, Numidæ sibi consulant. his, atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. mittuntur ad imperatorē legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet perfugas omnis vinctos adduci. eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis, virisque, & pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisque præsidiis nequiquam perditis, de integro bellum sumit. & Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Vticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sæpissume experiretur: cuncta prospere eventura. at illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingeniū brevi adolevit. ergo ubi primum tribunatū a populo petit, plerisque facie ejus ignorantibus facile notus per omnis tribus declaratur. deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit; semperq; in potestatibus eo

modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a populo R. quod illi jure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. ita cupidine, atque ira pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitteretur; paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperat: & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento heredem secundum scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente pallulum imminuta. cui Metellus petenti more regum, uti sel-

23

iam juxta poneret, item postea custodiæ causſa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellaviſſet: præſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Romani, ſatellites Numidæ traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum ſuo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Maſiniſſæ nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus foret, imperium Numidiæ ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe evenire, ſi ipſe conſul ad bellum miſſus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipſe, pleroſque pacis ſpes impellit, uti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. ſic illi a multis mortalibus honeſtiſſima ſuffragatione conſulatus petebatur. ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa per legem Mamiliam, novos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitū: civitates, quæ ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando præmia affectare: communire ſuos locos: arma, tela, aliaque, quæ ſpe pacis amiſerat, reficere, aut commercari: ſervitia Romanorum allicere, & eos ipſos, qui in præſidiis erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. igitur Vaccenſes, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, præſidium impoſuerat, fatigati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter ſe conjurant: (nam vulgus, uti plerumque ſolet, & maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum, atque diſcordioſum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio advorſum) dein, compoſitis inter ſe rebus, in diem tertium conſtituunt, quod is feſtus celebratuſque per omnem Africam, ludum, & laſciviam magis, quam formidinem, oſtentabat. ſed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunoſq; militaris, & ipſum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuos invitant: eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac ſine impe-

rio,

sio aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati, quis acta, conſiliumque ignorantibus tumultus ipſe, & res novæ ſatis placebant. Romani milites, improviſo metu, incerti ignarique quid potiſſimum facerēt, trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna, & ſcuta erant: præſidium hoſtium, portæ ante clauſæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres, puerique protectis ædificiorum ſaxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. ita neque caveri anceps malum, neque a fortiſſimis infirmiſſimo generi reſiſti poſſe: juxta boni, malique, ſtrenui, & imbelles inulti obtruncari. in ea tanta aſperitate, ſæviſſimis Numidis, & oppido undique clauſo, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id miſericordiane hoſpitis, an pactione, an caſu ita evenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inteſtabiliſque videtur. Metellus, poſtquam de rebus Vaccæ actis comperit, pauliſper mæſtus e conſpectu abit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta ſunt, cum maxuma cura ultum ire injurias feſtinat. Legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos poteſt Numidas equites pariter cū occaſu ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horam tertiam pervenit in quandum planitiem, locis paullo ſuperioribus circumventam. ibi milites feſſos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus ſuis, viris fortiſſimis, atque miſerrimis, pœnas capereut. præterea prædam benigne oſtentat. ſic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artiſſume ire, & ſigna occultare jubet. Vaccenſes ubi animadvertere ad ſe vorſum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum eſſe rati, portas clauſere: dein, ubi neque agros vaſtari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rurſus Ingurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. equites peditesque, repente ſigno dato, alii vulgum effuſum oppido cædere, alii ad portas feſtinare; pars turres capere: ira, atque ſpes prædæ amplius, quam laſſitudo, poſſe. ita Vaccenſes biduum modo ex perfidia lætatiæ

civitas magna, & opulens pœnæ cuncta, aut prædę fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, jussus a Metello caussam dicere ; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pœnas solvit. nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere : ad pernicię ejus dolum quærere : diu noctuque fatigare animum : denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque populáribus suis : qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnis res exsequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut majoribus adstricto superaverant: ex quo illi gloria, opesque inventę. igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur : cetera, uti res poscceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus ; quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ue ager inultis hostibus vastaretur. is postquam, magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat, Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit : in quis mollitiem, socordiamque viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, ne prędmia Metelli in pestem suam converteret; Iugurthæ exitium adesse: ceterum, suane, an Metelli virtute periret, id modo agitari : proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. sed cum eæ litteræ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, dein, uti ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium consiliorum, nisi novissimi, particeps, qui postquam allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit: dormiente illo epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra

stra fuit, Iugurtham placandi gratia, accedit: quæ ipse paravisset, perfidia clientis sui facere præventum: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex aliter, atq; animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppressérat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neque post id locorum Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis, hostisque juxta meruere: circũspectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio atq; alio loco sæpe contra decus regium noctu requiscere: interdum somno excitus arreptis armis tumultũ facere: ita formidine, quasi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & invisum, & offensum, sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volemia de ambobus acceperat. imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. denique plebes sic accensa, uti opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relectis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. ita perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & postea populus a Tr. pl. Manlio Mamino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. sed senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat. ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis pla-

cebat : itinera, præfectoſque in dies mutare: modo advorſum hoſtes, interdum in ſolitudines pergere: ſæpe in fuga, at poſt paullo in armis ſpem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minus crederet. ita, quocunque intenderat, res advorſæ erant. Sed inter eas moras repente ſe Metellus cum exercitu oſtendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, inſtructique ſunt: dein prœlium incipitur. qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congreſſu pulſi, fugatique: Romani ſignorum, & armorum, & aliquanto numero hoſtium potiti. nam ferme Numidas in omnibus prœliis magis pedes, quam arma, tuta ſunt. Ea fuga Iugurtha impenſius modo rebus ſuis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in ſolitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique theſauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ poſtquam Metello comperta ſunt, quanquam inter Thalam fluvenque proximum, in ſpatio millium quinquaginta, loca arida, atque vaſta eſſe cognoverat, tamen ſpe patrandi belli, ſi ejus oppidi potitus foret, omnis aſperitates ſupervadere ac naturam etiam vincere aggreditur. igitur omnia jumenta ſarcinis levari jubet, niſi frumento dierum x. ceterum utris modo, & alia aquæ idonea portari. præterea conquirit ex agris quam plurimum poteſt domiti pecoris: eoque imponit vaſa cujusque modi, ſed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. ad hoc finitumis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quiſque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præſto forent prædicit. ipſe ex flumine, quam proximam aquam oppido eſſe ſupra diximus, jumenta onerat. eo modo inſtructus ad Thalā proficiſcitur. dein ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat; & caſtra poſita, munitaque ſunt: tanta repente cœlo miſſa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui ſatis ſuperque foret. præterea commeatus ſpe amplior: quia Numidæ, ficuti plerique in nova dediti one, officia intenderant. cererum milites religione pluvia magis uſi: eaque res multum animis eorum addidit. nam rati ſeſe diis immortalibus cāræ eſſe, dein poſtera die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perveniunt. oppidani, qui ſe locorum

rum

rum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus; simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prœlio intentos, simul oppidum & operibus & loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. dein jubet locis ex copia maxume idoneis vineas agere: superque eas aggerem jacere, & super aggerem impositis turribus opus & administros tutari. contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis a perfugis corrupta. hi postquam murum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; adversum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutē, illorum socios forenā Leptitani jam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. dein, ubi ea impetrata fuere, semper boni, fideleque mansere; & cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata navi fecerant: itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtis: quibus

nomen ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura; quorum proxuma terræ prælta sunt, cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. nam ubi mare magnum esse, & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum. legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginenses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret, quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. postquam utrimque legionis, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordiane, an casu acciderit, parum cognovi. ceterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere: ita prospectu impedito, morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginenses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginensium faciunt; uti vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probata,

seque, vitamque suam reipub. condonavere: ita vivi obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: aliique aliis domi honores instituti. nunc ad rem redeo. IVGVRTHA postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi proxumos magis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit; quîs adjutoribus regem aggressus, impellit, uti advorsum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam misit, fœdus, & amicitiam petitum. quam rem opportunissumam incepto belli pauci impediverant, cæci avaritia, quîs omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. etiam antea Iugurthæ filia Bocchi nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas, Mauroscque levis ducitur: quod singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed règes eo amplius. ita animus multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus convenit: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profunda avaritia, communes omnium hostis esse: eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quîs omnia regna advorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginenses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captivosque, & impedimẽta locaverat. ita Iugurtha ratus, aut, capta urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque uti sæpe jam victo Iugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab

Cirta castris munitis, reges opperitur ; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. nam consulem factum ante acceperat. quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus ; neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam rem alii in superbiam vortebant : alii bonum ingenium contumelia accensum esse : multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur : nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta provincia alii, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo R. fieret : habere eum magnam copiam societatis, amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset ; quamquam opibus suis confiderer, tamen non debere incerta pro certis mutare : omne bellum sumi facile, ceterum acerrume desinere : non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse : incipere cuivis etiam ignavo licere ; deponi, cum victores velint : proinde sibi, regnoque suo consuleret : neu florentis res suas cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit : sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunarum misereri : si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. ille probare partim, alia abnuere : eo modo, sæpe ab utroque missis, remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare : singulos modo, modo universos lædere : dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse : alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia : interim, quæ bello opus erant, prima habere : postulare legionibus supplementum: auxilia a populis, & regibus, sociisque accersire: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, &

ambiundo cogere homines emeritis ſtipendiis ſecũ proficiſci. neque illi ſenatus, quamquam advorſus erat, de ullo negotio negare audebat: ceterum ſupplementum etiam lætus decreverat: quia, neq; plebe militiam volente, putabatur & Marius, aut belli uſum, aut ſtudia vulgi amiſſurus. ſed ea res fruſtra ſperata. tanta lubido cum Mario eundi pleroſque invaſerat. ſeſe quiſque prẽda locupletẽ fore, victorem domum rediturum, alia hujuſcemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. nam poſtquam, omnibus, quæ poſtulaverat, decretis, milites ſcribere vult, hortandi cauſſa, ſimul & nobilitatem, uti conſueverat, exagitandi, concionẽ populi advocavit: deinde hoc modo diſſeruit: SCIO ego, Quirites, pleroſque non iſdem artibus imperium a vobis petere, &, poſtquam adepti ſunt, gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe, dein per ignaviam, & ſuperbiam ætatem agere. ſed mihi contra videtur: nam, quo pluris eſt reſp. quam conſulatus, aut prætura, eo majore cura illam adminiſtrari, quam hæc peti debere. neq; me fallit, quantum cum maxumo beneficio veſtro negotii ſuſtineam. bellum parare, ſimul & ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, foriſq; omnia curare; & ea agere inter invidos, occurſantis, factioſos, opinione, Quirites, aſperius eſt. Ad hoc, alii ſi deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorũ & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præſidio aſſunt: mihi ſpes ones in memet ſitæ; quas neceſſe eſt & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma ſunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me converſa eſſe, æquos, bonoſque favere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem locum invadẽdi quærere. quo mihi acrius adnitendum eſt, uti neque vos capiamini, & illi fruſtra ſint. ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula conſueta habeam. quæ ante veſtra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deſeram, non eſt conſilium, Quirites. Illis difficile eſt in poteſtatibus temperare, qui per ambitionem ſeſe probos ſimulavere: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, bene facere jam ex conſuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha juſſiſtis: quam rem nobilitas ægerrume tulit. quæſo, reputate cum animis veſtris, num id mutari melius

melius fit, ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris proſapiæ, ac multarum imaginum, & nullius ſtipendii; ſcilicet uti in tanta re iguarus omniũ trepidet, feſtinet, ſumat aliquem ex populo mónitorem officii ſui. ita plerumque evenit, uti, quem vos imperare juſſiſtis, is ſibi imperatorem alium quærat. At ego ſcio, Quirites, qui, poſtquam conſules facti ſunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, homines præpoſteri. nam gerere, quam fieri, tempore poſterius, re, atque uſu prius eſt. Comparate nunc, Quirites, cum illorum ſuperbia me hominem novum. Quæ illi audire, & legere ſolent, eorum partem vidi, alia egomet geſſi. quæ illi litteris, ea ego militando didici. nunc vos exiſtumate, facta, an dicta pluris ſint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam mihi fortuna, illis probra objectantur. quãquam ego naturam unam, & communem omnium exiſtumo, ſed fortiſſimum quemque generoſiſſimum eſſe. ac ſi jam ex patribus, Albini, aut Beſtiæ quæri poſſet, mene, an illos ex ſe gigni maluerint: quid reſponſuros creditis, niſi, ſeſe liberos quam optimos voluiſſe? Quod ſi jure deſpiciunt me; faciant idem majoribus ſuis; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. invident honori meo. ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. verum homines corrupti ſuperbia, ita ætatem agunt, quaſi honores veſtros contemnant: ita hos petunt, quaſi honeſte vixerint. næ illi falſi ſunt, qui diverſiſſimas res pariter exſpectant, ignaviæ voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in ſenatu verba faciunt, pleraque oratione majores ſuos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores ſeſe putant: quod cõtra eſt. nam, quanto vita illorum præclarior, tãto horum ſocordia flagitioſior. & profecto ita ſe res habet. majorum gloria poſteris lumen eſt, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujuſce rei ego inopiam patior, Quirites. verum id, quod multo præclarius eſt, meamet facta mihi dicere licet. nunc videte, quam iniqui ſint. quod ex aliena virtute ſibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet qui imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas eſt: quam certe peperiſſe melius eſt, quam acceptam corrupiſſe,

piſſe. Equidem ego non ignoro, ſi jam mihi reſpondere velint, abunde illis facundam, & compoſitam orationem fore. ſed in maxumo veſtro beneficio, cum omnibus locis me, voſque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modeſtiam in conſcientiam duceret. nam me quidem, *ex animi ſententia*, nulla orario lædere poteſt. quippe vera neceſſe eſt bene prædicet: falſam vita, moreſq; mei ſuperant. ſed quoniam veſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummum honorem, & maxumum negotium impoſuiſtis: etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum ſit. Non poſſum, fidei cauſſa, imagines, neque triumphos, aut conſulatus majorum meorum oſtentare: at, ſi res poſtulet, haſtas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices advorſo corpore. hæ ſunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, ſed quę ego plurimis meis laboribus, & periculis quęſivi. Non ſunt compoſita verba mea: parum id facio: ipſa ſe virtus ſatis oſtendit: illis artificio opus eſt, ut turpia facta oratione tegant. neque litteras Græcas didici. parum placebat eas diſcere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optuma reip. doctus ſum, hoſtis ferire, præſidia agitare, nihil metuere, niſi turpem famã; hiemem, & æſtatem juxta pati, humi requieſcere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego præceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. hoc eſt utile, hoc civile imperium. namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum ſupplicio cogere, hoc eſt, dominum, non imperatorem eſſe. hæc, atque talia majores veſtri faciundo, ſeque, reinque publicam celebravere. quîs nobilitas freta, ipſa diſſimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, ſed quaſi debitos, a vobis repetit. ceterum homines ſuperbiſſumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam ſui præclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea ſola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus ajunt; quia parum ſcite convivium exorno, neque hiſtrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. quæ mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex aliis

ſancti

ſanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibuſque bonis oportere plus gloriæ, quam divitarum eſſe; arma, non ſupellectilem, decori eſſe. Quin ergo, quod juvat, quod carum æſtumant, id ſemper faciant: ament, potent: ubi adoleſcentiam habuere, ibi ſenectutem agant, in conviviis, dediti ventri, & turpiſſumæ parti corporis: ſudorem, pulverem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora ſunt. verum non ita eſt. nam, ubi ſe flagitiis dedecoravere turpiſſimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. ita injuſtiſſume luxuria, & ignavia, peſſumæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiæ cladi ſunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poſcebant, reſpondi; pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habete animum, Quirites; nam quæ ad hoc tempus Iugurtham tuta ſunt, omnia removiſtis, avaritiam, imperitiam, ſuperbiam. dein exercitus ibi eſt locorum ſciens, ſed mehercule magis ſtrenuus, quam felix: nam magna pars ejus avaritia, aut temeritate ducum attrita eſt. Quamobrem vos, quibus militaris ætas eſt, adnitimini mecum, & capeſſite remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum ſuperbia metus ceperit: egomet in agmine, in prœlio conſultor idem, & ſocius periculi vobiſcum adero, meque, voſque in omnibus rebus juxta geram. & profecto, diis juvantibus, omnia matura ſunt, victoria, præda, laus: quæ ſi dubia, aut procul eſſent, tamen omnis bonos reip. ſubvenire decet. etenim nemo ignavia immortalis factus: neque quiſquam parens liberis uti æterni forent, optavit; magis, uti boni, honeſtique vitam exigerent. Plura dicerem Quirites, ſi timidis virtutem verba adderent: nam ſtrenuis abunde dictum puto. Hujuſcemodi oratione habita, Marius poſtquã plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, aliiſque utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficiſci jubet. ipſe interea milites ſcribere non more majorum, neque ex claſſibus, ſed ut cujuſque lubido erat, capite cenſos pleroſque. id factum alii inopia honorum: alii per ambitionem conſulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusque erat; & homini potentiam quę reipti egentiſſumus quisque opportuniſſumus;

mus, cui neque ſua curæ, quippe quæ nulla ſunt, & omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam advehitur. exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conſpectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed conſul, expletis legionibus, cohortibuſque auxiliariis; in agrum fertilem, & præda onuſtum proficiſcitur. omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida natura & viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. interim novi milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientis capi, aut occidi; fortiſſimum quemque tutiſſumum: armis libertatem, patriam, parenteſque, & alia omnia tegi; gloriam, atque divitias quæri. ſic brevi ſpatio novi veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diverſi in locos difficiles abeunt, ita Iugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis invadi poſſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiuſque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætiſſimis animis excipitur, plebi, patribuſque, poſtquam invidia deceſſerat, juxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque ſuorū, & hoſtium res pariter attendere; cognoſcere quid boni utriſque, aut contra eſſet: explorare itinera regum; conſilia, & inſidias eorum antevenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. itaque & Gætulos, & Iugurtham, ex ſociis noſtris prædas agentes, ſæpe aggreſſus in itinere fuderat, ipſumque regē haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi cognovit, ſtatuit urbis, quæ viris, aut loco pro hoſtibus, & advorſum ſe opportuniſſumæ erant, ſingulas circumvenire: ita Iugurtham aut præſidiis nudatum, ſi ea pateretur, aut prœlio certaturum. nam Bocchus nuncios ſæpe ad eum miſerat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. id ſimulaveritne, quo improviſus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt. Sed conſul, uti ſtatuerat, oppida, caſtellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia oſtentando, avertere

ab

ab hoſtibus. ac primo mediocria gerebat, exiſtumans Iugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum. ſed ubi illum procul abeſſe, & aliis negotiis intentum accepit; majora, & magis aſpera aggredi tempus viſum eſt. Erat inter ingentis ſolitudinis oppidum magnum, atque valens, nomine Capſa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. ejus cives apud Iugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fideliſſimi habebantur: muniti advorſum hoſtes non mœnibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorū aſperitate. nam, præter oppido propinqua, alia omnia vaſta inculta, egentia aquæ, infeſta ſerpentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentium ipſa pernicioſa, ſiti magis quam alia re accenditur. ejus potiundi Marium maxuma cupido invaſerat, cum propter uſum belli, tū quia res aſpera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum, munitumque: niſi quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes erant. Caſpenſes una modo, atque ea intra oppidū jugi aqua, cetera pluvia utebantur. id ibique, & in omni Africa, quæ procul a mari inculcius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferina carne veſcebantur, & neque ſalem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. cibus illis advorſum famem, & ſitim, non lubidini, neque luxuriæ erat. Igitur conſul omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates conſilio ſatis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo, ſtudent, &, quodcunque natum fuerat, juſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempeſtate: nam æſtatis extremum erat) tamen pro rei copia ſatis providēter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi ſtipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: ſe prædabundum poſt paucos dies eodem venturum. ſic incepto ſuo occultato, pergit ad flumen Tanaim. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter diſtribuerat; &, ex coriis utres ubi fierent, curabat; ſimul & inopiam frumenti le-

nire,

nire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox uſui forent. denique ſexto die, cum ad flumen ventum eſt, maxuma vis utrium effecta. ibi caſtris levi munimento poſitis, milites cibum capere, atque, uti ſimul cum occaſu ſolis egrederentur, paratos eſſe jubet; omnibus ſarcinis abjectis, aqua modo ſeque, & jumenta onerare. dein, poſtquam tempus viſum, caſtris egreditur: noctemque totam itinere facto conſedit. idem proxuma facit. dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumuloſum, ab Capſa non amplius duûm millium intervallo: ibique, quam occultiſſume poteſt, cum omnibus copiis opperitur. ſed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hoſtile metuentes, multi oppido egreſſi; repente omnem equitatum, & cum his velociſſumos pedites curſu tendere ad Capſam, & portas obſidere jubet: deinde ipſe intentus propere ſequi, neque milites prædari ſinere. quæ poſtquam oppidani cognovere, res trepidæ, metus ingens, malum improviſum, ad hoc pars civium extra mœnia in hoſtium poteſtate, coegere, uti deditionem facerent. ceterum oppidum incenſum: Numidæ puberes interfecti, alii omnes venumdati: præda militibus diviſa. id facinus contra jus belli non avaritia, neque ſcelere conſulis admiſſum, ſed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Poſtquam tantam rem Marius ſine ullo ſuorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene conſulta in virtutẽ trahebantur. milites modeſto imperio habiti, ſimul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis, quam mortalẽ, timere: poſtremo omnes ſocii atque hoſtes credere, illi aut mentem divinam eſſe, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed conſul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deſerta propter Caſpenſiũ miſeriam, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. namque haud longe a flumine Muluccha, quod Iugurthæ, Bocchique regnum diſjungebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis

24

ſatis patens, immenſum editus, uno peranguſto aditu relicto : nam omnia natura, velut opere, atque conſulto, præceps. quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit : ſed ea res forte, quam conſilio, melius geſta : nam caſtello virorum, atque armorum ſatis magna vis, & frumenti, & fons aquæ : aggeribus, turribuſque, & aliis machinationibus locus importunus : iter caſtellanorum anguſtum admodum, utrimque præciſum: vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur. nam cum eæ paullo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci ; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare : optumus quiſque cadere, aut ſauciari ; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteretne inceptum, quoniam fruſtra erat, an fortunam opperiretur, qua ſæpe proſpere uſus fuerat. quæ cum multos dies, noctesque æſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod advorſum prœliantibus erat, animum advortit inter ſaxa repentes cochleas : quarum cum unam, atque alteram, dein plures peterer, ſtudio legundi paullatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt. ubi poſtquam ſolitudinē intellexit, more humanæ cupidinis ignara viſundi animum vortit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa paullulum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta giguentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus ſaxis nixus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit ; quod cuncti Numidæ intenti prœlianti bus aderant. exploratis omnibus, quæ mox uſui fore ducebat, eodem regreditur ; non temere, uti aſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. itaque Marium propere adit: ſita edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promiſſa ejus cognitum ex præſentibus miſit : quorum, uti cujuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciavere. conſulis animus tamen paullulum arrectus. itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, quinque numero quam velociſſimos delegit, & cum his, præſidio

ſidio qui forent, quatuor centuriones: omniſque Liguri parere jubet: & ei negotio proxumum diē conſtituit. ſed ubi ex præcepto tempus viſum; paratis, compoſitiſque omnibus, ad locum pergit. ceterum illi qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutaverunt, capite, atque pedibus nudis, uti proſpectus, niſuſque per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladii, & ſcuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; ſimul & offenſa quo levius ſtreperent. igitur prægrediens Ligus, ſaxa, & ſi quæ vetuſtate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius adſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris levare manu: ubi paullo aſperior adſcenſus erat, ſingulos præ ſe inermes mittere; dein ipſe cum illorum armis ſequi: quæ dubia niſui videbantur, potiſſumus tentare: ac ſæpius eadem adſcendens, ac deſcendens, dein ſtatim digrediens, ceteris audaciam addere. igitur diu, multumque fatigati, tandem in caſtellum perveniunt, deſertum ab ea parte: quod omnes, ſicuti aliis diebus, advorſum hoſtes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit: quamquam tota die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtem tormentis, ſagittariiſque, & funditoribus eminus terrere. at Numidę, ſæpe antea vineis Romanorum ſubverſis, item incenſis, non caſtelli mœnibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiā objectare, militibus noſtris Iugurthæ ſervitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. Interim, Romanis omnibus, hoſtibuſque prœlio intentis, magna vi utrimque, pro gloria atq; imperio his, illis pro ſalute certātibus, repente à tergo ſigna canere: ac primo mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere; deinde, uti quiſque muro proxumus erat, poſtremo cuncti armati, inermeſq;. quod ubi accidit, eo acrius Romani inſtare, fundere, ac plerosq; tantūmodo ſauciare, dein ſuper occiſorum corpora vadere, avidi glorię certantes murū petere; neque quemquā omniū prædа morari. ſic forte correctа Marii temeritas, gloriā ex culpa invenit. Ceterū, dum ea res geritur, L. Sulla quęſtor cū magno equitatu in caſtra venit: quod uti ex Latio, & à ſociis cogeret, Romę relictus erat.

ſed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum viſum eſt, de natura, cultuque ejus paucis dicere. neq; enim alio loco de Sullæ rebus dicturi ſumus; & L. Siſenna optume, & diligentiſſume omnium, qui eas res dixere, perſecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia propejam exſtincta majorum ignavia, litteris Græcis, atque Latinis juxta, atque doctiſſume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, ſed gloriæ cupidior: otio luxurioſo eſſe; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, niſi quod de uxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad ſimulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum, ac maxume pecuniæ largitor: atque illi, feliciſſumo omnium ante civilem victoriam, nunquam ſuper induſtriam fortuna fuit; multique dubitavere, fortior, an felicior eſſet. nam, poſtea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere. Igitur Sulla, uti ſupra dictum eſt, poſtquam in Africam, atque in caſtra Marii cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, ſollertiſſumus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, aliis per ſe ipſe dare, beneficia invitus accipere; ſed ea properantius, quam æs mutuum, reddere; ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quam plurimi deberent: joca atque ſeria cum humillumis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod ambitio prava ſolet, conſulis, aut cujuſquam boni famam lædere: tantummodo neque conſilio, neque manu priorem alium pati: pleroſque antevenire. quibus rebus, & artibus brevi Mario, militibuſq; cariſſumus factus. At Jugurtha poſtquam oppidum Capſam, alioſque locos munitos, & ſibi utilis, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiã copias adduceret; prœlii faciundi tempus adeſſe. quem ubi cunctari accepit, dubium belli, atque pacis rationes trahere: rurſus, uti antea, proxumos ejus donis corrumpit: ipſique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. ita, amborum exercitu conjuncto,

junctо, Marium jam in hiberna proficiſcentem, vix decima parte die reliqua invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis ſibi munimento fore, &, ſi vicißent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant; contra Romanis utrumque caſum in tenebris difficiliorem fore. igitur ſimul conſul ex multis de hoſtiũ adventu cognovit: & ipſi hoſtes aderant: & prius quam exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, antequam ſignum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prœlii, ſed catervatim, uti quoſque fors conglobaverat, in noſtros incurrunt. qui omnes trepidi improviſo metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hoſtibus defenſabant: pars equos deſcendere, obviam hoſtibus ire: pugna latrocinio magis, quam prœlio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites pedites permixti, cædere alii, alii obtruncare: multi contra averſos acerrume pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma ſatis tegere; quod hoſtes numero plures, & undique circumfuſi erant. denique Romani veteres, novique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti, & inſtructi hoſtium vim ſuſtentabant. neque in eo tamque aſpero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſumis magis, quam familiariſſumis paraverat, vagari paſſim; ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtis, ubi confertiſſumi obſtiterant, invadere manu: conſulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. jamque dies conſumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, uti ſuis receptui locus eſſet, collis duos propinquos inter ſe occupat. quorum in uno, caſtris parum amplo fons aquæ magnus erat: alter uſui opportunus, quia magna parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. ipſe milites diſperſos paullatim, neque minus hoſtibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubduxit. ita reges, loci difficultate coacti,

acti, prœlio deterrentur; neque tamen ſuos longius abire ſinunt; ſed utroque colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more ſuo lætari, exſultare, ſtrepere vocibus: & ipſi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. ſed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia viſu, magnoque hortamento erant. plurimum vero Marius imperitia hoſtium confirmatus, quam maxumum ſilentium haberi jubet: ne ſigna quidem, uti per vigilias ſolebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defeſſis jam hoſtibus, ac paullo ante ſomno captis, de improviſo vectigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines ſimul omnes ſigna canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atque Gætuli, ignoto, atque horribili ſonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant: ita cunctos ſtrepitu, clamore, nullo ſubveniente, noſtris inſtantibus tumultu, terrore, formidine, quaſi vecordia ceperat. deniq; omnes fuſi, fugatique: arma & ſigna militaria pleraq; capta: pluresque eo prœlio, quã omnibus ſuperioribus, interemti. nam ſomno, & metu inſolito impedita fuga. dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiſcitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen victoria ſocors, aut inſolens factus, ſed pariter, atque in conſpectu hoſtium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in ſiniſtra parte A. Manlius cum funditoribus, & ſagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. perfugæ, regionum ſcientiſſimi, hoſtium iter explorabant, ſimul conſul, quaſi nullo impoſito, omnia providere: apud omnis adeſſe, laudare; increpare merentis ipſe armatus, intentuſque item milites cogebat: neque ſecus, atque iter faceret, caſtra munire, excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere: præterea alios ſuper vallum in munimentis locare. vigilias ipſe circuire, non tam diffidentia futuri, quæ imperaviſſet, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus eſſet. Et ſane Marius illoque aliiſque temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat:

ercebat:quod multi per ambitionem fieri ajebant: quod à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset.nisi tamen resp. pariter, ac sævissumo imperio,bene, atque decore gesta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta simul undique speculatores citi sese ostendunt : qua re hostis adesse intelligitur.sed quia divorsi redeuntes , alius ab alia parte, atque omnes idem significabant ; consul incertus, quonam modo aciem instrueret,nullo ordine commutato , advorsum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata , qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. interim Sulla, quem primum hostes attigerant,cohortatus suos turmatim , & quam maxume confertis equis, ipseque aliique Mauros invadunt : ceteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, &,si qui in manus venerant, obtruncare. dum eo modo equites prœliantur , Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat , neque in priore pugna in itinere morati adfuerant , postremam Romanorum aciem invadunt. tum Marius apud primos agebat,quod ibi Iugurtha cum plurimis erat.dein Numida , cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit : ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostentans , quem in pugna, saris impigre occiso pedite nostro , cruentaverat. quod ubi milites accepere , magis artocitate rei , quam fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere , & in perculsos Romanos acrius incedere. jamque paullum à fuga aberant,cum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat , rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. at Iugurtha , dum sustentare suos , & prope jam adeptam victoriam retinere cupit , circumventus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis , solus inter tela hostium vitabundus erumpit. atque interim Marius , fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. denique hostes jam undique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus ; sequi , fugere; occidi,capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis , neque fugere posse,

neque quietem pati ; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci conſul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. eo poſt diem quinctum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis à Mario petivere, duos quam ſeditſumos ad eum mitteret; velle de ſuo, & de populi R. commodo cum iis diſſerere. ille ſtatim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet. qui quamquam acciti ibant ; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorſum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio conceſſum, pauca verba hujuscemodi locutus.

REX Bocche, magna lætitia nobis eſt, cum te talem virum dii monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum peſſumo omnium Iugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem, & illum ſceleratiſſimum perſequi. ad hoc, populo R. jam à principio inopi, melius viſum, amicos, quam ſervos, quærere: tutiusque rati, volentibus, quam coactis imperitare. tibi vero nulla opportunior amicitia noſtra : primum quod procul abſumus; in quo offenſæ minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein, quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium ſatis fuit, atque hoc utinam a principio tibi placuiſſet: profecto ex P.R. ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus eſſes. ſed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit ; cui ſcilicet placuit & vim, & gratiam noſtram exeperiri: nunc, quando per illam licet, feſtina; atque uti cœpiſti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officiis ſuperes. poſtremo hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum R. beneficiis victum eſſe. nam, bello quid valeat, tute ſcis. Ad ea Bocchus placide, & benigne ſimul pauca pro delicto ſuo verba facit: ſe non hoſtili animo, ſed ob regnum tutandum arma cepiſſe : nam Numidiæ partem, unde Iugurtham expulerit, jure belli ſuam factam : eam vaſtari a Mario, pati nequiviſſe: præterea, miſſis antea Romam legatis, repulſum ab

amicitiæ

amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullæ, & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. tum rursus, seu reputando, quę sibi duobus pręliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erāt. eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. dein a Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. eos ille non pro vanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. qua re barbari & famam Romanorum avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, alia, quæ aut utilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies xl. ibidem opperiuntur. Marius postquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque, & Sullam ab Vtica venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Vticæ, præterea omnis undique senatorii ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: in quibus, legatis potestas eundi Romam fit: ab cōsule interea induciæ postulabantur. ea Sullæ, & pleriſque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in advorsa mutant. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romā profecti sunt cum

Cn. Octavio Ruſone, qui quæſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt.ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem, & ſtudium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, poſtquam, erraſſe regem, & Iugurthæ ſcelere lapſum,deprecati ſunt,amicitiam & fœdus petẽtibus hoc modo reſpondetur. Senatus & populus R. beneficii, & injuriæ memor eſſe ſolet: ceterum Boccho,quoniã pœnitet, delicti gratiam facit:fœdus, & amicitia dabuntur, cum meruerit. Quibus rebus cognitis,Bocchus per litteras a Mario petivit, uti Sullam ad ſe mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis cõſuleretur. is miſſus cum præſidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere ſagittarii, & cohors Pæligna cum velitaribus armis,itineris properandi cauſſa:neque his ſecus atque aliis armis, advorſus tela hoſtium, quod ea levia ſunt, muniti. ſed in itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cũ mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit:qui temere & effuſe euntes,Sullę, aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. igitur ſe quiſque expedire:arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus,& advorſum eos,quos ſępe vicerant.interim equites, exploratum præmiſſi,rem,uti erat,quietam nunciant. Volux adveniens quæſtorem appellat: ſe a patre Boccho obviam illis ſimul,& præſidio miſſum. dein eum, & proxumum diem ſine metu conjuncti eunt. poſt, ubi caſtra locata, & diei veſper erat; repente Maurus, incerto vultu pavens, ad Sullam accurrit; a ſpeculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abeſſe; ſimul, uti noctu clam ſecum profugerent, rogat, atque hortatur. ille animo feroci negat ſe totiens fuſum Numidam pertimeſcere: virtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet,manſurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forſitan poſt paullo morbo interituræ vitæ parceret.ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiſcerentur, conſilium adprobat: ac ſtatim milites cænatos eſſe in caſtris, igniſque quam creberrumos fieri, dein prima vigilia ſilentio egredi jubet. Iamque nocturno itinere feſſis omnibus, Sulla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nunciant,

Iugurtham,

Iugurtham, circiter duum millium intervallo, ante eos consedisse. quod postquam auditum est; tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos a Voluce, & insidiis circumventos. ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpe ante paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere quemquam qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maxumo omnium metu nudum, & cæcum corpus ad hostis vortere. dein Volucem, quoniam hostilia facerēt, Iovem maxumum obtestatus, uti sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque ejus ex patre suo penderent; credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset: quare optumum factum videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso acceserant, dubio, atque hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. dein paucis diebus, quo ire intenderant, perventum est. Ibi cum Bocchо Numida quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdole speculator Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar, nam pater ejus ex concubina ortus erat, Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque: quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus R. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret; quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædica-

prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse: multumque cum animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, nullo, aut quam paucissimis præsentibus: simul edocet, quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum a consule veniisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decreviisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. sed ubi plerumque noctis processit; Sulla a Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuncius, sanctus vir, *ex sententia* ambobus jurat; ac statim rex sic incipit: Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terra, & omniū, quos novi opulentissimus, privato homini gratiā deberem. & hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui: id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego lætor. fuerit mihi pretium, egusse aliquando tuæ amicitiæ; quā apud animū meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniā, postremo quidquid animo lubet, sume, utere: &, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. nam, uti ego existumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. ceterum de rep. vestra, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neque factum unquam volui: finis meos advorsū armatos armis tutus fum. id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque id intrare Iugurtham sinam. præterea, si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis. Ad ea Sulla pro se breviter, & modice, de pace, & de communibus rebus multis disserit. denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum R. quoniam armis amplius valuissent, non in gratia habituros: faciundum aliquid quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur; id adeo in promtu

esse

esse ; quoniam copiam Iugurthæ haberet : quem si Romanis tradidisset, fore uti illi plurimum deberetur : amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primum negitare; cognationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse : ad hoc metuere, ne fluxa fide usus popularium animos averteret : quîs & Iugurtha carus, & Romani invisi essent. denique sæpius fatigatus, lenitur, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituunt. ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthæ legatum, appellat : dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum componi : quamobrem regis sui sententiam exquireret. ille lætus in castra Iugurthæ proficiscitur. dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum ; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum fidere : sæpe antea cum imperatorib. Romanis pacem conventam, frustra fuisse: ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, uti una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet : cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret ; neque hominem nobilẽ non sua ignavia, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit. ceterum dolo an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthæ legatum appellare : benigne habere : idem ambobus polliceri. illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. sed nocte ea, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multum agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius : quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris patefecisse. tamen postremo Sullam accersi jubet; & ex illius sententia Numidæ insidias tendit. deinde, ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse;

CAP.

cum paucis amicis, & quæstore noſtro, quaſi obvius honoris cauſſa procedit in tumulum facillumum viſu inſidiantibus. eodem Numida cum plerisque neceſſariis ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim ſigno dato, undique ſimul ex inſidiis invaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus advorſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illique, & uſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuere, alia omnia virtuti ſuæ prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non de gloria certari. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham Romam vinctum adduci nunciatum eſt; Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta provincia Gallia: isque Kalendis Ianuar. magna gloria conſul triumphavit. Ex ea tempeſtate ſpes, atque opes civitatis in illo ſitæ erant.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARUM

LIB. I.

Donatus & Pomp. Meßalinus.

Res populi R.M. Lepido, Q. Catulo COSS. ac deinde militiæ & domi geſtas compoſui.

Servius & Acron.

Cato Romani generis diſertiſſumus multa paucis abſolvit.

Victorinus.

Fannius vere.

Servius.

Nos in tanta doctiſſimorum hominum copia.

Aruſianus.

Neque me diverſa pars in civilibus armis movit a vero.

Priſcianus.

Nobis primæ diſſenſiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies, atque indomitum, ſemper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit.

Idem.

Nam a primordio urbis ad bellum Perſi Macedonicum.

Victorinus & Auguſtinus.

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello COSS. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare noſtrum, atque Oceanum, niſi quæ à paludibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus R. inter ſecundum atque poſtremum bellum Carthaginienſe.

Auguſtinus.

At diſcordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera ſecundis rebus oriri ſueta mala, poſt Carthaginis exſcidium maxume aucta ſunt. nam injuriæ validiorum, & ob eas diſceſſio plebis a patribus, aliæque

aliæque dissensiones domi fuere jam iude à principio: neque amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio & bellum grave cum Etruria positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein, servili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. quibus sævitiis, & maxume fenoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum, atque Aventinum insedit. tumque trib. pl. & alia sibi jura paravit. discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum.

Agellius & Augustinus.

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. ex quo tempore majorum mores non paullatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juventus luxu atque avaritia corrupta est, ut merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati.

Agellius.

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis.

Idem.

Id bellum excitabat metus Pompeji victoris Hiempsalem in regnum restituentis.

Donatus & Arusianus.

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi.

Carisius.

Quin lenones & vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, precio compositi.

Arusianus.

Genus armis ferox, & servitii insolitum.

M. Æmilij Lepidi Cos. ad P. R. oratio contra Sullam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi, & clari estis, plurimum timoris

timoris mihi faciunt, advorſus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipſi, nefanda quæ æſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini: præſertim cũ illi ſpes omnis in ſcelere atque perfidia ſit; neque ſe aliter tutum putet, quam ſi pejor atque inteſtabilior metu veſtro fuerit, quo captivis libertatis curam miſeria eximat: aut ſi provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciſcendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optumis majorum exemplis, nequeo ſatis mirari, dominationis in vos, ſervitium ſuum mercedem dant: & utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure liberi agere: præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, ſubvertunda. nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas, & ſuæ cuique ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quæ cuncta ſævus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque conſulis, & aliorũ principum, quos fortuna belli conſumpſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, cum pleroſque ſecundæ res in miſerationem ex ira verterunt. quin ſolus omnium, poſt memoriã hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit: quîs prius injuria quam vita certa eſſet: praviſſumeque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu gravioris ſervitii, a repetunda libertate terreamini. Agendum atque obviam eundum eſt, Quirites; ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; niſi forte ſperatis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata, periculoſius dimiſſurum. at ille eo proceſſit, uti nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia retinendæ dominationis honeſta exiſtumet. itaque illa quies, & otiũ cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla ſunt. hac tempeſtate ſerviundum, aut imperitandum: habendus metus eſt, aut faciundus, Quirites. nam, quid ultra? quæve humana ſuperant, aut divina impolluta ſunt? populus Romanus paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi inops, deſpectuſque, ne ſervilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis, & egregiis factis, a vobis data, per unum prohibentur;

25

tur : & plebis innoxiæ patrias ſedes occupavere pauci ſatellites, mercedé ſcelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unũ; deniq; necis, civium, & vitæ licentia. ſimul humanas hoſtias vidiſtis, & ſepulcra infecta ſanguine civili. Eſtne viris reliqui aliud, quam ſolvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro ſeptis ſtatuit: neque quiſquam extremam neceſſitatem nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verum ego ſeditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. ſcilicet, quia non aliter ſalvi, ſarisque tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: niſi approbaveritis omnis proſcriptiones innoxiorum, ob divitias: cruciatus virorum illuſtrium; vaſtam urbem fuga, & cædibus; bona civium miſerorum, quaſi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectas mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum. quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me, neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. atque illa quæ tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto, jure, dominis tamen reſtituo: neque pati conſilium eſt, ullam ex civibus prædam eſſe. ſatis illa fuerint, que rabie contracta, toleravimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab eternis in noſmet verſa. ſcelerum & contumeliarum omnium finis ſit. quorum adeo Sullam non pœnitet, uti, & facta in gloria numeret, &, ſi liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis vereor: ne, alius alium principem exſpectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles corruptæ ſunt, ſed veſtra ſocordia, quam captum iri licet, & quam audeat tam videri felicem: nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult; aut quis non omnia mutata, præter victoriam? ſcilicet milites: quorum ſanguine, Tarrulæ, Scyrroque, peſſumis ſervorum, divitiæ partæ ſunt. an, quibus prælatus in magiſtratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehoneſtamentum? itaque maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæſitum eſt. niſi forte tribuniciam poteſtatem everſum profecti ſunt

per

per arma, conditam a majoribus ſuis; utique jura & judicia ſibimet extorquerent: egregia ſcilicet mercede, cum relegati in paludes & ſilvam, contumeliam atque invidiam ſuam, præmia penes paucos intellegerent. quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia ſecundæ res mire ſunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea eſt, tam contemnetur. niſi forte ſpecie concordiæ & pacis, quæ ſceleri & parricidio ſuo nomina indidit: neque aliter populo Romano eſſe belli finem ait, niſi maneat expulſa agris plebes, præda civilis acerbiſſuma, jus, judiciumque omnium rerum penes ſe, quod populi Romani fuit. quæ, ſi vobis pax, & concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipub. atque exitia probate: annuite legibus impoſitis: accipite otium cum ſervitio: & tradite exemplum poſteris ad populum Romanum ſuimet ſanguinis cæde circumveniundum. mihi, quamquam per hoc ſummum imperium ſatis quæſitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præſidio; tamen non fuit conſilium, privatas opes facere; potiorque viſa eſt periculoſa libertas, quieto ſervitio. Quæ ſi probatis, adeſte Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium Conſulem ducem & authorem ſequimini ad recipiundam libertatem.

Nonius, irritare, provocare.

Tunc vero & poſci. cum ceteri ejuſdē cauſſæ ducem ſenatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Priſcianus lib.* x.

Curionem quæſivit, uti adoleſcentior, & populi ſuffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Servius lib.* ix.

Philippus qui ætate & conſilio ceteros anteibat. *Oratio L. Philippi contra Lepidum.*

Maxume vellem P. C. remp. quietam eſſe, aut in periculis, promptiſſumo quoque defendi. denique prava incepta conſultoribus noxæ eſſe. ſed contra ſeditionibus omnia turbata ſunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. poſtremo quæ peſſumi & ſtultiſſumi decrevere, ea bonis & ſapientibus faciunda ſunt. nam bellum atque arma, quamquam vobis inviſa, tamen, quia Lepido placent, ſumenda ſunt. niſi forte cui pacem præſtare, & bellum pati conſilium eſt. Prô, dii boni, qui hanc urbem, omiſſa cura, adhuc regitis; M. Æmilius omnium

flagitioſorum poſtremus, qui, pejor an ignavior ſit, deliberari non poteſt ; exercitum opprimundæ libertatis habet, & ſe e contempto metuendum effecit : vos muſſantes, & retractantes verbis, & vanum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intellegitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. atque id jure : quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. quid ille ob benefacta cepiſſet, cujus ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſcilicet, ii, qui ad poſtremum uſque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuſcemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. imo deſpecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æſtumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem a principio, cum Etruriam conjurare, proſcriptos accerſiri; largitionibus rem publicam lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli conſilia cum paucis ſecutus ſum. ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoſcendo populi Romani magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepiſſet, quiſque opes, aut patrocinia quærendo, conſilium publicum corruperunt. at tum erat Lepidus latro cum caronibus, & paucis ſicariis, quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit: nunc eſt proconſul cum imperio, non empto, ſed dato a vobis, cum legatis adhuc jure parentibus : & ad eum concurrere homines omnium ordinũ corruptiſſimi, flagrantes inopia & cupidinibus, ſcelerum conſcientia exagitati : quibus quies, in ſeditionibus, in pace, turbæ ſunt : hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt. Saturnini olim, poſt Sulpicii, deinn Marii, Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ : Hiſpaniæ armis ſolicitatæ : Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit : quin, præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubvertendum imperium. quod ego vos oro, atque obſecro P.C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros contactu procedere. nam, ubi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis dum exercitu iterum admoto, ferro, atque flamma urbẽ invadat?

quod

quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille advorsum divina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertundæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem. & quæso considerate quam conversa rerum natura sit. antea malum publicum, occulte, auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile arcebant. nunc pax, & concordia disturbantur palam; defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt; vos, in metu. quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. an Lepidi mandata animos movent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet; belli jura rescindi, cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademtam negat: concordiæ gratia plebei tribunicia potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium, atque impudentissume, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis invidus, hostis omnium bonorum, ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos præsidia aut perjurio violasti! qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolataudis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. neq; te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. perge, qua cœpisti, ut quã maturrime merita invenias. vos autem patres C. quousque cunctando remp. inutam patiemini, & verbis arma tentabitis? delectus advorsum vos habiti; pecuniæ publice, & privatim extortæ, præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cum interim vos legatos & decreta paratis. &, quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelleget se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. nam, qui turbas, & cæ-

dem civium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermos retinet: quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, uti oblizi scelerum Ciunæ, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierũt, nihilo minus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursum advorsum deos penates manus armare. sin libertas & bella magis placent: decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. adest novus exercitus, &, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. jam illa, quæ collecta sunt socordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; uti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamque dent ne quid resp. detrimenti capiat.

Carisius lib. 11.

Vti Lepidus, & Catulus decretis exercitibus maturrume proficiscerentur.

Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat.

Arusianus Messus.

Obviam ire, & commori hostibus.

Carisius lib. 111.

Lepidus pœnitens consilii.

Nonius, Competere, rei cujusque meminisse aut constanter valere.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

Arusianus.

Prudens omnium quæ senatus censuerat.

Festus.

Magnis operibus profectus, obsidium cepit, per L. Catilinam legatum.

Priscianus lib. x. *Arcessivit, inquit est, lacessivit.*

Domitium

Domitium proconſulem ex citeriori Hiſpania cum omnibus copiis, quas paraverat, arceſſivit.
Cariſius lib. 1. aliter pro alias.

Sanctus aliter, & ingenio validus.
Servius lib. XI. Æneidos. Aruſianus Meſſus.

Gens raro egreſſa finis ſuos.
Priſcianus lib. X.

Niſi cum ira belli deſenuiſſet.
Aruſianus Meſſus.

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere.
Nonius. Servius ad XI. Æneidos.

Illo profectus, vicos, caſtellaque incendere, &, fuga cultorum deſerta, igni vaſtare: neque elato aut ſecuro eſſe animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ.
Donatus ad Phormionem Terentii.

Liberis ejus avunculus erat.
Aruſianus Meſſus.

Nihil ob tantam mercedem ſibi abnuituros.
Cariſius lib. 1. aliter pro alias.

Inſanum aliter ſua ſententia, atque aliarum mulierum.
Idem lib. II. Aſper Salluſtianæ hiſtoriæ commentario, Recens nunc adverbium, nunc nomen eſſe docet: poteſt eſſe & temporis, ut hic,

Recens ſcripſi.
Donatus Phorm. act. V. ſcena VIII.

Solis viis.
Priſcianus lib. X. Servius II. Georg. Virg. Diomed. lib. I. cap. IIII.

Iuſſu Metelli cornicines occanuerunt.
Priſcianus lib. X.

Nexuit carenæ modo.
Aruſianus Meſſus.

Doctus militiam.
Priſcianus lib. X.

Neque ſe recipere aut inſtruere prælio quivere.
Idem lib. IIII. (tur.

Equi ſine rectore exterriti, aut ſaucii conſternan-
Priſcianus lib. V.

Occupatuſque collis editiſſumus apud Hilerdam: & cum multa opera circumdata.
Priſcianus lib. XVIII. requle pro requiei.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, proceſſit ad oppidum.
Cæriſ. lib. 1.

Agreſte.

M. Fabius Victorinus de invent. Ciceronis lib. 1.

Ardebat omnis Hiſpania citerior.

Nonius.

* & ponere validam urbem multos dies reſtantem pugnando vicit.

Agellius lib. 10. c. 26. Nonius Marcellus.

Itaque Sertorius, levi præſidio relicto in Mauritania, nactus obſcuram noctem, æſtu ſecundo, furtivaque celeritate, vitare prœlium in tranſgreſſu conatus eſt.

Idem ibidem.

Tranſgreſſos omnis, recipit mons Ballera, præceptus a Luſitanis.

Idem.

Earum aliæ paullulum progreſſæ, nimio ſimul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur.

Servius VIII. Æneidos Aruſianus Meſſus.

Locũ editiorem, quam victoribus decebat, capit.

Nonius.

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, poſtquam tantas aſperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hoſti quã ſuis opportuniora videt.

Servius Fuldanus. Meſſus.

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia navibus fugam maturabat.

Aruſianus.

Itineris eorum Metellus per litteras guarus.

Priſcianus. Nonius.

Itaque Servilius ægrotũ Tarenti collegam prior tranſgreſſus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: paſtuſque nemore, in quo crocum gignitur.

Priſcianus.

Ad Olympum atque Phaſelida.

Idem.

Apud Corycum.

Idem. Servius ad 1. Æneidos.

Apud Lethe oppidum, cui nomẽ oblivionis condiderant.

Idem. Priſcianus.

Repulſus a Lethe oppido.

Idem.

Apud Mutinam.

Idem.

Apud

Apud Prænestе locatus.
Messius.
Medio diei.
Idem.
Quietam a bellis civitatem.
Idem.
Militiæ peritus.
Nonius. Servius.
Sertorius portis turbam morantibus,& nullo,ut in terrore solet,generis aut imperii discrimine,per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur.
Priscianus lib. xv.
Neque detrusus aliquotiens terretur.
Idem.
Dubitavit acie pars.
Carisius,
Quos inter maxume.
Carisius.
Rumore primo.
Servius lib. iv. *Æneidos: Ambire significat, & rogare. Sallustius in Iugurtha. Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum pro rogo. Sallust. in* i. *Idem fecere &c.*
Idem fecere Octavius & Q.Cępio sine gravi cujusquam expectatione,neque sane ambiti publici.
Idem.
Cum aræ & alia diis sacrata supplicum sanguine fædarentur.
Idem ad illud xi. *Æneidos.*
------*per eversæ genitor fumantia Trojæ*
Excidia obtestor.
Postremo ipsos colonos per miserias & incerta humani generis orare.
Idem.
Ea paucis quibus peritia & verum ingenium est abnuentibus.
Idem ad xii. *Æneidos.*
Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARUM

LIBER II.

Agellius lib. XIII. *cap.* XVIII. *Nonius: Faciem totius corporis formam,* πρόσωπον, *id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu Species, & a fingendo figura, ita a factura corporis facies. Sallust. hist. lib.* II. *Sardinia &c. Isidorus.*

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Solinus.*

Inde Ichnusa appellata.
Nonius, lavit pro lavat.

Dubium an insula sit, quod Euri, atque Austri superjactis fluctibus, circumlavit.
Notat Agellius lib. X. *cap.* XX. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat.
Carisius. Asper, procul, inquit, est e loco.

Nam procul, & diversis ex regionibus.
Carisius ibidem. Asper, ait, vetuste obviam fuere, adverbio quam nomine uti maluit.

Obviam fuere.
Messus.

Vrbe, patriaque extorres.
Idem.

Genus militum fuetum a pueritia latrociniis.
Priscianus lib. V. *&* VI. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

Inter læva moenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit.

Donatus Phorm. act. 1. sc. 111. & Hecyr. actu. 1v. sc. 1v. Nonius. Fiducia est audacia. Servius.

Ita fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur.

Arusianus.

Antequam regressus Sertorius instrueret puguæ suos.

Idem.

Ipse animi atrox.

Idem.

Copiis integra.

Nonius, dicere est promittere.

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit.

Arusianus.

Post, ubi fiducia nimius.

Priscianus lib. v1.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier.

Isidorus lib. 14. cap. 6. Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quē prope litora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a cęteris degredientem, usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt.

Donatus actu 1v. sc. 11. Andriæ.

Ne illa tauro prata sint.

Priscianus lib. v1. Servius.

Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minois fugeret iram, atque opes.

Priscianus lib. 1.

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat.

Priscianus lib. x.

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri.

Messus.

Vt actione desisteret.

Carisius lib. 11.

Vespera.

Priscianus lib. x.

Argentum mutuum arcessivit.
Priscianus lib. VI.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat.
Idem, ibidem.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens.
Arusianus. Servius lib. I. *Æneidos.*

Frugum, pabulique lætus ager.
Messius.

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ belli prompteissumos delegebant.
Donatus Phor. act. I. *Sc.* II.

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem.
Carisius lib. II.

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare.
Priscianus lib. VII. *& Nonius.*

At Lucullum regis cura machinata faines brevi fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum.
Priscianus lib. VIII.

Namque primum Iasonem novo itinere maris Æetæ hospitis donum violasse.
Priscianus lib. V.

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent.
Priscianus lib. X. *Soluerat autem est solitus fuerat.*

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis.
Idem ibidem.

Neque inermos ex prœlio viros quemquam agnoturum.
Arusianus. Nonius in Gravis.

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior.
Arusianus.

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum.
Donatus.

* & Pœni ferunt adversus A. N. C. M.
Priscianus lib. VI.

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbulejum appellabant.
Idem XV.

Audaciter.
Nonius: obsequium neut. genere, obsequela fem.

Ibi Fimbriana seditione qui regi per obsequelam

oratio-

orationis, & maxume odium Sullæ, graves, carique erant.

Nonius, deturbare.

Mœnibus deturbat.

Idem.

E muris canes ſportis demittebant.

Idem.

Ad hoc rumoribus, advorſa in pravitatem; ſecunda in caſum; fortunam in temeritatem declinando corrumpebant.

Macrob. Saturnal. lib. III. *cap.* XIII. *Nonius. Soſipater lib.* I.

At Metellus in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus; magna gloria concurrentium undique virile & muliebre ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur: cum quæſtor C. Vrbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cenam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant; exornatis ædibus per aulæa & inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis; ſimul croco ſparſa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. præterea cum ſedenti tranſenna demiſſum Victoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tũ veniẽti ture quaſi deo ſupplicabatur. toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæſitiſſumæ; neque per omnem modo provinciam, ſed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempſerat, maxume apud veteres & ſanctos viros, ſuperba illa, gravia, indigna R. imperio exiſtumantes.

Nonius.

Ruuntque pars magna ſuiſmet, aut proxumorũ telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.

Idem.

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo uti Metello in ſagum, Hirtulejo in brachium tela venirent.

Idem.

Avidiſque ita, promptiſque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ ſauciaretur.

Donatus actu V. *ſcena* II. *Andr.*

Sed Metellus in vulnere.

Nonius.

Primo incidit forte per noctem in rennuculo piſcantis,

Idem.

Idem in Piratica naviculæ.

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia.

Aruſianus.

Omnia ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe.

Idem.

Suos equites hortatus vado tranſmittit.

Donatus Adelph. act. III. ſc. II.

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur.

Aruſianus.

Circumventi dextra, unde ferrum erat, ſaxa, aut quid tale capiti affligebant.

Donatus ad Phorm. act. I. ſc. IV.

Sed Metellus in ulteriore provincia.

Nonius, Nomen poſitum pro adverbio.

Immane quantum animi exarſere.

Servius F. Urſini.

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere.

Servius Fuldanus.

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARUM

LIBER III.

Macrob. lib. I. capite IV. Saturnal. Nonius.

Exaudirique ſonus Bacchanaliorum.

Priſcianus lib. X. Nonius.

Diverſa, uti ſolet rebus perditis, capeſſunt. namque alii fiducia guaritatis locorum occultam fugam ſparſi; alii, globis eruptionem tentavere.

Idem lib. VI. Probus Catholicis.

Vnus conſtitit in agro Lucano, guarus loci, nomine Publipor.

Priſcianus lib. VI.

Male jam aſſuetum ad omnis vis controverſiarum.

Idem lib. X.

Con-

Conjuratione claudit.

Nonius in Mador.

Quaſi par in oppido feſtinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi ſtaguabant, redundantibus cloacis adverſo æſtu maris.

Priſcianus lib. VI.

Equis, & armis decoribus cultus.

Idem.

Dedecores, inultiq; terga ab hoſtibus cędebantur.

Idem lib. VIII. *Nonius in Calvitur.*

Contra ille calui ratus quærebat num ſomnio theſaurus portenderetur.

Priſcianus lib. X.

Parte conſumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem uſus fallerent.

Epiſtola Cn. Pompeji ad Senatum.

Si advorſus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula ſuſcepiſſem, quotiens a prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſumi hoſtes fuſi, & vobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem projectum ad bellum ſæviſſumum, cum exercitu optume merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerruma omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit,? hæc ſunt præmia pro vulneribus, & totiens ob remp. fuſo ſanguine? feſſus ſcribundo, mittundoq; legatos, omnis opes & ſpes privatas meas cōſumpſi: cum interim a vobis per triennium vix annuus ſumptus datus eſt. per deos immortalis, utrum cenſetis me vicem ærarii præſtare, an exercitum ſine frumento & ſtipendio habere poſſe? equidem fateor me ad hoc bellum majore ſtudio, quam conſilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hoſtiſque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hiſpaniam ſummovi. per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorii victoris novis quidem militibus, & multo paucioribus ſuſtinui: hiememque in caſtris inter ſæviſſumos hoſtis, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. quid dein prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida exſciſa, aut recepta enumerem? quando

res plus valent quam verba. castra hostium apud Sucronem capta, & prœlium apud flumẽ Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt. pro quîs, ô grati patres, egestatem, & famem redditis. itaque meo & hostium exercitui par conditio est. namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. quod, ego vos moneo, quæsoque, ut animadvortatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitates, quæ ultro nobis sumptui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus, ipsa vix agitat. ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus, hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.

Nonius, Grave est multum.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset.

Idem, Satias pro satietas.

Hi saltibus occupatis tum externorum agros invasere: frumentique ex inopia gravi satias facta.

Idem, gliscit est congelascit, colligitur, ingescit, crescit.

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti.

Idem, Munia, officia.

Ac tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi.

Idem in voce Faselus, & Myoparo.

Et forte in navigando cohors una, grandi faselo vecta, a ceteris deerravit, marique placido a duobus prædonum myoparonibus circumventa.

Idem, & Carisius lib. 1.

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.

Idem.

Duos quam maxumos utres levi tabulæ subjecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis quasi guberuator exsisteret: ea inter molem,

atque

atque insulam mari vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit.

Idem, & Arusianus Messius.

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati a suis, aut afflicti alveos undarum vi, multato fœde corpore, postremo tamen periere.

Nonius.

Nam tertia tunc erat; & sublima nebula cœlum obscurabat.

Idem.

Illum nautis forum.

Oratio M. Lepidi tr. pl. ad plebem.

Si Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a majoribus relictum vobis, & hoc a Sulla paratum servitium interesset, multis mihi differendum fuisset, docendumque quas ob injurias, & quotiens a patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. nunc horiari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque turius factio noxiorum agat quam soli innocentes. sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa, pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctã, & imperia sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos convortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. itaque omnes concessere jam in paucorum dominationẽ, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosque præbetis, exsutã omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, ut præsides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes: & mox si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quę placent, defendenda. cetera validiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu, jura quædam tribunis pleb. restituit: & quanquam

26

L. Siciuius primus de poteſtate trib. loqui auſus, muſſantibus vobis circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæſum eſt. quod ego nequeo ſatis mirari Quirites. nam ſpem fruſtra fuiſſe intellexiſtis. Sulla mortuo, qui ſceleſtum impoſuerat ſervitium, finem mali credebatis. ortus eſt longe ſævior Catulus. tumultus interceſſit Bruto, & Æmilio Mamerco C O S S. dein C. Curio ad exitium uſq; inſontis tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidiſtis: quantæ deniq; nunc mihi turbæ cõcitantur. quæ profecto incaſſum agerentur, ſi, prius quam vos ſerviundi finem, illi dominationis facturi erant: præſertim cum his civilibus armis dicta alia, ſed certatum utrimque de dominatione in vobis ſit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arſere. permanſit una res modo, quæ utrimque quæſita eſt: & erepta in poſterum vis tribunicia, telum a majoribus libertati paratum. quod ego vos moneo, quæſoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro ſervitio appelletis. quo jam ipſo frui, ſi vera & honeſta flagitium ſuperavexit, non eſt conditio: fuiſſet; ſi omnino quieſſetis. nunc animum advortite: &, niſi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior eſt, artius habebunt. quid cenſes igitur? aliquis veſtrum ſubjecerit. Primum omnium, omittundum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra cõcionis locum memores libertatis. deiu ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patricii magiſtratum, libera ab auctoribus patriciis ſuffragia majores veſtri paravere: quamvis Quirites in vobis ſit, ut, quæ juſta nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe poſſitis. Iovem aut alium quem deum conſultorem exſpectatis? magna illa conſulum imperia & patrum decreta, vos exſequendo rata efficitis Quirites: utroque licentiam in vos auctum, atque adjutum properatis. neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiatis: neque diſcordias, uti illi criminantur, ſed earum finem volens jure gentium res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem veſtrum præbeatis cenſeo. gerant, habeantque

antque ſuo modo imperia;quęrant triumphos:Mithridatem, Sertorium & reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis. abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt; niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia veſtra penſantur. qua tamen quinis modiis libertatem omnium æſtumavere, qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris. namque ut illis exiguitate mors prohibetur;ſeneſcunt vires:ſic neque abſolvit cura familiari tam parva res;& ignaviſſumi quiq;tenuiſſuma ſpe fruſtrantur:quæ tamen quamvis ampla, quoniam ſervitii pretium oſtẽtaretur, cujus torpedinis erat decipi & veſtrarum rerum ultro injuria gratiam debere? namque alio modo, neque valent in univerſos,neq; conabuntur.cavendus tamen dolus eſt. itaque ſimul comparant delenimẽta,& differunt vos in adventũ Cn.Pompeji:quẽ ipſum ubi pertimuere, ſublatum in cervices ſuas,mox demto metu lacerant. neque eos pudet vindices, uti ſe ferunt, libertatis, tot viros ſine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non poſſe defendere. mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompejum tantę gloriæ adoleſcentem malle principem volentibus vobis eſſe, quam illis dominationis ſocium, auctoremque in primis fore tribuniciæ poteſtatis. verũ, Quirites, antea ſinguli cives in pluribus,nõ in uno cuncti præſidia habebatis: neque mortalium quiſquam dare, aut eripere, talia unus poterat. itaque verborum ſatis dictum eſt. neque enim ignorantia res claudit verum occupavit vos neſcio quę torpedo, quia neque gloria movemini, neque flagitio; cunctaque præſenti ignavia mutaſtis:abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum.atque hæc eadem non ſunt agreſtibus;ſed cæduntur inter potentium inimicitias,donoque dantur in provincias magiſtratibus. ita pugnatur, & vincitur a paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victa eſt: & in dies magis erit: ſi quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Meſſus.

Poſtquam egreſſus anguſtias.

Ex eodem.

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.

Idem, & Servius.

Vt sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent.

Nonius.

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque.

Servius.

Quibus a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet.

Arusianus.

Ingens ipse virium, atque animi.

Idem.

Locum nullum nisi in quo armati institissent.

Nonius, Pugio est brevis gladius.

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulscioque impeditur.

Idem.

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur.

Nonius.

Sed Pompejus a prima adolescẽtia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat.

Arusianus.

Dubius consilii.

Idem.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat.

Nonius.

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere, non aptis armis, uti in principio, laxiore agmine.

Idem.

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cum optavisset, ire jubet.

Idem.

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere.

Priscia-

Priſcianus lib. XIV.

Si nihil ante adventum ſuum inter plebem & patres conveniſſet, coram ſe daturum operam.

Aruſianus.

Fine inguinum ingrediuntur mare.

Idem.

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuuſque curis, niſi inſtantibus.

Idem.

Muros ſucceſſeraut.

Nonius. Servius.

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibuſque eminebant in modum ericii militaris veruta binûm pedum.

Aruſianus.

Octavium mitem, & captum pedibus.

Nonius. Servius.

Igitur diſcubuere. Sertorius inferior in medio, ſuper eum L. Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis, in ſummo Antonius, & infra, ſcriba Sertorii Verſius: & alter ſcriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpernam.

Nonius.

Quarum unam epiſtolam forte cum ſervo nacti prædatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM

LIBER IV.

Agellius lib, XVIII *cap.* IV.

At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigunda, promulgavit.

Priſcianus lib. IX. & X.

Omnes, quibus ætas ſenecto corpore, animus militaris erat.

Idem lib. IX.

Dein lenita jam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt.

Idem ibidem.

Implicitæ rates miniſteria prohibebant.

Idem lib. X.

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit.

Aruſianus.

Anxius animi, atque incertus.

Idem.

Magnam exorſus orationem.

Idem.

Impotens, & nimius animi eſt.

Priſcianus lib. VIII. *Obſideo & aſſideo activa ſunt, faciunt enim aſſideor & obſideor.*

Amiſumque aſſideri ſine prœliis audiebat.

Feſtus.

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus.

Servius. Cariſius lib. I.

Caſtella cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur.

Diomedes lib. I. *cap.* IV.

Reliqua cadavera ſalita.

REX MITHRIDATES
REGI ARSACI S.

Omnes qui ſecundis rebus ſuis ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debent, liceat ne tum pacem agere. dein quod quæritur, ſatiſne pium, tutum, glorioſum, an indecorum ſit. Tibi, perpetua pace frui liceret, niſi hoſtes opportuni, & ſceleſtiſſumi. egregia fama, ſi Romanos oppreſſeris, futura eſt. neque petere audeam ſocietatem: & fruſtra mala mea cum tuis bonis miſceri ſperem. atque ea, quæ te morari poſſe videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum proſperæ, ſi vera æſtumare voles, maxume hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu voles, ſocietatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, uſum dedit bene ſuadendi

dendi : &, quod fiorentibus optabile eſt, ego non validiſſimus præbeo exemplum quo rectius tua componas. namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus cauſſa bellandi eſt, cupido profunda imperii, & divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum ſumpſere. dum a Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes, ei ſubvenientem Antiochum conceſſione Aſiæ per dolum avertere: ac mox a Philippo Antiochus, omni cis Taurũ agro, & decem millibus talentorum ſpoliatus eſt. Perſen deinde Philippi filium, poſt multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, inſomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam glorioſe oſtentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; poſt Attalum cuſtodem agri captivi ſumptibus & contumeliis ex rege miſerrumum ſervorum effecere: ſimulatoque impio teſtamento, filium ejus Ariſtonicum, quia patrium regnum petiverat, hoſtium more per triumphum duxere: Aſia ab ipſis obſeſſa eſt: poſtremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nuſæ quam reginam appellaverant, genitus haud dubie eſſet. nam quid ego me appellem? quem diſjunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque ſerviturum eſſe, per Nicomedem bello laceſſiverunt; ſcele eorum, haud ignarum, & ea, quæ accidere, teſtum antea, Cretenſes ſolos omnium liberos ea peſtate, & regem Ptolomæum. atque ego ultus jurias, Nicomedem Bythynia expuli; Aſiamq; ſplium regis Antiochi recepi, & Græciæ dem grave ſervitium. incepta mea poſtremus ſervorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiſſimas pœnas ſolvunt. Ptolomæus precio diem belli prolatat. Cretenſes impugnati ſemel jam, neque finem niſi excidio habituri. equidem cum mihi ob ipſorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam intellegerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rurſus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exui claſſe pulcerruma.

apud Cyzicum magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: simul hiems mari prohibebat. ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Paran, & Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum proeliis, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. nunc quaeso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse: &, ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse? neque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos procul, juxtaque finitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque non serva & maxume regna hostilia ducant. namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Selencia maxima urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis spolia maxuma sunt, audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis; fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. teq; illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias moneo,

moneo, hortorque; neu malis pernicie noſtra unũ imperium prolatare, quam ſocietate victor fieri.
Nonius de mutata declinatione. Cariſius lib. 1.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus.
Aruſianus.

Scalas pares mœnium altitudine.
Idem.

Diſſidere inter ſe cœpere, neque in medium conſultare,
Nonius, Volentia quæ plebs vellet.

Multiſque ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur.
Idem, Componere conjungere.

Suſpectuſque fuit, incertum vero an per negligentiam, ſocietatem prædarum cum latronibus compoſuiſſe.
Aruſianus.

Collegam minorem, & ſui cultorem exſpectans.
Nonius, Codicariæ naves quæ in flumine uſui eſſe poſſunt.

Quam maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. & quanquã ad id naves codicarię occulto per hiemem fabricatæ aderant.
Idem.

Qui prętergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni ſpecie.
Idem.

Cum interim, lumine etiam tum incerto, du[illegible] Galliæ mulieres conventum vitantes ad menſtru[illegible] ſolvenda montem aſcendunt.
Idem, Demolivi eſt diruere.

Pluteoſque reſcindit, ac munitiones demolitur, locoque ſummo potitur.
Aruſianus.

Exercitum dimiſit ut primum Alpes degreſſus eſt.
Idem.

Tetrarchas, regeſque territos animi firmavit.
Nonius.

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, uti in ſecunda re, pariter acre invadunt.
Nonius, Parma eſt ſcutum breve.

Hi locorum pergnari, & ſoliti nectere ex vimi-

nibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat.
Carisius lib. 1. Servius.

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant.
Arusianus.

Avidior modo properandi Factus.
Idem.

Consilii æger.
Nonius, Invitare est repleri.

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti invitarent.
Idem, Hiare, aperire.

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda.
Nonius.

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt.
Arusianus.

Vbi se laniata navigia fundo emergunt.
Idem.

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tratanium.
Nonius.

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt.
Idem, Patibulum est crux.

In quis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.
Messius.

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus v. & xxx.
Idem.

Clausi lateribus pedem.
Probus Catholicis.
Naphthas.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARUM LIBER. V.

Priſcianus lib. XVIII.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro cõſule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.

Idem ibidem.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum conſuli datam: miſſos eſſe.

Aruſianus.

Regem averſabatur.

Nonius.

Ceteri negotia ſequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars ſua commeatibus mercatis.

Aruſianus.

Et uxori ejus frater erat.

Priſcianus lib. XVIII.

Sæpe celebritatem nominis intellego timentem.

Idem ibidem.

Video ingentia dona quæſitum ire properantem.

Aruſianus.

Nam ſi Pompejo quid humani eveniſſet.

Nonius. Aruſianus. Servius.

Quibus de cauſſis Sullam in victoria dictatore, equo deſcendere, ſibi uni aſſurgere de ſella, caput aperire ſolitum.

IN SEQUENTIBUS LIBRORVM TITVLI CORRVPTI SVNT APVD GRAMMATICOS.

Feſtus.

Ne intumiendi po .....

ſubli-

ſublicibus cavata .....
ſent.
Nonius.
Cujus duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadium procul a Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere.
Iunius Phylarg. ad Georg. Virgili.
Serum bellum in anguſtiis futurum.

C. SALLVSTII CRISPI FRAGMENTA, NON ADSCRIPTO HISTORIÆ, AVT LIBRI NVMERO, A GRAMMATICIS ALLATA.

Aruſianus.
Illi tertio menſe pervenere in Pontum multo celerius ſpe Mithridatis.
Donatus act. II. *ſc.* II.
Ergo ſenati decreto ſerviundumne ſit.
Suetonius de claris gram. cap. XIV.
Pompejus oris improbi, animoque inverecundo.
Iſidorus lib. XI. *in voce Alvus. Serv. lib.* III. *Æneid.*
Simulans ſibi alvum purgari.
Chariſius lib. II.
Fecit ut nunciis confeſtim lugubribus.
Priſcianus lib. XIV.
Communem habitum tranſgreſſus.
Seneca lib XX. *epiſt.* CXV.
Inter arma civilia æqui boni famam petit.
Donatus ad And. Terentii act. I. *ſc.* II.
Haud impigre, neque inultus occiditur.
Idem ad Eunuch. act. IV. *ſc.* III.
Feſtinantibus in ſumma inopia patribus.
Iſidorus lib. XVIII.
Hoſtes oppreſſi, aut delapſi forent.
Seneca lib. XX *epiſt.* CXV.
Exercitum argento fecit.

Iſidorus

Isidorus lib. XIX. *Servius.*

Togam paludamento mutavit.

Seneca.

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit.

Servius ad IV. *Æneidos.*

Ibi triennio frustra trito.

Oratio C. *Cottæ Consulis ad populum.*

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute mea: in quîs omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. at contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senecta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam, si parricida vestri sum, & his genitus hîc deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. a prima adolescentia in ore vestro, privatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: avidissumus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam vita & mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites; domi, bellique impeditissima rep. namque Imperatores Hispaniæ, stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam post defectionem sociorum, & Sertorii per montis fugam, neq; manu certare possunt, neque utilia parare. exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, & provinciarũ: cum interim vectigalia parva, & bellis incerta, vix partẽ sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus. hæc si dolo aut socordia

nostra

noſtra cõtracta ſunt, agite & uti lubet ita ſupplicium ſumite: ſin cõmunis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis, nobiſque, & rep. incipitis? Atque ego cujus ætati mors propior eſt, non deprecor, ſi quid ea vobis incommodi demitur: neque mors ingenuo corpori honeſtius, quam pro veſtra ſalute finem vitæ fecerit. Adſum eu C. Cotta conſul, facio quod ſæpe majores aſperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quá deinde cui mandetis circumſpicite: nam talem honorem bonus nemo volet, cũ fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum ſit. tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus, aut avaritiã cęſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorſa, & conſulite reip. multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequiquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Iſidorus.

Germani intectum renonibus corpus tegunt.

Aruſianus.

Nude pons in oppidum pertinens explicatur.

Donatus.

Et ei voce magna vehementer gratluabantur.

Servius.

Et Marius victus duplicaverat bellum.

Ruſinianus.

Atque eos a tergo incurrerunt.

Priſcianus.

In hunc modum diſſeruit.

Donatus.

Inde ortus ſermo percunctantibus utrimque, Satin ſalvæ, quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur.

Seneca.

Fugam noſtris fecere.

Idem.

Quę audita Panormitanos dedere Romanis fecere.

Iſidorus. Servius. x.

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quiſque bonum, & ſtrenuum oſtentantes.

Iſidorus. Servius.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique ſedere,

Priſci-

Priſcianus.

Vbi multa nefande caſu ſuper auſi, atque paſſi.

Cariſius.

Saguntium.

Martianus.

Tota autẽ inſula modica, & cultoribus inanis eſt.

Aruſianus.

Immodicus animi.

Servius.

Pugnam illam pro omine belli futuram.

Idem.

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit.

Agrætius.

Opprobrii gratia.

Diomedes lib. 11.

Maxumis ducibus, fortibus ſtrenuiſq; miniſtris.

Donatus.

Non repugnantibus modo, ſed ne deditis quidem A. B. C. M.

Servius.

In ſilva Sila fuerunt.

Diomedes.

In nuda injecta corpora.

Probus.

Apollinis filia & Cyrenes.

Servius.

Ne ſimplici quidem morte moriebantur.

Donatus.

Cum prædixero poſitum inſulæ.

Idem.

Cujus adverſa voluntate, colloquio militibus permiſſo, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus eſt.

Auguſtinus.

A Graccho ſeditiones graves ortæ.

Quintilianus lib. IV. *cap.* 11.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.

Donatus.

Inſolens vera accipiundi.

Idem.

Quæ pecunia ad Hiſpanienſe bellum Metello facta erat.

Probus.

Curubis.

Idem.

noſtra cõtracta ſunt, agite & uti lubet ita ſupplicium ſumite:ſin cõmunis fortuna aſperior eſt,quare indigna vobis,nobiſque, & rep.incipitis? Atque ego cujus ætati mors propior eſt, non deprecor,ſi quid ea vobis incommodi demitur:neque mors ingenuo corpori honeſtius,quam pro veſtra ſalute finem vitæ fecerit. Adſum eu C. Cotta conſul, facio quod ſæpe majores aſperis bellis fecere;voveo, dedoque me pro rep. quã deinde cui mandetis circumſpicite : nam talem honorem bonus nemo volet,cũ fortunæ,& pacis, & belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum ſit.tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus,aut avaritiã cęſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur,Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorſa,-& conſulite reip. multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores:quos nequiquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis:cum omnes provincię,regna, maria, terræque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Iſidorus.

Germani intectum renonibus corpus tegunt.

Aruſianus.

Nude pons in oppidum pertinens explicatur.

Donatus.

Et ei voce magna vehementer gratluabantur.

Servius.

Et Marius victus duplicaverat bellum.

Rufinianus.

Atque eos a tergo incurrerunt.

Priſcianus.

In hunc modum diſſeruit.

Donatus.

Inde ortus ſermo percunctantibus utrimque,Satin ſalvæ, quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur.

Seneca.

Fugam noſtris fecere.

Idem.

Quę audita Panormitanos dedere Romanis fecere.

Iſidorus. Servius. x.

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quiſque bonum, & ſtrenuum oſtentantes.

Iſidorus. Servius.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique ſedere,

Priſci-

Priſcianus.

Vbi multa nefande caſu ſuper auſi, atque paſſi.

Cariſius.

Saguntium.

Martianus.

Tota autẽ inſula modica, & cultoribus inanis eſt.

Aruſianus.

Immodicus animi.

Servius.

Pugnam illam pro omine belli futuram.

Idem.

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit.

Agratius.

Opprobrii gratia.

Diomedes lib. 11.

Maxumis ducibus, fortibus ſtrenuiſq; miniſtris.

Donatus.

Non repugnantibus modo, ſed ne deditis quidem A. B. C. M.

Servius.

In ſilva Sila fuerunt.

Diomedes.

In nuda injecta corpora.

Probus.

Apollinis filia & Cyrenes.

Servius.

Ne ſimplici quidem morte moriebantur.

Donatus.

Cum prædixero poſitum inſulæ.

Idem.

Cujus adverſa voluntate, colloquio militibus permiſſo, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus eſt.

Auguſtinus.

A Graccho ſeditiones graves ortæ.

Quintilianus lib. IV. *cap.* II.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.

Donatus.

Inſolens vera accipiundi.

Idem.

Quæ pecunia ad Hiſpanienſe bellum Metello facta erat.

Probus.

Curubis.

Idem.

Idem.
Tharros.
Idem.
Camisos.
Sergius.
Luces.
Servius.
Primam modo Iapydiam ingressus.
Idem.
Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit.
Donatus.
Quæ pacta in conventione non præstitissent.
Servius.
Crebritate fluctuum ut Aquilo solet.
Quintilianus lib. VIII. *cap.* III.
Mithridates corpore ingenti perinde armatus.
Victorinus. Servius.
Tyrannumque, & Cinnam appellantes.
Acron.
Nomenque Danubium habet.
Donatus.
Cui nisi pariter obviam iretur.
Idem.
Septimium, neque animo, neq; lingua satis compotem.
Quintilianus.
Vulgus amat fieri.
Quintilianus.
Non pœniturum.
Vegetius lib. I. *cap.* IX. *Iohan. Saresb.*
Pompejus cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prœlia.
Lactantius.
Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit.
Servius.
Primus Græcorum Achilles.
Diomedes.
Cupientissimus legis.
Agellius.
Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit, multaque tum ductu

ejus

ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. cominus faciem suam ostentabat, aliquot advorsis cicatricibus, & effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxume lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua glorioſius retinebat.

Lactantius & Isidorus.

Curetes quia principes intellegendi divina fuerunt, vetustatem ut cetera in majus componentem altores Iovis celebravisse: inde Rhegium nominatum.

Isidorus.

Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum.

Servius.

Pompejus devictis Hispanis trophæa in Pyrenæis jugis constituit.

Donatus.

Atque edita undique tribus tamen cum muris, & magnis turribus.

Idem.

Et in prœliis actu promptus.

Idem.

Pactione amisso Publio legato.

Servius. Priscianus. Macrobius.

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera.

Servius.

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.

Idem.

Rebus supra votum fluentibus.

Idem.

Aenum, & Maroneam, & viam militarem.

Idem.

Impediebant jussa nautarum.

Donatus.

Nihil socordia claudebat.

Idem.

Vt tanta repente mutatio non sine deo videretur.

Idem.

In ore gentibus agens, populo, civitati.

Idem.

Pressi undique multitudine.

Idem.

Hunc igitur redarguit Tarquitius.

27

Servius.

Dein campi Themyscirii ; quos habuere Amazones a Thanai flumine incertum quamobrē digressæ.

Idem.

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit discedere , dicit se ejus opera non usurum ; eumque ab

Idem. (armis dimittit.

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum.

Idem.

More equestris prœlii sumptis tergis atque redditis, & egressi ad faciliores ictus loco cedebant.

Idem.

Castra sine vulnere introitum.

Idem, & Donatus.

Multos tamen ab adolescentia bonos insultavit.

Servius.

Cosa.

Idem.

Equis, atque armis insignibus.

Idem.

Fessus in Pamphyliam se receperat.

Quintilianus.

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ.

Servius.

Apud latera certos collocaverat.

Idem.

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus.

Idem.

Hispaniam sibi antiquam patriam esse.

Idem.

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem.

Idem.

Sorte ductos fusti necat.

Idem.

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum.

Idem.

Italia plana ac mollis.

Idem, & Scholiastes Iuvenalis.

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.

Servius.

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. ipsa enim est & major Phry-

Idem. (gia.

Sed Mithridates extrema pueritia regnum intra fines maris versus interfecta.

Adsra-

Idem.

Exercitum vertere.

Idem.

Creta altior est qua parte spectat Orientem.

Idem, & Philargyrius.

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant, adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis.

Ioannes Grammat.

Dum inferior omni via grassaretur.

Pompejus in artem Donati.

Narbone concilia Galloruin.

Donatus.

Post defectionem sociorum & Latii.

Idem.

Ad Iovis mandem nostra.

Idem.

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus.

Idem.

Atque ea cogentes non coactos scelestos magis quam miseros distringi.

Idem.

Gravi bello, qui prohibituri venerant socii, fri-(gere.

Idem.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra.

Idem.

Nam Sullæ dominationem audebat.

Idem.

Neque est defensus dominationum Sullæ.

Servius.

Neu quis miles neve pro milite.

Idem.

Ex insolentia avidus malefaciendi.

Idem.

Tergis vinciebant.

Idem.

Charybdis quæ forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis milia sexaginta Tauromenitana ad littora trahit.

Hieronymus in Habacue.

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quã opibus, quippe quîs etjam tum semiruta mœnia, domus intectę, parietesq; templorum ambusti manus Punicas ostentabant.

Philargyrius in IIII. *Georg. Virgil.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur.

Idem.
Quem trans ſtagnum omnis uſque ad flumen.
Idem.
Repente incautos agros invaſit.
Acron.
Belli ſane ſciens.
Gloſſæ Iuvenalis.
Namque omnium ferociſſimi ad hoc tempus Achæi atque Tauri ſunt, quod, quantum conjicio, locorum egeſtate rapto vivere coacti.
Acron.
Atque ipſe cultus rei.
Servius Fuldanus.
Triplici fluctu.
Idem.
Charybdi mare vorticoſum.
Idem.
Sed ubi tempore anni mare claſſibus pateſactum eſt.
Idem.
Sane bonus ea tempeſtate contra pericula & ambitionem.
Idem.
Simul immanis hominum vis ex locis invaſere patentes, cum & pacis modo effuſas.
Idem.
Genua patrum advolvuntur.
Idem.
Perrexere in Hiſpaniam an Sardiniam.
Idem.
Quæ mapalia ſunt circumjecta civitati, ſuburbana ædificia.
Idem.
Et onere turrium incertis navibus.
Idem.
Traditur fugam in longinqua Oceani agitaviſſe.
Servius ad primum Æneidos.
Ad mutandum modo in melius ſervitium.
Idem ibidem.
Magna vis hominum convenerat agris pulſa aut civitate ejecta.
Idem ad Eclogam quintam.
Cum murum hoſtium ſucceſſiſſet pœnas dederat.
Idem.
Quippe vaſta Italia rapinis, fuga, cædibus.
Idem ad VIII. Æneidos.

Hi sunt qui secundum pocula & alias res aureas diis sacrata instrumenta convivio mereantur.

Idem ad IX.

In secunda festinas cohortes composuerat.

Idem ad X.

Iam repente visus sævire Taguns.

Idem.

Exuant armis equisque.

Idem.

Solas festinate.

Idem.

Lusitaniæ gravem civitatem.

Idem.

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatæ pro castris.

Idem.

Bellum quibus posset conditionibus desineret.

Idem.

In quis longissimo ævo plura de bonis falsa in deterius composuit.

Idem.

Cultu corporis ornata egregio.

Acron in Horatium.

At Sertorius vacuus hieme augere copias.

Servius.

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius perituros.

Idem.

Consedit in valle virgulta nemorosaque.]

Idem.

Paululum requietis militibus.

Idem.

Qui nullo certo exilio vagabantur.

Idem.

Nubes fædavere lumen.

Idem.

Sanctus alia.

Idem.

Geronis.

Idem.

Quæ causa fuerat novandis rebus.

Statii interpres.

Radicem montis excessit.

Idem.

Vt res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant.

Idem.

Idem.

Incerta est fortitudo dum pendet.

Acron ad Horatium.

In quibus plaustra sedes sunt.

Probus.

Luxo pede.

Priscianus.

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere.

Acron in Horatium.

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemtoris.

Hactenus Fragmenta florentissimi rerum Romanarum scriptoris, quæ extare putamus, cetera quæ sequuntur, in M S. Servio legi auctor est V.CL Andreas Schottus: Fides sit penes ipsum: sane in optima illa Honorati Editione nuper a Petro Daniele I C. procurata non comparent: corruptissima sunt; & medicinam contulit V.N. Ianus Dousa. quē vide in Fragmenta Sallustij.

* m or Trequii præter s r ciem necessariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At Varinius dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neque ex postrema fuga, cum severo edicto juberentur ullis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsente vera facillime noscerent. *** commiserant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante servi debacchantur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerū corpus semianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neq; sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio, quæ Spartacus nequiens prohibere multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi lingua. qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. presso gradu silentes jam, neque tam magnifice sumentes prœlium quam postula-

ſtulaverant. atque illi certamini conſcii inter ſe juxta ſeditionem erant. Crixo & gentis ejuſdem Gallis atque Germanis obviam ire & ultro offerre puguam cupientibus contra Sparracum.

INCERTA,

Quo Hiſtoriarum Libro

ET

Quibus verbis a Salluſtio poſita.

Gell. lib. 10. *cap.* VII.

Omnium fluminum quæ in maria qua imperium Romanum eſt fluunt, quam Græci ἐκτὸς θάλασσαν appellant, maxumum eſſe Nilum conſentitur; proxuma magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius.

Seneca.

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, ut ait Salluſtius, cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt.

Idem.

Turbinum motus vagus eſt, & disjectus, &, ut Salluſtii verbis utar, vorticoſus; cometarum autem, compoſitus, & certum iter carpens.

Idem.

Salluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit Tigrim, & Eufratem uno fonte manare in Armenia, qui per diverſa euntes longius dividantur ſpatio medio relicto multorum milium, quæ tamen terra, quæ ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur.

Servius & Iſidorus.

Pelorum promontorium Siciliæ reſpiciens Aquilonē juxta Salluſtium dictum a gubernatore Hannibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per ignorātiam regis, cum ſe ejus dolo crederet eſſe deceptum.

Servius.

Ariſtæus, ut Salluſtius docet, poſt laniatum a canibus Actæonem filium, matris inſtinctu Thebas reliquit, & Ceam inſulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: poſtea, ea relicta, cum Dædalo in Sar-

in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas.
Idem.

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt.
Idem.

Cares insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi a Minoe, ut Sallustius, & Thucydides tradunt.
Idem.

A Troja Capys Campaniam, Helenus Macedoniã, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt.
Idem.

Dardania à Dardano Iovis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, à Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.
Idem.

Sallustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratę procul visentibus.
Idem.

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta, secundum Sallustium.
Idem.

Sallustius ait Hispanorum morem fuisse ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus.
Idem.

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum.
Idem.

In Flaminia est civitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius à Perpenna captam commemorat.
Idem.

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos.
Idem.

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, ut Sallustius meminit.
Idem.

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent.
Idem.

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius.
Idem.

Creta medio jacet insula Ponto, id est, secundum

Salu

Salluſtium, procul a continenti.
Idem.

Primo menſe veris dicitur novum ver, ſecundo ver adultum, tertio præceps: ſicut etiam Salluſtius dicit ubique, nova æſtas, adulta, præceps.
Acron.

Salluſtius in Hiſtoriis tradit Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas.
Servius.

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri carminibus.
Nonius.

Proximum dicebant veteres, non ſolum adhærens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet. Virg. Æn. lib. v.

Proximus huic, longo ſed proximus intervallo,
Inſequitur Salius. ---- Ita & Salluſtius in ſitu Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod περὶς μέτωπον appellavit, poſuit.
Feſtus Avienus.

Interrogaſti ſi tenes, Mæotici
Situs quis eſſet æquoris. Salluſtium
Noram id dediſſe, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam.

Servius ad III. *Æneidos.*

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcus ſimilitudinem. ſic de Ponto Salluſtius, Vnde hic tulit colorem, nam ſpeciem efficit Scythici arcus.
Servius.

----*Freta lata relucent.* Lata autem ideo quia ſe anguſtiæ Pontici oris illic dilatant, ut dicit Salluſtius.
Comment. in Horatium.

Teïa autem dicta eſt a Teïo Anacreontis Poetæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia eſſe Salluſtius indicat, cum de ſitu Pontico loquitur.
Hieronym. de locis Heb.

Porro Salluſtius auctor certiſſimus aſſerit tam Tygris quam Euphratis in Armenia fontes demonſtrari.
Servius.

Cum multi evaſerint Trojanum periculum, ut Capys qui Campaniam tenuit, ut Helenus qui ut alii Sardiniam ſecundum Salluſtium.
Tertull. de anima.

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulsat.
Hieronym. adverſ. Ruf.

Sallustianus Calpurnius.
Idem ibidem.

Calpurniani discipuli.
Iul. Rufinianus de ſchematis lexeos.

Sarcasmus, Chleuasmo proxima est, & similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum lacessimus. ut apud Sallustium de Syllæ crudelitate. Vt in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret.
Gloßa in Iuvenalem.

Mesopotameni homines effrenatæ libidinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu.
Eadem gloſſa.

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius qui oræ maritumæ qua Romanum esset imperium contrarius piratis. Si omnes socios & maxime Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt.
Plutarchus.

Σαλλυστίου δ' θαυμάζω τότε πρῶτον ὤφθαι φωμαίοις καμήλους λέγοντος. εἰ μήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ὥστο, μήτε τοὺς ἐναγχος πρὸς ὀρχομενῷ, καὶ περὶ χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. Id est: Sallustium demiror, qui autumat tum primum visos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiocham devicerunt, neq; hos qui ad Orchomenum & Chæronæam certaverunt cum Archelao, noisse putaverit Camelū.
Idem.

Σαλλούστιος μὲν οὖν φησὶ, κακῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου, πρὸς κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. Ac Sallustius quidem fuisse milites jam inde à principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum & iterum ad Amisum duas hiemes eos in castris continuisset.

Orationes duæ
AD C. CÆSAREM,
Salluſtio adſcriptæ.
A D
C. CÆSAREM
De Republica ordinanda
ORATIO I.

POpulus R. antea obtinebat, regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avide cupiuntur: quia & apud indignos ſæpe erant; quaſi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanſerant. ſed rex docuit id verum eſſe, quod in carminibus Appius ait, Fabrum eſſe ſuæ quemque fortunæ: atque in te maxume, qui tantum alios prætergreſſus es, ut prius defeſſi ſint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. ceterum ut fabricata, ſic virtute parta, quã magna induſtria haberi decet: ne incuria deformẽtur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus, atque clemens ſit, qui plus poteſt; tamen, quia malo eſſe licet, formidatur. id evenit, quia plerique rerum potentes perverſe conſulunt: & eo ſe munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet; cum ipſe bonus, atq; ſtrenuus ſis, uti quamoptumis imperites. nã peſſumus quiſq; aſperrime rectorẽ patitur. ſed tibi hoc gravius eſt, quá ante te omnibus, armis parta componere. bellũ aliorum pace mollius geſſiſti: ad hoc victores prædã petunt, victi cives ſunt. inter has difficultates evadendũ eſt tibi, atq; in poſterum firmanda reſp. nõ armis modo, neq; adverſum hoſtes, ſed, quod multo majus, multoq; aſperius eſt, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq; ſapientia res huc vocat:

quæ

quæ quiſque optima poteſt, uti dicat. ac mihi ſic videtur; qualicunque modo tu victoriam compoſueris, ita alia omnia futura. ſed jam, quo melius, faciliusque conſtituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna, quam ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſſitudo, traxit. nam particeps dominationis neque fuit quiſquam; neque, ſi pari potuiſſet, urbis terrarum bello concuſſus foret. cetera multitudo, vulgi more magis, quam judicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in ſpem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in caſtra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, ſicuti hoſtibus, uti vident, defluxere: pauci reſtitere, quibus majus otium in caſtris quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. ſed ob easdem cauſſas, immane dictu eſt, quanti, & quam multi mortales poſtea ad Pompejum diſceſſerint: eoque per omne tempus belli quaſi ſacro, atque inſpoliato fano debitores uſi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum eſt; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam juſtiſſima, & diuturna ſit: de te ipſo primum, quia compoſiturus es, quod optimum factu eſt, exiſtima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror, neque quemquam a multis metuendum eſſe, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum atq; anceps gerere: quoniam neque adverſus, neque ab tergo, aut lateribus tutus ſis, ſemper in periculo, aut metu agites. contra, qui benignitate, & clementia imperium temperavere, his læta & candida omnia viſa, etiam hoſtes æquiores, quam alii cives. an qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimiſque in victos bona voluntate prædicent? ſcilicet quod ea, quæ eternis nationibus, natura hoſtibus, noſque majoreſq; noſtri ſæpe tribuere, ea civibus danda arbitror: neque barbaro ritu cæde cædem, & ſanguine ſanguinem expiandū. an illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompejum

pejam victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. heu quam illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum suum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum: ante partam a te victoriam omnia sæva, atque crudelia erant, ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse utriusque vestrum arbitrio, injuriæ uti fierent: neque receptam, sed captam a te remp. & ea causa exercitus stipendiis confectis, optimos, & veterrimos omnium adversum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ libidini sumptus quærerent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. neque enim te præteriri puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidē tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existimo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conserturos, ita defessos, & exsangues regi, aut nationi prædæ futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur sunt concordiæ bona, & discordiæ mala expellenda. id ita eveniet, si sumptuum, & rapinarum licentiam dempseris; non ad vetera instituta revocans, quæ, jampridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumptuum statueris: quoniam is inciderit mos, homines adolescentuli, sua, atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro socordia æstimeut. ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi

ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives: movet composita, & res novas veteribus acquirit. quare tollendus fenerator in posterum; uti suas quisque res curemus. ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant: quorum si saluti potius, quam lubidini, consules: illosque nosque & socios in pace firma constitues. si eadem studia, arteisque juventuti eruut: nê ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. nisi illam firmam efficis, vinci, an viciisse, quid retulit? quare capesse pet deos remp. & omnia aspera, uti soles, pervade. namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. neque quisquam te ad crudeles poenas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed ut pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas. ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus; pacem, concordiamque stabiliviisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume erectus est, negotii magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati, & industriæ, non sumptibus, neque divitiis, studeat. id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum, atque decus dempseris. nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissumi viri magnitudinem invenissent; quæ res populos, nationesve, magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis amplissuma regna, & imperia corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contempsisse, & victos cupivisse, neque aliter quis-

quam

quam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ, & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. nam domum, aut villam exstruere, eamque figuis, aulæis, aliisque operibus exornare, & omnia potius, quam semet visendum efficere; id est non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio uti volunt. nam imprudentia pleraque, & se præcipitant. verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores fiunt: id quod facti haud obscurum est. nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per injuriam alienas occupando. item ne, uti adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibique gloriosa ratus sum, quam pauciſſumis absolvi. non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: veruntamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. nam, sive hac, seu meliore alia via perges: a me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est, optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque evenire sinant.

AD C.

AD. C. CÆSAREM

De Republ. Ordinanda,

ORATIO II.

SCIO ego, quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremo cuiquã mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copiæ adsunt; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. quinetiam sæpe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia pleraque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curã habui: non ita, ut magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam ut rempublicam domi, militiæque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum haberem. itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam, modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet, idque non temere, aut ex fortuna tua, decrevi; sed quia in te, præter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis rebus animum esse. sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod & prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atq; ingenium meũ amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. namque, tibi si id modo in pectore consilii est, ut te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulẽ beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Rom. ex gravi servitute in libertatẽ restituit;

in

ſu prætura inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tenta, & tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant, niſi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de ſumma reipub. quæ profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul a vero. Sed, quoniam Cn. Pompejus aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obeſſet, ita lapſus eſt, ut hoſtibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eiſdem tibi reſtituenda eſt. Primum omnium, ſummam poteſtatem moderandi, de vectigalibus, ſumptibus, judiciis, ſenatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea ſumma poteſtas erat, noſque his quidem legibus in ſervitute reliquit. judicia, tametſi, ſicut antea, tribus ordinibus tradita ſunt, tamen iidem illi factioſi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt: ſuos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, aut flagitium obſtat, quo minus magiſtratus capiant: quod commodum eſt, trahunt, rapiunt: poſtremo, tanquam urbe capta, lubidine, ac licentia ſua, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, ſi virtute partam victoriam more ſuo per ſervitium exercerent. ſed homines inertiſſimi, quorum omnis vis, virtuſque in lingua ſita eſt, forte, atque alterius ſocordia dominationem oblatam inſolentes agitant. nam, quæ ſeditio, ac diſſenſio civilis tot tamque illuſtres familias ab ſtirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametſi a Sulpicio hoſtium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceteriſque ejuſdem factionis, quadraginta ſenatores, multi præterea cum ſpe bona adoleſcentes, ſicuti hoſtiæ, mactati ſunt: cum interea opportuniſſima genera hominum ſi tot miſerorum civium ſanguine ſatiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate everſum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignaviſſimi vita ſua commutare volunt? ſcilicet neque illis tantæ voluptati eſt (ta-

28

metsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mærori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a majoribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. itaque sæpius in civitate secessio fuit. semperque nobilitatis opes deminutæ sunt, & jus populi amplificatum. sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ, erat. sed, ubi eos paullatim expulsos agris, iuertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: &, pro communi imperio, privatam sibi quisque servitutem peperit. hęc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempub. ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas, ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non insscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur; quæ sævitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet,

conciliet. ubi bonum publicum etiam privatim uſui eſt: id vero dubitare aggredi, ſocordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent homines factioſi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant. ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & ſibi quiſque conſcius, malo atque infido animo eſſe, de M. Livio Druſo juxta, ac de ſe, exiſtimaverunt. itaque metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbaverunt. quo tibi imperator majore cura fideque amici, & multa præſidia paranda ſunt. hoſtem adverſum opprimere, ſtremuo homini haud difficile eſt; occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu eſt. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem renovata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, ut colantur boni mores; concordia inter veteres, & novos, coaleſcat. ſed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, poſtremo humanæ genti, pepereris, ſi ſtudium pecuniæ aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neq; militiæ, regi poteſt. nam ubi cupido divitiarum invaſit; neque diſciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum ſatis pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiſerint, quæ per virtutem inopes cepperant. id adeo haud mirandum eſt. nam, ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magiſque acceptum videt; primo æſtuat, multaque in pectore volvit: ſed, ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit. quippe gloria induſtria alitur: ubi eam dempſeris, ipſa per ſe virtus amara, atque aſpera eſt. poſtremo, ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. nam ad virtutem una, & ardua via eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quiſquam magis, aut minus judicaverit; ſi neque

prętor, neque consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. sed de magistratu facile populi judicium fit, judices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures, quam judicant. neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, & pauper, ut cuique fors tulit, de maximis rebus juxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creandis haud mihi quidé absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus forte centuriæ vocarentur. ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra divitias statuo. nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. ceterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. verum, si pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existumant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Vnius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina Græcorum. sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt, quippe cum domi libertatem suam per

inertiam

inertiam amiserint; censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire visi sunt: si quid adversi coortum est, de illis potissumum jactura fit; quia pretii minumi sunt. Quoniam nunc, ut mihi videor, de plebe renovanda, corrigendaque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui, sed animum in litteris, quod natura firmius erat in laboribus, habui. atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas, ea corrupere; post paullo imminutæ opes, deinde ademtum imperiū, postremo servitus imposita est. equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicunque in sua civitate amplior, illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepereruut; ubi paullum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisque anxie agitat. Igitur, ubi plebes senatui, sicut corpus animo, obedit, ejusque consilia exsequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. itaque majores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus consiliis; quam bonis proeliis, patrata sunt. quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus, atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. at hoc tempore contra, homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia, invasit, inguari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi,

structi, per superbiã cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atq; illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: uti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum malumque publicum existimant. quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. sed, quoniam coęquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis majorũ virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraq; infitiatia, sit sententia eorum a metu libera. ita occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. libertas juxta bonis, & malis, strenuis, & iguavis optabilis est. verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod, in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior est. nam fere, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcunque libuit probare, reprehendere, decernere, ea uti lubido tulit, fecere. verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quoniam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. si hoc itinere uti decreveris; cetera in promptu erunt. volo ego consilium meũ prudens, maximeque usui esse. nam ubicunque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, ut quocunque modo,

do, & quamprimum resp. adjuvetur, libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. profecto, si id accidat, neq; tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis excitus; furibundus, atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diversa præmia bonos, malosque sequi. interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atq; parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri in optuma urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris, domum, familiamque in patria clarissumam, præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis, & prænnia belli: pro his amplissumis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem eversam restituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. namque hac tempestate, tametsi domi, militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero urbem amplissumo nomine, & maxumo imperio, prope jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quod si tibi boua lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep. restituta, super omnis mortalis gloria aguita, tuaque unius mors vita clarior erit: nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigat: ubi anima naturę cessit, demptis obtrectatoribus ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam pancissumis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocunque modo ages, ea res tibi, reique pub. prospere eveniat.

C. SAL-

C. SALLVSTII
CRISPI
In M. Tullium Ciceronem
DECLAMATIO.

GRaviter, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. sed, quoniam in te neq; modum, neq; modestiam ullam animadverto; respondebo tibi: ut, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem, P.C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P.C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paullo ante infitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta, tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura perdidicisti? itaque, minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime paraisti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet ut nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in glo-

riam

riam ſuam ponit : quaſi vero non illius conjurationis cauſſa fuerit conſulatus tuus,& iccirco reſp. disjecta eo tempore,quo te cuſtodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ poſt conſulatum cum Terentia uxore de rep. conſuluiſti:cum legis Plautiæ judicia domi faciebatis:ex conjuratis alios morti, alios pecunia condemnabas : cum tibi alius Tuſculanum , alius Pompejanam villam ædificabat, alius domum emebat : qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus , is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut inſidias ſenatui fecerat,denique de eo tibi compertum erat.Quæ ſi tibi falſa objicio; redde rationem,quantum patrimonii acceperis,quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris , Tuſculanum , & Pompejanum infinito ſumptu ædificaveris. aut,ſi retices; cui dubium poteſt eſſe , quin opulentiam iſtam ex ſanguine , & viſceribus civium paraveris ? Verum, ut opinor,homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur ; contemnit ſimultatem hominum nobilium ; populi R. curam habet , neque terrore , neque gratia , commovetur, Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis eſt animi? immo vero homo leviſſimus , ſupplex inimicis , amicis contumelioſus,modo harum, modo illarum partium,fidus nemini, leviſſimus ſenator,mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat : lingua vana,manus rapaciſſimæ, gula immenſa,pedes fugaces ; quæ honeſte nominari non poſſunt, inhoneſtiſſima. Atque is, cum ejuſmodi ſit, tamen audet dicere : *O fortunatam natam me conſule Romam!* Te conſule fortunatam , Cicero ? immo vero infelicem , & miſeram , quæ crudeliſſimam proſcriptionem civium perpeſſa eſt;cum tu,perturbata rep.metu perculſos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas ; cum omnia judicia , omnes leges in tua libidine erant ; cum tu , ſublata lege Porcia,erepta libertate,omnium noſtrum vitæ, neciſque poteſtatem ad te unum revocaveras. Atqui parum eſt,quod impune feciſti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet obliviſci ſervitutis ſuæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet : ſatis eſt perpeſſos eſſe : etiamne aures noſtras odio tuo onerabis? etiamne moleſtiſſimis verbis inſectabere ? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quaſi vero togatus , & non armatus, ea,

que gloriaris, confeceris; atque inter te, Sullamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed, quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Iuppiter optumus maxumus in consilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti; quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris. quo jure, cum de exsilio tuo Dyrrarchio rediisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves. qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos, vocas. Vatinii caussam agis: de Sextio male existumas: Bibulum petulantissumis verbis lædis: laudas Cæsarem; quem maxume odisti, ei maxume obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti; levissume transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

DE PRÆCEDENTI ORATIONE SIC QVINCTILIANVS LIB. IV. CAP. I.

Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, usus est principio, & quidem protinus? Graviter & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli. &c.

IN

IN SALLUSTIUM

Declamatio,

QVÆ CICERONI

FALSO TRIBVITVR.

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, ac parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. neque enim, qui ita vivit, ut tu; aliter, ac tu, loqui potest; neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, P. C.? unde initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. quod si aut de mea vita, atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem, nudavero; in idem vitium incidam procacitatis quod huic objicio. id vos, si forte offendimini, justius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam exspectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera cognituros, quis & meæ, & vestræ jam, & ipsius aures calent. verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quovis velitari. longe vero fallitur opinione. nõ enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. quod si vita istius memoriam vicerit: aliam,

P, C.

P.C. non ex oratione ejus, sed ex moribus spectare debetis. jam dabo operam, quam maxime potero, ut breve id faciam. neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. plerumque enim resp. privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exéplum, & regulam quærit, velim mihi respondeat, numquid, ii, quos protulit, Scipiones, & Metelli, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta, commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non æque de nobis existimetur; cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta; quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. ego meis majoribus virtute mea præluxi: ut, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut, etiam si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. quare noli mihi antiquos viros objectare. satius est enim me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, & invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. Sed, si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit;) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. at quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis sceleslorum civium, una cum illis adnumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*: qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo leviſſime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam

palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti: tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes a pudicitia. Sed, quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut vitium objicere? cujus semper nocens eguisti patrocinio. an ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an nlla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc ut nova, atque inusitata miratur. Nam, quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres se a viris abstinuerũt, quam tu vir a viris; satis docte, ac perite, feciſti: non enim me speraſti mutuam tibi gratiam relaturum, & viciſſim tuas compellaturum. unus enim satis es materię habens: neq; quidquã turpius est domi tuæ, quam tu. Multũ te vero opinio fallit, qui mihi puraſti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim: atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est: ut potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Salluſti? furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quam universo populo R. civilis essem dissensionis caussa: qui posteaquam ille suum annum in rep. perbacchatus est, omniaque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt: hoc ordine revocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reverti. qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populusque R. frequens adventu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omniũ amicitias æstimavi: non enim uni privatum ancillatus sum, neq; me addixi: sed, quantum quisq; reip. studuit, tantũ mihi fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus volui valere, quam pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt, ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip.

amicus

amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrociniũ pollitícus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. hæ laudes enim egregii civis, & unicæ, sunt. quæ si tu mihi ut vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te ut revertar, Sallusti, patremque tuum prætéream: qui si numquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam geris: hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tã impudicus, & procax, adoleveris. Postea quam immensæ gulæ impudicissumi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea parienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. ita non est facile reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit. & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. non ita est: sed abiit in solatium sacrilegii Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus, extrema fortuna, stetit: & ita discessit, ut non hic innocens esse sed judices pejerasse exstimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus maribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, ut libet, Sallusti; egeris, quæ volueris. sa-

tis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorũ nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut a te cavere possimus. audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? neque post illum delectum senatus, te umquam vidimus. nisi forte in ea te castra conjeciſti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exsules, reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. quem honorem ita gessit, ut nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura, postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. ejus enim partis exemplar erat Sallustius, quo tamquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum cilonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At postea quam prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. nonne ita provinciam vastavit, ut nihil neque passi sint, neque exspectarint gravius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit: ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem do-

mum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem, cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paullo ante fuerat Cæsar? modo, inquam, patrimonio non comesso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam, quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu similis es, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Define bonos petulantissima consectari lingua: define morbo procacitatis isto uti: define unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt. mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FLO-

Bayerische Staatsbibliothek München

FLORILEGIUM LOCUTIONUM SALVSTIANARVM.

A.

ABunde esse. 14. 36. 51
Actu promtus. 145
Ad hoc. 11. 12. 17. 18. 22. 45. & sæpe.
Ad se versum. 78. 83
Ad tempus, *idem quod*, tempori, & in tempore. 84
Ad urbem. 18
Advolvi genua. 148
Ægritudo. 90
Æqua manu discedere e prœlio. 22
Æmulus facta consultaque. 132
Æquum bonumque. 6 117
Æstumare aliquid ex aliquo. 9
Ætatem agere. 6. 22. 37. 43. 88. & sæpe.
Ætatem habere procul a rep. 6
Ævi brevis. 43
Agere, *absolute*. 111
Agere ætatem in excelso. 34
Agere ætatem per ignaviam. 44
Agere pro victore. 102
Agere vitam in obscuro. 29
Agitare imperium. 9
Agitare lætitiam. 26
Agitare mente. 14
Agitare pacem. 50
Agitare præsidium. 76. 93
Agitare remp. 22
Agitare, *simpliciter*. 128 206
Alia omnia, *id est*, diversa, contraria. 26.
Aliena mens. 21
Alienus consilii. 23
Alius post alium. 80
ex Alto. 160
Alteri alteros vincere. 69
Amat fieri. 64. 144
Amplificare. 162
Amplius duobus milibus, opinione. 35. 74
Amplius annos xxx. 38
Animo valere. 48
cum animo suo reputare, volvere, cogitare, agitare, trahere. 49. 91. 98
Ante capere. 11. 19. 35. 56
Antevenire. 95
Anxie ferre. 90
Anxius curis &c. 145
Ardens in cupiditatibus. 7
Assidere urbem. 134
Aspera fœdaque evenire, & Asperum *tali* significatu sæpius. 17
Atque, *pro*, quam. 22
Atrox animi. 123

Atterere alterius pudorem. 12
Audaciter. 124

B.

BElli domique. 68 141
Bonum & æquum. 53
Bonum honestumque. 60. 90
Bonum publicum. 163
Bonus bello. 49
Brevis ævi. 43

C.

CAstellani. 98
Casus, *pro*, occasio. 58. 77
Circumventus difficultatibus. 46
Circumventus necessitudinibus. 15
Claritudo. 44. 46
Clemens, *pro* non inimicus. 56
Cognomen ex virtute. 45
Comperta res pro rei magnitudine. 15
Competere lingua, auribus, animo. 118
Compos animo, lingua. 144
ex Composito. 122
Concedere in gratia. 118
Concedere in jus, potestatem, ditionem. 13
Concedere in nomen & gentem imperantium. 55. 129
Concedere naturæ. 51
Conditio. 120
Consilium habere. 80
Constratus telis locus. 104
Consuetudo stupri. 15
Consuetum, *pro*, familiare. 91
Consultare in medium. 137
Contendere fallaciis. 10
Convenæ. 136
Convertit, *absolute*. 8
Coopertus flagitiis, 15
ex Copia rei facere. 67 101
pro Copia rei facere. 96
Creditum abjurare. 16
Cujus, *simpl.* *pro* cujus gratia. 25
Cultus pueritiæ. 86
Curare, *absolute*. 70. 77 *& sæpe*.
In Custodiã traditi. 28

D.

DAre victos hostes. 78
Decebat victoribus. 120
Decoribus equis & armis. 127
Deformatus ærumnis. 50
Dehonestamentum. 114
Descendit in pectus. 46
Desistere actione. 123
De integro. 80
De improviso. 17. 66 102. 107
Detrectare, *pro* facere ut quis male audiat. 75
Die vesper erat. 73
Digredi monte. 72
Discordiosus. 82
Doctus literis Græcis, Latinis. 16
Dolens ejus casum. 23

Dolentia alicui. 90
Domi bellique. 141
Domi, foris. 14
Domi militiæque. 9.18. 34.50.63
Dubium habere. 129
Ductare exercitũ. 10.13

E.

EGere, *cum accusat.* 101
Egressus ad summũ montis. 89
Emori per virtutem. 14
Escendere. 101
Evenire aspera fœdaque. 17
Ex alto. 160
Ex animi sententia *formula antiqua.* 93
Ex commodo quid facere. 90
Ex composito. 22
Ex cõscientia timere. 80
Ex copia rerum statuere. 67.101
Ex improviso. 51.74.
Ex inopia consiliũ capere. 76
Ex lubidine, 8.204
Ex lubidine facere. 160
Ex lubidine uti. 68.75
Ex sentẽtia. 69.108.109
Ex vero. 8
Ex virtute cognomẽ. 45
Ex voluntate. 16.109.
in Excelso. 160
Exercere se aliqua re. 80
Exercere victoriam, crudeliter, moderate. 19
Expers fama, fortuna. 19
Extrema experiri. 17
Etrema necessitas. 114
in Extremo fortunæ sitæ. 57
Extremum diei. 56. ætatis. 96

F.

FActo opus. 26. *& sæpe.*
Falsum esse. 92
Falsum me habuit ea res. 47
Famam præclari facinoris quærere. 6
Fides. 16.86
Fides publica. 26
Fidei causa. 60.93
Fine inguinum. 133
Firmare animi. 137
Firmatus animi. 32
Fors. 43.88
Fortunatus forma, genere. 16
Frustra esse. 46.85.91. 109
Fugam facere alteri. 142

G.

GAllię mulieres. 127
Gignentia. 88.98
Gnaritas locorum 126
Grassari ad gloriam via virtutis. 43
Grassari cupidine atque ira. 81
Gratia. 13
in Gratia habere. 108
Gratiam facere delicti, belli. 32.106.132
Gratiam quærere. 44
Gratificari gratiam. 159
Gratuito bonus, malus. 12.116.164.

H.

HAbent ita se mores. 7
Habere accurate & liberaliter. 105
Habere compertum. 36
Habere dubium. 129
Habere exercitum luxuriose. 10

Habere in amicis. 46.53
Habere in custodiis. 26. 32
Habere in gratia. 108
Habere in incertum. 23
Habere in propatulo. 10
Habere in spe. 19
Habere manifestum. 64
Habere occultum. 16
Habere pensi, & moderati. 7.10.15
Habere pericula vilia. 12
Habere sese æquabiliter. 5
Habere summum judicium, imperium. 18
Habere vilia, imperium, patriam &c. 141
Hibernacula. 105
Homo adolescens. 33.45
Homo foedus. 13
Homo novus. 16.92
Honestatus honore. 21
Hostilia facere. 107

I.

IAcere, mentionem facere, innuere, significare. 45
Id locorum. 81.85
Iguara lingua, regio. 54. 74
Imbecillus. 43
Immane quantum. 126
Immodicus animi. 181
Impensius quid facere. 86
Imperare, *pro*, imperata peragere. 80
Imponere invidiam. 23
Importuosum mare. 53
de Improviso. 17.66 102
ex Improviso. 51.74
Impunitas alicujus facti. 18
In aperto esse. 45
In custodiam traditi. 28
In excelso. 160
In Galliam versus. 85
In gloria numerat. 114
In gratia habere. 108
In hostem pugnare. 9.33
In invidia esse. 58
In Imperio natus. 61
In manus, *pro*, ad manus venire. 96
In obscuro vitam agere. 29
In ore populo agere. 145
In oculis situm. 14
In præsens. 12.136
In proclivi. 164
In promtu est. 160
In rem est. 13
In spe habere. 19
In unum convocare, cogere &c. 12. *& sæpe*.
Incedunt per ora vestra. 61
In incerto. 66.71.73
Incredibile memoratu. 7.8.67
Incultus *substant.* 44
Indicare, *pro*, indicium facere. 26.27
Inermus. 99.107.118
Infensi intentique. 77
Ingenium in promtu habere. 8
Ingenium loci. 132
Ingens belli. 80
Innocens, *pro* incorruptus. 70
Insidiæ consuli, *simpliciter*. 19
Insolens malarum artium. 6
Insolitus servitii. 112
Insolentia loci. 73
Instruere prœlio. 119

de

de Integro. 80
Intẽpesta nox. 17.19.66
quo Intẽderat. 104.105
Intendere officia. 86
Intenta mala. 117
Interrogatus lege Plautia. 19
Intestabilis, improbus. 83.113
Invasit avaritia in animos. 63
Iocum movere. 16
Is talis vir. 81
Ita se mores habent. 75
Ius bonumque. 9
Ius fasque. 11
Iuxta æstumare. 6
Iuxta mecum. 36
Iuxta ponere. 82

L.

LÆtitiæ esse. 30
Legare sibi, *id est*, legatus assumere. 59
Levis odor, *pro* suavis. 147
Liberalis pecuniæ. 8
Lubidinem habere in aliqua re. 8
ex Lubidine quid facere. 160
Lubido *pro* volũtas. 161
Luculenta oratio. 19

M.

MAla res. 14
Malefici generis animalia. 54
Mali fructus. 128
Malo esse. 30
Manifestus sceleris. 65
Mare magnum. 88
in Mediũ consultare. 137
Miserari, *pro*, movendæ miserationi commemorare. 57.79
Moderari linguam. 90
Mollitia. 93
More pecorum. 29
More virorum. 37
Mori per virtutem. 114
Movere jocum. 16
Mutare *pro* mutari. 66

N.

NAturæ cedere. 167
Naturæ concedere. 51
Ne; *pro*, nedum. 10
Nebula sublima. 129
Necessitudo, *pro*, necessitas. 20.37.71.104
Negotiosus. 9
Nequitur. 61
Nisi, *pro*, sed. 57
Nox intẽpesta. 17.19.66
Nudus gignentium. 88
Numidiæ, *pro*, in Numidia. 64

O.

OBediens ventri. 5
Obnoxius alicui. 14.15.26,35
Obsequela orationis. 124
Obtentui esse. 115.166
Obviam esse. 122
Obviam ire. 45
Occamuerant. 119
Odor levis, *id est*, suavis, fragrans, 147
Officere alicui. 17.28. 74
Officia intendere. 107
Opes virorum, armorũ, *oro* potentia. 12.236
Oportunus alicui. 17. 70.76. 134
Optumum factu. 19.3[illegible] 36.156
Optumum factum. 107
Ordine facere. 28
Oris improbi. 140
Ostentui esse. 57.71

P.

PAces. 62
Parens, *pro*, Subditus. 104
Parum facere. 93
Patieus belli. 8
Patiens inediæ. 7
Patiens militiæ. 80
Patrare, *pro*, peragere, *sæpius*.
Pecuniam trahere, vexare. 14
Pensi habere. 7.10.15
Per saturam referre. 60
Perscribete sitū loci. 57
Plerumque noctis. 56. 102. 108
Plerumque exercitum. pleraq; Africa. 76.88.
Ponere verba ante facta. 52
Populares sceleris 15
conjurationis. 16
Portare copias, exercitum. 65.67
Post alius aliun. 104
Postea loci. 104
Post esse. 16
Post futuri. 113
Post paullo. 165
Postremus fervorū. 135
Præcipitem abire luxuria, &c. 16
Præstare ceteris. 5
Primus, *pro*, præcipuus. 21. 87. 90.
Prima ducere, habere. 68. 87. 90.
Princeps intelligendi. 145
Pro bono facere. 55
Pro copia rei facere. 96
Procedere, *id est*, prospere cedere. 17.19,54
in Proclivi. 164
Prohibere janua, mœnibus. 17.56.
in Promptu est. 160
Promptum in lingua. 9
Propior montem. 72
Propius virtutem. 9
Prospere evenire alicui. 167
Pro tectis, *pro*, de tectis. 83
Proxuma Carthaginem. 54
Proxume Hispaniam. 55
Prudens belli. 136
Publicum bonum. 22. 58
Publicum malum. 138
Pugnando capere. 8.59

Q.

QVasi *pro* fere, *sæpius*
Quæsitissimæ epulæ. 125

R.

RElinquere in medio. 13
Repulsum abire. 108
Requiescere ex miseriis. 6
Requisita naturæ. 145
Res oportuna cadit. 13
Retinere per manus. 62

S.

SAtias. 128
Satisfactio. 20
Sciens belli, locorum. 101
Secus accidere, cedere, procedere. 56.58.167
Secus muliebre. 125
Senati, *in genit.* 18.21. 34.66.140
Senatum dare. 49
Senecta ætas. 141
Senectum corpus. 34
Serum, *pro* crudele, sævum. 140
Sicuti, *pro*, tāquā. 17.22

Silentio

Silentio transire. 5
Sine modo modestiaq; 68
Spes, *pro* opinione. 140
Sua, &, sua res. 5.80
Subigere, *pro*, cogere. 60. *& sæpe.*
Sublima nebula. 129
Suo loco pugnam facere. 78
Superare. *pro*, abundare. 14.61.81.113.
Super fortunam animũ gerere. 81
Suplicia, *pro*, precibus & supplicationibus. 9.3.70.76.82.
Supra caput esse. 33
Supera repetere. 7.45

T.

TEmperare victorię. 10
Tempestas, 15.44
Tergis sumptis atq; redditis. 145
Tradere in custodiã. 28
Trahere animo. 91
Trahere cum animo. 98
Trahere pecunias. 14
Transversum agere. 52
Tumulti. 37
Tutus, *pro*, tuitus *aut* tutatus. 74. 86. 94. 108

V.

VAcuus ab odio, amicitia. 28
Vacuus animo 74
Vacuus frugis. 96
Valere animo. 48
Venire in gratiam & favorem. 49
Venire in manus, *pro*, ad manus. 96
Venum ire. 59
Vertet, *absolute*. 53.91
Verum bonumque. 60
Vesper die, diei. 74. 106
Vexare pecuniam. 14
Vicem ærarii præstare. 127
Vice pecorum, *pro*, instar. 125
Victoriam exercere crudeliter, moderate. 19
Vindicare in libertatem. 14
Virtus animi. 5
Vis animi. 7,38.64
Vis corporis. 5
Vis hominis. 27
Vitam agere in obscuro. 29
Vlciscõr, *passive*. 61
Volentia, *id est*, ea quæ volumus, desideramus. 85. 137
Volentibus bonis, omnibus, militibus &c. 20. 91. 102
ex Voluntate. 16.109
Voluntate, *id est*, ultro, *aut*, voluntarie. 49
Voluntate alicujus, *id est*, jussu, *aut* permissu. 13
Voluptarius. 10
Vti ex voluntate. 16
Vulgus esse. 1

FINIS.

er-Lehrwerkstätte
kolausheim
lngen bei Günzburg

BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Sallustius Crispus, Gaius,

C. Crispus Sallustius

Amsterdam 1625
Rem.IV 123#Beibd.1
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10780295-2